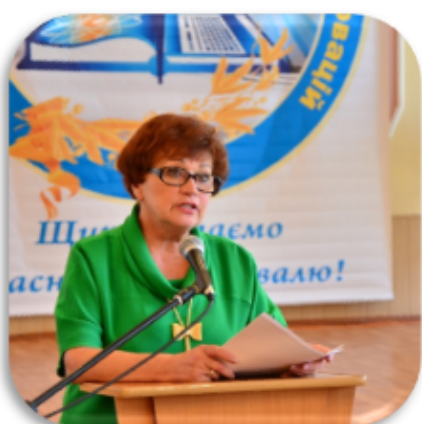
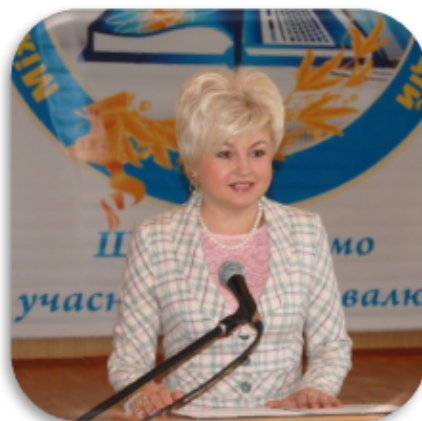

Педагогічний вісник

4 - 2015

ФОТОРЕПОРТАЖ ПРО VII МІЖНАРОДНИЙ ФЕСТИВАЛЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Засновники журналу:
Черкаський обласний інститут
пслядипломної освіти педагогічних
працівників
Головне управління освіти і науки
Черкаської обласної державної
адміністрації
***

Регстраційне свідоцтво
ЧС № 417 від 15.01.2004
***

Журнал видається з березня 1995 року
шоквартально
***

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н.М.Чепурна, ректор Черкаського обласного
інституту післядипломної освіти педагогічних
працівників Черкаської обласної ради,
кандидат педагогічних наук, доцент
(головний редактор)

В.В.Данилевський, директор Департаменту
освіти і науки Черкаської обласної державної
адміністрації

К.М.Криворот (заступник головного редактора)
Г.А.Назаренко, проректор
з наукової роботи, кандидат педагогічних наук
(науковий редактор)

Н.С.Побірченко, науковий кореспондент
Інституту педагогіки НАПН України,
професор, доктор педагогічних наук

Н.І.Лісова, проректор з питань зовнішнього
незалежного оцінювання та моніторингу
якості освіти, кандидат педагогічних наук

Ю.І.Завалевський, заступник директора ДНУ
"Інститут інноваційних технологій та змісту
освіти МОН України", кандидат педагогічних наук

В.М.Оржеховська, завідувач лабораторії
превентивного виховання Інституту проблем
виховання АПН України, доктор педагогічних
наук, професор

О.М.Коберник, професор, доктор
педагогічних наук

М.Т.Мартинюк, професор, доктор
педагогічних наук

С.А.Гаряча, кандидат педагогічних наук

О.А.Біда, професор, доктор
педагогічних наук

О.В.Волошенко, кандидат
педагогічних наук, доцент

Т.К.Андрющенко, кандидат
педагогічних наук

В.І.Коновальчук, кандидат психологічних
наук, доцент

Н.М.Степанова, кандидат
філософських наук

О.В.Крутенко, кандидат
педагогічних наук
***

Технічна редакція та комп'ютерна верстка

В.М.Шемшура

Відповідальний за друк **І.В.Фурник**

Фото **В.Ф.Богдана**
***

Думка редакцій не завжди збігається з
думкою автора
***

Редакція рукописів не рецензує і авторам
не повертає
***

За достовірність фактів, цитат, власних
імен, географічних назв та інших
відомостей відповідають автори
публікацій
***

Рекомендовано до друку
вченою радою ОІПОП
Протокол №3 від 31.08.2015
Підписано до друку 10.10.2015
Папір друкарський №1
Умовн. друк. арк. 5,25
Зам.№1444

Тираж 1000 пр.
***

Адреса редакції:
18003, Черкаси, Бидгощська, 38/1,
ОІПОП, т. +380-472-64-21-78
e-mail: redaktor6@ukr.net

ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ

Філософія серця. Репортаж про VII Міжнародний фестиваль
педагогічних інновацій.....2

НАУКА - ШКОЛІ

Волошенко О.В. Екскурсії до тематичних сіл на Черкащині:
дидактичний аспект.....7

Чернецька Т.І. Організація навчально-дослідницької
діяльності молодших школярів на підготовчому етапі
формування експерименту.....12

Зоря Ю.М. Роль інтернет-проектів у патріотичному
вихованні учнівської молоді в умовах інноваційного
освітнього простору.....18

Сойчук Р.Л. Характеристика національної гордості
особистості в контексті сучасних проблем наукового знання...22

Шляхова В.В. Методичний аспект аналізу лінгвістичної
термінології. На матеріалі підручників з української мови
для 5 класу.....25

МЕТОДИКА. ДОСВІД

Уфімцева С.В. "Вірте в талант і творчі сили кожного
вихованця!...".....29

Зіма О.М. Особливості організації державної влади в Україні.
Розробка уроку з правознавства. 10 клас.....31

Дубенок О.В. Формування екологічної культури в учнів
спеціальної загальноосвітньої школи на уроках
природознавства.....34

Козова Н.А. Поети - "шістдесятники". Василь Симоненко -
"Витязь молоді української поезії". Розробка уроку з
літератури рідного краю. 11 клас.....37

Аністратенко О.І. Інтегровані уроки як засіб підвищення
пізнавальної діяльності учнів.....43

Кирпичов О.В., Неліна Н.М., Сухіна О.М. Робота з
текстовими задачами: ефективні методи і прийоми.....47

Сліпченко Л.В. Енергія. Потенціальна та кінетична енергія.
Розробка уроку із фізики. 8 клас.....51

Лисенко Н.А. Пошук, творчість та праця класного керівника...53

Коломієць О.В. Сучасна політична карта Африки.
Розробка уроку із географії. 7 клас.....55

Рибак О.І. Патріотичне виховання на уроках математики...57

Прищепя О.П. Використання учнівських творчих робіт
на уроках географії.....59

Хмилко С.О. Спілкування. Умови взаєморозуміння.
Практична робота. Моделювання ситуацій невербального
спілкування. Розробка уроку для учнів початкової школи.....62

Саца Т.В. Організація роботи з обдарованими дітьми в
малокомплектній школі.....65

Пазинич Н.М. Багаторічні квітково-декоративні рослини.
Розробка уроку з трудового навчання. 5 клас.....67

Тесленко С.М. Лужноземельні елементи. Фізичні та хімічні
властивості простих речовин, основний характер їх оксидів
та гідроксидів, біологічна роль елементів. Розробка уроку-
дослідження з хімії "Хімічна митниця". 10 клас.....68

Верезуб О.М. Загальна характеристика господарства
Черкаської області. Проблеми і перспективи розвитку.
Розробка уроку з географії. 9 клас.....71

Виховні технології

ДО ДНЯ ЗАХИСНИКА ВІТЧИЗНИ

Плахута В.В. Із історії розвитку системи допризовної
підготовки населення.....73

Драбенюк Н.А. Вахта пам'яті. Розробка виховної години
для учнів 9-11 класу.....77

Черкащенко Н.О. Вони десь там - на відстані душі...
Розробка виховної години для учнів 8-11 класів.....79

ЛІТЕРАТУРНА СТОРІНКА.....82

ІНФОРМАЦІЯ

Вимоги до оформлення статей.....84

ЩИРОСЕРДНО ВІТАЄМО!

Редакція журналу "Педагогічний вісник" вітає завідувача кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів **Тетяну Костянтинівну Андрущенко**, доцента кафедри педагогіки та освітнього менеджменту **Тетяну Вікторівну Черкашину** - постійних авторів нашого видання, з присвоєнням наукового ступеня **доктора педагогічних наук**.

Бажаємо їм довгих років успішної роботи, сил, терпіння, реалізації наукових ідей, здійснення планів, подальших успіхів і досягнень, а також творчого натхнення під час створення наступних публікацій у нашому журналі.

ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ

РЕПОРТАЖ ПРО СЬОМИЙ МІЖНАРОДНИЙ ФЕСТИВАЛЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

18-19 вересня 2015 року на базі Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників відбувся VII Міжнародний Фестиваль педагогічних інновацій.

На фестивалі зібралися освітяни зі всієї України та відбулось відео привітання освітян із закордону.

У фестивалі взяли участь дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту проблем виховання НАПН України **Іван Бех**, начальник відділу дослідження підготовки вчителів Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України **Світлана Кириленко**, заступник директора Департаменту освіти і науки облдержадміністрації **Оксана Сімушина**, методист Центру інноваційного розвитку та методичної роботи Управління освіти Печерської районної в місті Києві державної адміністрації **Іван Єрмаков**.

Пленарне засідання відкрила вітальним словом заступник директора Департаменту освіти і науки Черкаської облдержадміністрації **Оксана Сімушина**, розповівши про славетний черкаський край і відомих його постатей. Заступник акцентувала увагу присутніх на те, "що кожен із навчальних закладів області знаходиться у постійному пошуку нових шляхів підвищення фахової майстерності педагогічних кадрів, виховання особистості школяра".

Світлана Кириленко презентувала діяльність новоствореної Державної наукової установи "Інститут модернізації змісту освіти" та закликала освітян активно долучатися до інноваційного творення освітньої галузі.

Привітала учасників фестивалю також ректор Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників **Наталія Чепурна**, яка наголосила на актуальності проведення такого заходу, висловила подяку за підтримку Міністерству освіти і науки України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.

Для того, щоб дописувачі і читачі нашого часопису більш докладніше дізналися про зміст фестивалю редакція підготувала репортаж виступів.

Із виступу **О.І.Сімушиної**, заступника начальника Департаменту освіти і науки Черкаської обласної державної адміністрації

Перед виступом демонструється мультимедійний ролик "Народжені вільними", який презентує дев'ять найвідоміших людей України

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ГОСТІ - УЧАСНИКИ VII МІЖНАРОДНОГО ФЕСТИВАЛЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ!

Щирі серцем вітаємо Вас на гостинній Черкаській землі!

Наша область - унікальний, історично багатий регіон України. Її по праву називають "душею української держави".

У щойно продемонстрованому відео серед дев'яти найвідоміших історичних постатей, які у різні часи відстоювали незалежність нашої країни, поряд із Володимиром Великим, Лесею Українкою, Романом Шухевичем та Соломією Крушельницькою, які асоціюються з вірою, мужністю, стійкістю та піснею нашого незламного народу, - представлені п'ятеро наших славетних земляків:

- відвага України - **Богдан Хмельницький**, який формував звияжний дух українського народу, заснувавши першу столицю нашої держави - місто Чигирин;

- мудрість України - **Григорій Сковорода**, який вчителював у селі Ковраї Золотоніського району;

- душа України - **Тарас Шевченко**, що народився у селі Моринці Звенигородського району та похований біля Канева на Чернечій горі;

- пам'ять України - видатний історик **Михайло Грушевський**, перший Президент української держави (у селі Грушківка Кам'янського району, тоді Чигиринського повіту, жив його дід, куди він часто приїздив);

- совість України - **В'ячеслав Чорновіл**, батьківщиною якого є село Єрки Звенигородського району.

Чудова природа, пісні, фольклор Черкащини давали творчу наснагу Івану Котляревському, Миколі Гоголю, Миколі Лисенку, Адаму Міцкевичу, які не раз бували і працювали на нашій землі.

Велику роль у створенні національного українського театру відіграв **Михайло Старицький**, що народився в с.Кліщинці Чорнобаївського району.

Живе у пам'яті народу ім'я співака-композитора **Семена Гулака-Артемовського** - уроженця Городищенського району.

Витязем молодого української поезії називаємо вічно юного, закоханого в Людину поета **Василя Симоненка**, який після закінчення університетської науки працював у редакціях газет "Молодь Черкащини", "Черкаська правда".

У Черкасах жив і працював Народний художник, лауреат Шевченківської премії, патріарх українського живопису **Данило Нарбут**.

Прославили Черкаську землю й спортсмени. У с.Красенівці Чорнобаївського району народився

заслужений майстер спорту **Іван Піддубний**, який 25 років вважався непереможним борцем у світі.

Черкащина завжди славилася й освітянськими традиціями - пошуками нових шляхів розвитку й удосконалення освітньої галузі. Особливе місце в сучасній історії педагогіки України посідає ім'я нашого видатного земляка, директора всесвітньо відомої Сахнівської школи Корсунь-Шевченківського району, державного діяча, Народного Вчителя, академіка **Олександра Антоновича Захаренка**.

Без перебільшення можна сказати, що кожен із навчальних закладів області знаходиться у постійному пошуку нових шляхів підвищення фахової майстерності педагогічних кадрів, виховання особистості школяра.

Особливу увагу ми приділяємо організації дослідно-експериментальної роботи як пріоритетному чиннику модернізації регіональної системи освіти.

У ході VII Міжнародного Фестивалю педагогічних інновацій освітяни Черкащини радо поділяться з педагогічними працівниками інших регіонів своїми здобутками й педагогічними знахідками.

Тож, зичимо учасникам VII Міжнародного Фестивалю педагогічних інновацій творчої наснаги та приємного перебування на Черкаській землі!

Із виступу Н.М.Чепурної, кандидата педагогічних наук, доцента, ректора Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради ШАНОВНІ УЧАСНИКИ І ГОСТІ VII МІЖНАРОДНОГО ФЕСТИВАЛЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ!

Розпочати свій виступ я хочу із великої подяки всім присутнім у цій залі і одному із засновників Фестивалю - вельмишановному Івану Дмитровичу Беху - за те, що учасники нашого міжнародного форуму мають можливість першими в Україні дізнатись про нові наукові розробки у галузі виховання. Думаю, всі з нетерпінням чекають на наукову студію Івана Дмитровича, яка розпочнеться одразу після нагородження переможців.

Для участі у VII Міжнародному фестивалі педагогічних інновацій надійшло 326 конкурсних робіт, надісланих із 21 регіону України, а також від науковців та педагогів Білорусі, Болгарії, Грузії, Казахстану, Литви, Польщі та Росії з таких номінацій: "Інновації у сфері дошкільної освіти"; "Інновації в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітньому та позашкільному навчальних закладах"; "Інновації в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами"; "Інновації у неперервному розвитку професійної компетентності педагогічного працівника".

Зміст і тематика надісланих на Фестиваль творчих доробків засвідчує, що інноваційний пошук освітян пов'язаний з актуальними питаннями навчально-виховної та управлінської діяльності, а також підвищення професійної майстерності педагогічних працівників.

Серед інновацій у сфері дошкільної освіти на особливу увагу заслуговують такі роботи:

1. "Творчий проект "інформаційний центр "Вербицька-інформ" Людмили Григоренко (м.Синельниково Дніпропетровської області).

2. "Упровадження медіа засобів в освітній простір сучасного дошкільного навчального закладу" Олени Іржавської (м.Харків).

3. "Арт-терапевтична дитячо- батьківська група" Ірини Корчак (м.Чернівці).

4. "Методичний конструктор як засіб підвищення професійної компетентності педагогів з розвитку обдарованості дітей" Наталії Тереник (м.Синельниково Дніпропетровської області).

5. "Дослідницька лабораторія "Соколятко" Мирослави Войтко (м.Сокаль Львівської області).

6. "Формування навичок економічного мислення у дітей дошкільного віку засобами художнього слова" Людмили Стаднік (м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області).

У номінації "Інновації в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітньому та позашкільному навчальних закладах" найбільш змістовними виявились **творчі доробки з таких тем:**

- "Уроки життя на уроках фізики" (Ірена Стульпинене, м.Клайпеда, Литва).

- "Дидактична парадигма смарт-освіти"(Лілія Луцевич, м.Могільов, Республіка Беларусь).

- "Створення хмарного кабінету для організації перевернутого навчання" (Ольга Гергель, Городищенський район Черкаської області).

- "Розробка і використання оболонок для ефективного впровадження ігрових технологій на уроках інформатики" (Тетяна Дубініна, м.Харків).

- "Методичний прийом "фішбоун" як засіб підвищення ефективності колаборативного навчання" (Світлана Пархоменко, м.Суми).

- "Діяльність будинку дитячої та юнацької творчості в контексті розвитку сільського мікропідприємництва" (Лариса Редька, м.Золотоноша Черкаської області).

- "Технологія web-квестів як засіб підвищення мотивації учнів на уроках англійської мови" (Наталія Соколовська, м.Житомир).

Серед інновацій в управлінській діяльності заслуговують на увагу такі роботи:

- "Нові ролі педагога: фасилітатор і коучер", Айгерим Минбаєва (м. Алма - ата, Казахстан) та Ірени Деріжан (м.Бургас, Болгарія).

- "Пізнавальна культура як феномен духовності", Тетяна Ліпай (м.Мінськ, Республіка Беларусь).

- "Впровадження тематичних навчально-виховних середовищ для формування ключових компетентностей учнів", Тетяна Москаленко (Золотоніський район Черкаської області).

- "Управління процесом формування громадянської компетентності учнів", Людмила Даниш та Оксана Рогальчук (Корецький район Рівненської області).

- "Модель моніторингу якості діяльності літньої школи", Ірина Целіковська (м.Маріуполь Донецької області) та інші.

Думаю, увагу учасників Фестивалю привернуть інноваційні розробки наших колег "Форум-театр як засіб формування конструктивної поведінки підлітка в конфліктній ситуації" (Галина Вольчева, м.Одеса); "Модель психологічної лабораторії "Школа успіху" на основі використання хмарних сервісів" (Леся Янковська, м.Хмельницький), а також авторська програма "Школа Життя", що розроблена на принципах гуманної педагогіки Шалвою та Паашею Амонашвілі (м.Тбілісі, Грузія).

Ця програма разом із науковими доробками вітчизняних і закордонних вчених надрукована у першому томі Матеріалів Фестивалю, електронний варіант якого Організатори Фестивалю подарували кожному учаснику.

Змістовними також є роботи з таких тем:

- Упровадження моніторингу в навчально-виховний процес з використанням web-платформ (Тетяна Михайленко та Оксана Іванко, м.Харків).

- Формування власної траєкторії саморозвитку вчителя математики у системі післядипломної педагогічної освіти (Ольга Козлова, м.Черкаси).

- Хмарні технології в інклюзивному навчанні (Наталія Атаманюк, м. Хмельницький);

- Велика історія для маленьких чомучок (Лілія Жмут, м.Лисичанськ Луганської області) та інші.

Родзинкою VII Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій, безумовно, стане наукова студія Івана Дмитровича Беґа, дійсного члена Національної академії педагогічних наук України, доктора психологічних наук, директора Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України з теми "Приписи як наукові орієнтири долучення вихованця до духовності", а **також майстер-класи:**

1. "Формування інноваційного освітнього простору української моделі початкової школи Монтесорі" (Олена Науменко, заступник директора з навчально-виховної роботи НВК Монтесорі з поглибленим вивченням англійської мови, м. Київ).

2. "Стратегія формування позитивного іміджу школи життєтворчості" (**Світлана Кучман**, директор Скороштинської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів Чорнобаївської районної ради Черкаської області).

3. "Метод інтегрованої ігрової моральної інклюзії у моральному вихованні дошкільників: використання ляльок-"моральних пугівників" **Любов Лохвицька**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", докторант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова).

4. "Електронні засоби навчання математики для початкової школи" (Ольга Рибалко, викладач Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу імені І.Я.Франка Чернігівської області).

Тож бажаю всім учасникам Фестивалю плідної роботи, налагодження співпраці та приємного спілкування з актуальних професійних питань.

Із виступу І.Д.Беґа, доктора психологічних наук, дійсного члена НАПН України, директора Інституту проблем виховання НАПН України

ПРИПИСИ ЯК НАУКОВІ ОРІЄНТИРИ ДОЛУЧЕННЯ ВИХОВАНЦЯ ДО ДУХОВНОСТІ

Нині інтенсивно утверджується особистісно-розвивальний тип освіти, який заперечує інформаційно-знанцевий підхід до неї. Відтак, категорії розвитку, саморозвитку, самоорганізації стають пріоритетними. Стосовно виховання підростаючої особистості говорять про школування, який іконститує розвинену особистість. Тому у її внутрішньому світі мають домінувати високосмислові цінності: совісті, любові, милосердя, безкорисливої допомоги, піклування про людину. У цьому ряду почуття патріотизму не просто знаходиться серед інших, а інтегрує їх для свого практичного втілення. Адже духовно нерозвинена особистість не може бути патріотом.

Виховання такої особистості - справа надзвичайно складна; вона вимагає перш за все розуміння та реалізації глибинних механізмів формування Я-духовного підростаючої особистості. На жаль, за відсутності наукових знань про них акцент у вихованні переноситься на варіативні умови, необхідні для особистісного розвитку дитини, на моделювання цих умов. Однак за всієї їх виховної значущості їхні особистісно розвивальні можливості обмежені.

З метою успішного вирішення педагогом проблем, які пов'язані з організацією процесу свідомого й вільного сходження підростаючої особистості до духовних цінностей, запропонуємо низку приписів.

ПРИПИС 1. Культивувати у вихованця духовний погляд на життя

Сформувати у вихованця глибоко смисловий, а не примітивний погляд на життя виявляється

необхідною умовою для його духовного зростання. Тут головним видається усвідомлення ним відношення, яке має скластися між духовним існуванням особистості та її реальним оточенням. Зазначимо, що під духовним існуванням розуміється набуте внутрішнє особистості, а під реальним оточенням - усе зовнішнє як поле дії особистості. Згадане відношення має дати однозначну відповідь на те, як її духовність виражається у цьому зовнішньому. Конкретніше, вихованцю має бути зрозуміло, як духовне проникає у все зовнішнє і впливає на нього. Якраз з цим процесом пов'язується справжній сенс життя особистості, де духовне є його центром як ціннісним абсолютом.

За такої позиції будь-який фрагмент реального оточення представляється особистості у формі зовнішньої задачі, у вирішенні якої має неодмінно бути присутнім момент її одухотворення відповідним набутом особистості. Причому даний духовний набуток завжди співвимірний стосовно будь-якої зовнішньої задачі, тобто остання вимагає конкретних, але суспільно значущих утворень, які має демонструвати особистість при її розв'язанні - і щодо процесу, і щодо результату.

ПРИПИС 2. Підтримувати духовне устремління особистості

Вихованець за великим рахунком не повинен пристосовуватися до існуючих обставин, до того, що ми називаємо існуючою реальністю тут і тепер, а цілеспрямовано за власною духовною мірою постійно створювати її, бути повноцінним суб'єктом духовної практики як великого життя. Якраз за цієї фундаментальної умови вихованець утверджується у внутрішньому статусі "бути самим собою" - Я-духовним. Постійність такої спрямованості життя у кожному її акті має виступати для нього незмінним законом, адже у сфері духовності неможливо бути лише час від часу: зранку я суб'єкт, а ввечері - об'єкт.

Перефразовуючи відому філософську формулу про те, що практика є критерієм істини, ми схильні стверджувати, що якраз духовна практика є критерієм духовної істинності особистості, показником її вдосконалення і розвитку.

Духовний шлях, який ми розкриваємо, за різних причин обирає далеко не кожна особистість. Тоді духовні прагнення чи ідеали стають для неї чисто декларативними. Вони існують лише в уяві, а її духовне Я виявляється надзвичайно примітивним, не знаходячи свого справжнього призначення. Таке уявне існування духовних устремлень особистості призводить до того, що вони нічим не обмежуються, стають справжніми міражами, не прив'язаними до будь-яких її конкретних справ.

Уявні духовні устремління у результаті цього стають безособовими, не укоріненими в особистості. Замість того, щоб створювати її Я-духовне, вони зайняті найабстрактнішим існуванням - скажімо, існуванням ідеї людства. У цілому, особистість, почуття якої погязли в уявному, не стає при цьому більше собою, оскільки безупинно віддаляється від свого Я. Тож особистість такої спрямованості не може стати непересічною; вона тяжіє лише до гранично обивательського стилю життя. Однак це не значить, що таке життя її обтяжує. Вона може проявляти любов до рідних, повагу до найближчого людського оточення тощо. Все ж поширити певні ціннісні утворення за межі першого кола міжособистісної взаємодії ця особистість не може.

ПРИПИС 3. Орієнтуватись на необмеженість Я-духовного

У вихованця, який долучається до процесу становлення Я-духовного має бути сформованою загальна настанова, згідно з якою він не обмежується лише якимось необхідними для нього духовними

цінностями, виходячи з особливостей власного життя. Така настанова хибна навіть щодо обсягу засвоєних наукових знань, де мірою часто виступає апеляція до соціальної практики (чи можна їх використати у житті?)

Критерієм становлення Я-духовного підростаючої особистості повинно стати усвідомлення безмежності її духовного розвитку, незважаючи на ті чи інші життєві обставини. Її духовна досконалість має корелювати з свідомим привласненням загальнородових цінностей, як здібностей для продовження свого роду й можливого примноження його надбань. Такий етико-світоглядний орієнтир недоцільно пов'язувати з глибинним спонтанним визріванням; він мусить бути одним з пріоритетів педагога, який доцільно включає його у власний виховний обіг.

ПРИПИС 4. Забезпечувати духовну цілісність

Постійним піклуванням вихователя, у якому полягає центральний сенс його діяльності, має бути творення вихованцем духовно збагаченої дійсності, тобто діяльності, поведінки, спілкування за високим покликанням цінностей його Я, а не через різні форми зовнішнього підкріплення. Сама така життєва ситуація є показником плідності Я особистості. Щоб воно функціонувало у такій якості, виховний процес повинен забезпечити єдність двох утворень "Я-хочу і Я-можу". Наприклад, у навчальній діяльності це може звучати так: "Я сам хочу і можу вчитися". Це так звана лінія "Я-самості", через яку вихованець самовизначається. Однак через недосконалість навчально-виховного процесу дана цілісність порушується, і тоді формула самовизначення може бути такою: "Вмію, але не хочу!" ("Можу діяти добродійно, але не хочу").

Єдність, на якій ми наголошуємо, має передбачати безумовний перехід від духовної цінності, що формується, до її практичної реалізації у відповідному вчинку, комунікативному акті, предметно-перетворювальній дії. Для такої єдності слід забезпечити і необхідний час, і створити відповідні практичні ситуації. У цьому зв'язку вихованець неодмінно повинен операційно оволодіти способом, яким має реалізуватися та чи інша духовна цінність як мотив, що втілюється у певний спосіб перебігу вчинку, спілкування, предметної дії.

ПРИПИС 5. Забезпечувати відділення від Я-нижчого

Вихованцеві з метою успішного просування у напрямі духовності та щоб менше було на цьому шляху перешкод, слід мати доволі узагальнене уявлення про сферу добра у контексті його реального цілісного Я. На жаль, у ньому присутні й ті спонуки, які пов'язані і характеризують людське зло. Природа останнього така, що воно відмовляється мати будь-яке відношення до добра. Частина Я, що заповнена злом, замикається у своїх межах, слухаючи лише самого себе і відповідно діючи.

Щоб якісно змінити цю внутрішню ситуацію, добродійному Я необхідно по мірі свого становлення відділятися від частини Я, що тяжіє до зла (Я-нижчого). Якщо вихованець заявлятиме, що він відділяється від недостойних спонук і розриває з ними, то цим самим вони перетворюватимуться для нього у відчужені, а значить за сприятливих умов втратять свою силу і значущість. Така позитивна дія акту відділення від Я, що спонукає до суспільно несхвальних прагнень, однак він слугує і зміцненню добродійного Я вихованця, сприяючи глибшому розумінню його духовної досконалості у контексті недосконалості.

ПРИПИС 6. Опиратися на силу довільності

Наголосимо, що довільний процес необхідний не лише на етапі виховання Я-духовного, але й у ході його функціонування у розмаїтті життя особистості. Тут від неї сповна вимагається відвага й терплячість, які мають блокувати різні чуттєві потяги, що відволікають її від добродійної поведінки. Окрім цих внутрішніх духовно деструктивних чинників не слід виключати такої ж налаштованості й зовнішнього, конкретніше фактору людського оточення, яке б через свою ціннісну примітивність може стати прямим чи опосередкованим гальмом у справжньому благочестивому поступі особистості. Відтак, для неї буде актуальним захист (різними способами) своєї духовності, що вимагатиме неабияких внутрішніх ресурсів. Не менш важливим видається і те, що вихованець може відчувати страх жити за вимогами вищої духовності, оскільки вони обмежують багату його меркантильних потягів, схильнують до відповідальності. Тож у таких випадках йому слід використовувати силу волі.

ПРИПИС 7. Прямувати від обмеженої досвідом самостійності до творчої самостійності

Звично під самостійністю розуміють прагнення індивіда діяти, використовуючи лише власний досвід, і не бажати допомоги іншого. Це обмежена досвідом самостійність. Однак доцільно вичленити вищу форму самостійності - творчу самостійність, за якої індивід у кожній ситуації і в будь-яких обставинах сам визначає свої дії. Звичайно, що рівні цієї творчої самостійності можуть бути різними, і це залежить від загального психологічного розвитку індивіда. Однак тут важливо те, що він демонструє готовність саме так діяти, об'єктивувати себе якраз таким способом. Тож таку готовність слід зробити навчально-виховною метою педагога. Якщо школяр вправлятиметься у такій творчодіяльній самостійності, то згодом він перенесе її й побудову життєвих планів, доцільних способів спілкування. Зазначимо, що у такого індивіда формується високозначущий мотив - пристрасть до власного предметного здійснення й відповідні здібності.

ПРИПИС 8. Я-духовне як освітня надмета

Виховні зусилля педагога мають бути спрямовані на визначення Я особистості під кутом зору духовності. Нехтуючи цим вектором руху, її Я залишається лише на рівні нижчих очікувань, бажань, насолод; воно у принципі функціонує пасивно, оскільки чужою для нього виявляється розгорнута рефлексія, яка і опосередковує ті чи інші наявні прагнення, і створює нові як переживання культурного рівня. Зазначимо, що життя особистості у межах пасивності часто-густо її задовольняє; тут вона й формує уявлення про власні успіхи чи невдачі, щастя чи нещастя тощо. Щодо власного життя, то така особистість буде його, наслідуючи інших в основних пріоритетах, які однак далекі від високосмислових цінностей. Вона тепер така як усі без індивідуальної виразності.

ПРИПИС 9. Попереджувати вади особистісного саморозвитку

До особистісного саморозвитку слід ставитися з високою мірою обережності. Якщо вихованець не має чіткого духовно-морального орієнтира для такої самодіяльності, він втрачає будь-яку внутрішню суспільно значущу відповідальність і може спрямувати цей саморозвиток на задоволення, наприклад, власного честолюбства через ті діяння, які ним породжуються. Тож такий особистісний саморозвиток може стати лише видимістю, хоча при цьому вихованець схильний демонструвати велику настійливість.

ПРИПИС 10. Підтримувати реальні вчинки вихованця

Нерідко у виховному процесі виникають ситуації, коли підростаюча особистість через об'єктивні внутрішні причини не може здійснити широкозначущий моральний вчинок. Однак педагог не повинен такий випадок залишати без відповідної реакції вихованця, яка має бути високоемоційною, конкретніше, він повинен продемонструвати здивування стосовно згаданого вчинку, який він є в моральному досвіді його ровесника, схилитися перед його діянням і його ім'ям. Причому вдячність за діяння за емоційною силою повинна перевищувати значущість імені як автора цього діяння.

ПРИПИС 11. Використовувати явище взаємодії особистісних утворень

Вищі духовні цінності, якщо вони набувають високої сили і укорінюються у внутрішній картині особистості, роблять (щоправда, побічно) менш значущими нижчі устремління, навіть виражені Его-пристрасті; особистість часто-густо проявляє байдужість до них. Тож навіть надмірну сексуальність можливо штишити силою вищих духовних цінностей: це продуктивний спосіб правильного сексуального виховання підростаючої особистості. Тут важливо, щоб вона спроможна була етично проникнути всередину власної сексуальної сфери і культуровідповідно трансформувати її. При цьому механізм проникнення слід розуміти як усвідомлення сексуальності у категоріях красивого, чистого, духовно-морального. Пряме звернення ж у цьому плані до пояснення, запозиченого безпосередньо з сутності певних духовних настанов (наприклад, твоя гідність не дозволяє тобі таким чином поводитися), не призведе до сексуальної гармонії у загальній ціннісній структурі особистості.

ПРИПИС 12. Забезпечувати стабільний позитивний душевний стан вихованців

Він запобігає виникненню різного роду конфліктів - відкритих і скритих, гармонізує групову згуртованість. У емоційно піднесеному стані вихованець поводить за правилами високої моралі, стримуючи власні Его-потяги. Такий стан перш за все забезпечується процесом творчості. На цю функцію творчості підростаючої особистості слід звертати увагу.

Ми свідомі того, що нині суспільство недооцінює перетворювальну силу духовності і це надзвичайно ускладнює виховний процес як відкриту систему. Адже він не отримує потужних імпульсів підтримки і залишає педагога віч-на-віч зі своїми виховними проблемами. Ця глобальна обставина вимагає від освітян запропонувати технології такої виховної потужності, щоб їх духовно розвивальний вплив на особистість був визначальним.

ІЗ ВИСТУПУ НАЧАЛЬНИКА ВІДДІЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІНСТИТУТУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ СВІТЛАНИ КИРИЛЕНКО (ТЕКСТ ВИСТУПУ ПОДАЄТЬСЯ НЕ ДОСЛІВНО, З ЛІТЕРАТУРНИМ ОПРАЦЮВАННЯМ)

Шановні учасники Фестивалю!

"Я хочу сказати найщиріші слова вітання, у першу чергу, всім, хто приїхав з інших регіонів і низько вклонитися церкашанам, тому що ви знаєте скільки новацій, цікавих ідей запроваджується в Україні, народжується, але не завжди підтримується. І, завдячуючи обласному інституту (і ми це сьогодні сказали в інтерв'ю вашому телебаченню), що ми дуже вдячні і Департаменту освіти і науки (зрозуміло, це за їх підтримку і розуміння) і керівництву інституту, всім працівникам, за цю педагогічну ідею - збиратися і підбивати певні підсумки того, що напрацьовано за минулий рік. А це дуже важливо, адже вся освіта постійно рухається, змінюється завдячуючи нашим талановитим учителям-новаторам, нашим прекрасним директорам - експериментаторам.

І зараз я бачу в залі директорів, з якими ми працюємо не один рік і отримуємо від них нові інновації, ідеї, які запроваджуються в практику роботи нашого закладу."

У своєму виступі Світлана Кириленко повідомила, що 26 листопада на засіданні Кабінету Міністрів України з ініціативи керівництва Міністерства освіти і науки прийнято рішення про ліквідацію Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України і реформування його в Інститут модернізації змісту освіти.

Вона також сказала, що інститут реформується уже в одинадцятий раз і таке реформування потрібне для переосмислення того, що було напрацьовано.

Начальник відділу відзначила, що згідно з концептуальними засадами модернізації освіти в Україні діяльність Інституту спрямована на розробку та визначення державних стандартів освіти для різних її рівнів (дошкільна, загальна середня, професійно-технічна, вища та післядипломна), проведення експертизи та сертифікації сучасних дидактичних засобів навчання і шкільного обладнання, комп'ютеризації освіти і впровадження нових інформаційних технологій в навчально-виховний процес, запровадження сучасних методів і засобів автоматизованого управління закладами освіти та інформаційно-телекомунікаційне забезпечення їхнього функціонування.

Однією із найважливіших функцій Інституту є - організація видання навчально-методичної літератури для різних типів навчальних закладів України, їх експериментальна апробація та експертиза, забезпечення навчального процесу новим поколінням підручників та посібників.

Інститут займається такими питаннями:

- розроблення стандартів освіти та навчальних програм, організація їх експертизи;
- розроблення професійних стандартів та програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників навчальних закладів;
- розроблення проєктів нормативно-правових актів з питань освіти;
- участь в організації навчання іноземним мовам;
- наукове і навчально-методичне забезпечення навчання мовами національних меншин України;
- наукове і навчально-методичне забезпечення соціально - педагогічної роботи;
- науковий і навчально-методичний супровід дистанційної освіти;
- науковий і навчально-методичний супровід впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і т.ін.

В інституті створений відділ з тем освіти, і уже проведений круглий стіл, на якому розглядалися основні питання освіти.

На закінчення Світлана Кириленко сказала, що час прийшов такий, що тільки новатор, тільки вчитель-експериментатор - той, хто сьогодні спроможний бути мобільним в освіті, вийде на ринок освітніх послуг і займе там достойне, гідне місце і зможе себе реалізувати в житті.

Підсумовуючи, скажемо, що в одному з виступів фестивалю прозвучала думка про те, що "наші знання народжуються в результаті діяльності душі, зв'язані з її цілісним настроєм, духовно-моральними причинами, і тільки увійшовши в серце, можуть бути засвоєні". Це своєрідна філософія серця, започаткована Григорієм Сковородою.

Наша редакція, друкуючи ці виступи, сподівається, що матеріал торкнеться Вашого серця і душі, закарбується у ваших помислах і дасть поштовх для народження інноваційних ідей.....

Матеріал підготувала Катерина Кримова (Криворот)

О.В. Волошенко,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради

ЕКСКУРСІЇ ДО ТЕМАТИЧНИХ СІЛ НА ЧЕРКАЩИНІ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Експерсія як відома форма навчання часто розглядається як допоміжна і другорядна. Проте, експерсія до українського тематичного села може стати і бути інноваційною активною формою навчання, оскільки саме така експерсія відкриває нові дидактичні можливості в організації навчального процесу за межами загальноосвітнього навчального закладу.

В Україні другий рік Інститутом демократії імені Пилипа Орлика та Щецинським центром розвитку місцевої демократії реалізовується польсько-український проект "Сприяння сільському мікропідприємництву в Україні". У 2014 році вісім українських сіл із Черкаської, Полтавської та Кіровоградської областей зробили перші кроки щодо створення тематичних сіл. У 2015 році у Черкаській області з'явиться чотирнадцять тематичних сіл. Таким чином, експерсії до цих сіл та їх освітні пропозиції можуть стати інноваційною активною формою навчання, яка дозволить педагогам реалізувати навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів, а учням активно засвоїти нові знання, набути практичного та емоційного досвіду, нових компетенцій, сформувати стійку мотивацію щодо поглиблення власних знань.

Так, наприклад, у селі Сорочотяга (Жашківського району Черкаської області) можна пізнати світ води, поглибити свої знання із фізики, хімії, географії, історії тощо. У селі Суботів (Чигиринського району Черкаської області) відтепер можливо дізнатись про автентичні для цього краю ігри, розваги і забавлянки і, таким чином, поглибити свої знання з історії та предметів художньо-естетичного циклу. Село Івківці (Чигиринського району Черкаської області) стане в нагоді у вивченні історії, трудового навчання, фізики, біології тощо. Оскільки саме у цьому селі з'явився **Зерноленд**. У ньому можна простежити і дослідити весь шлях від зернини і до хлібини. У селі Коржова (Уманського району Черкаської області) можна дізнатися не лиш історію млинарства й діяльності млина, а й пережити незабутні враження від того, як працювали наші діди-прадіди у давнину на водяних млинах, розв'язати математичні і фізичні задачі, поглибити знання із біології, трудового навчання, економіки тощо. У селі Межиріч (Канівського району Черкаської області) з'явилась **Мамонтландія**. Під час експерсії, до проведення якої учні поглиблюють знання із історії, основ здоров'я, фізичної культури, предметів художньо-естетичного циклу, мають детальніше ознайомитися із тематичними селами України та їх дидактичними можливостями можна за адресою: <https://www.facebook.com/prydumatyselonanovo?fref=nf>

Цікавими, із дидактичної точки зору, можуть бути не лише пропозиції тематичних сіл, а й тематичних сільських садиб та осель, світлиць та музеїв. Практично кожен учитель і педагогічний колектив сільської школи, які захоплені і закохані у свій край, навчальний предмет або хобі, спроможні

створити освітнє середовище у сільській місцевості, яке дозволить як дітям, так і дорослим поглибити свої знання із різних галузей.

Експерсія у тематичне село розглядається нами як активна форма організації навчання. Така експерсія, у залежності від тематики села може бути предметною або міжпредметною. Дидактичне середовище українського тематичного села - це дійсність, в умовах якої відбувається навчання і розвиток особистості, відбувається формування рис характеру і особистісних навичок, умінь, компетенцій.

Експерсія як дидактичний метод дозволяє досягнути тих освітніх цілей і задач, які передбачають програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Під час експерсій у тематичні села відбувається активне учіння школяра завдяки його власній діяльності, у процесі якої на основі пізнання, вправління й набуття досвіду в учня утворюються нові знання, уміння, форми діяльності та поведінки та удосконалюються ті, що набувались раніше.

Важливо, щоб у процесі планування експерсії були передбачені проблемний виклад навчального матеріалу, частково пошукові (евристичні), дослідницькі, практичні та ігрові методи, які дозволяють активізувати пізнавальну діяльність учнів, сформувати стійку мотивацію щодо вивчення навчального матеріалу й застосування його на практиці.

Метод проблемного викладу передбачає ознайомлення учня із шляхом дослідження проблеми, завдяки чому відбувається засвоєння можливих варіантів вирішення ускладнень у процесі пізнання нових знань.

Частково-пошукові методи будуються на основі того, що вчитель (екскурсовод) повідомляє учням лише частину знань, іншу частину знань учні здобувають самостійно, відповідаючи на поставлені запитання або розв'язуючи проблемні завдання. Прикладом таких методів можуть бути евристична бесіда, квести тощо.

Дослідницький метод навчання ґрунтується на тому, що вчитель (екскурсовод) разом із дітьми формулює проблему, розв'язку якої буде присвячено частину експерсії; учням не повідомляються знання і вони здобувають їх у процесі розв'язання дослідницької задачі (проблеми), порівнюють варіанти відповідей, обирають засоби для досягнення результатів. Завдання дорослого - це оперативне управління процесом розв'язання дослідницької проблеми. Таким чином відбувається творче засвоєння знань, інтенсифікується пізнавальна діяльність, а здобуті знання легко застосовуються у процесі життєдіяльності.

Практичний метод передбачає пояснення з метою теоретичного розуміння діяльності; показ у поєднанні із інструктажем; можлива спроба кількох учасників експерсії з метою засвоєння послідовності виконання практичної роботи й запобіганню допущення помилок під час її виконання;

безпосереднє виконання роботи, коли кожен учень самостійно робить завдання; рефлексія зробленого і досягнутого.

Дуже корисно у процесі навчальної екскурсії передбачати пізнавальні (дидактичні) ігри. Основна роль учня у процесі такої гри - активний перетворювач дійсності. Змодельована ігрова ситуація стимулює дитину до знаходження розв'язку або пошуку виходу. Це можуть бути у залежності від тематики села лінгвістичні, математичні, хімічні, біологічні ігри, вікторини, квести, ігри-подорожі. Також дидактичні ігри можуть передбачати інсценування, театралізація, генерування ідей, змагання тощо.

І.П. Підласий зазначає, що чим частіше набути учнями знання взаємодіють із життям та використовуються на практиці і для перетворення оточуючих процесів і явищ, тим вище інтерес до навчання й свідоме оволодіння знаннями й навичками. [С.181]

Зробимо аналіз навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів.

Програмами для 1-4 класів із української мови передбачено вивчення п'яти змістових ліній: навчання грамоти, мовленнєва змістова лінія, мовна змістова лінія, соціокультурна змістова лінія, діяльнісна змістова лінія. Дидактичне забезпечення розділу "соціокультурна змістова лінія" доцільно поєднати із екскурсіями у тематичні села.

Наприклад, у 1, 2 і 3 класах вивчення цього розділу має такий зміст навчального матеріалу:

"Мала батьківщина", "Національні символи України - верба, калина, вишитий рушник, вишиванка, писанка та інші", "Народні і релігійні свята, обрядові дійства під час цих свят", "Вивчення дитячих пісень, коліскових, щедрівок, посівалок, ознайомлення із особливостями їх уживання", "Ознайомлення із народними прикметами", "Пам'ятні місця рідного краю".

У 4 класі зміст навчального матеріалу стає ширше: "Минуле і сьогодення рідного краю, його природа, люди, що його прославили", "Українські народні звичаї, традиції, обереги", "Відомі люди України минулого і сьогодення".

Вивчення курсу "Природознавство" у 1-4 класах також важливо поєднувати із освітніми екскурсіями до сільської місцевості. Програмою з природознавства визначено сім змістових ліній, п'ять із яких цікаво і корисно вивчати безпосередньо у колі природи під час екскурсій: "Об'єкти природи", "Взаємозв'язки у природі", "Рідний край", "Охорона і збереження природи", "Методи пізнання природи".

Так, у 1 класі навчальною програмою передбачено такі екскурсії:

- Ознайомлення з об'єктами неживої та живої природи.
- Спостереження за осінніми змінами у живій і неживій природі.
- Екскурсії у парк, сквер, ліс, до водойми, до лісу.

Окрім цього, заплановано практичні роботи, дослідницькі практикуми та демонстрації, які мають такий зміст навчального матеріалу:

- Дослідження дрібних деталей предметів за допомогою лупи.
- Ознайомлення з колекцією гірських порід рідного краю.
- Демонстрація властивостей води і повітря.
- Визначення із чого це виготовлено?
- Як живуть мурахи?
- Чим славиться моє місто (село)?

Також передбачено:

- виконання міні-проектів із такої тематики:
- Моє улюблене місце відпочинку на природі в місті (селі).
- Як облаштувати джерело?
- Пошук відповідей на запитання до природи:
- Із чого виробляють папір?
- Звідки береться олія?
- За що нам вдячні домашні улюбленці?
- Чи розуміють тварини одне одного?
- Чим снідає їжачок?

У 2 класі продовжуються всі перелічені методи навчальної діяльності:

- Екскурсії-спостереження за природою восени та взимку, у весняний парк;
- Міні-проекти: Будьмо знайомі! (походження назв рослин і тварин). Як готуються до зими бджоли? Не зривай первоцвітів. Квіти у моєму житті. Книга скарг природи. Лісова аптека.
- Дослідницькі практикуми: Як виникає тінь? Як можна своєю тінню виміряти висоту дерева? Як зберігати в домашніх умовах плоди і насіння? Як орієнтуватися у лісі? Сонячний годинник.

Запитання до природи: Які рослини є символами України? Коли ліс дякує, а коли ображається? Які рослини і тварини допомагають людям передбачати погоду? Які рослини можуть слугувати годинником? Які спостереження за природою допомогли людині створити календар?

У 3 класі заплановано:

- екскурсію "Ознайомлення з розмаїттям рослинного і тваринного світу рідного краю";
- практичні роботи та завдання: дослідження розчинності речовин, що використовуються у побуті; ознайомлення з колекцією корисних копалин; розмноження кімнатних рослин, умови розвитку рослин, складання ланцюга живлення;
- демонстраційні досліди та дослідницькі практикуми: як опріснити воду? Як змусити вітер працювати? Виявлення складу ґрунту. Як корисні копалини є у моєму краї? Як зменшити втрати тепла у будинку? Як тварини дбають про своє потомство?
- Міні-проект: Виявлення пилу у повітрі та встановлення джерел його забруднення.
- Запитання до природи: Які легенди про рослини і тварини склали наші пращури? Як поліпшити властивості ґрунту? Вода - руйнівник, чи вода - рятувальник? Чому бактерії називають і друзями, і ворогами?

У 4 класі навчальною програмою із природознавства передбачено:

- Екскурсію "Орієнтування на місцевості за допомогою компаса".
- Практичні роботи та дослідницькі практикуми: "Розпізнавання та характеристика корисних копалин свого краю". "Читання плану і карти з використанням умовних знаків і масштабу". "Що можна зробити для збереження природи у моєму краї"? "Спостереження за зоряним небом (Місяцем), визначення напрямку на північ за допомогою Полярної зорі. Вивчення властивостей твердих тіл, рідин, газів. Вимірювання лінійних розмірів, площі фігури неправильної форми, об'єму рідини (за допомогою медичного шприца, мензурки), часу (за допомогою секундоміра)
- Запитання до природи: Які штучні матеріали людина створила із природних речовин? Чому ліси називають "легенями планети"? Які годинники використовували люди здавна? Коли водойми нам дякують, а коли ображаються? Як тварини впливають на ґрунт?

- Інформаційно-пізнавальний проект "Речовини навколо нас". За такими напрямками: Речовини з яких будують будинок, та їх властивості. Речовини на кухні та їх властивості. Речовини на городі та їх властивості. Речовини у ванній кімнаті та їх властивості. Речовини, у моєму портфелі та їх властивості.

У 3-4 класах учні вивчають навчальний предмет "Я у світі", який реалізує галузь "Суспільствознавство" Державного стандарту початкової загальної освіти і спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання. **Цей предмет охоплює такі теми:** "Людина", "Людина серед людей", "Людина у суспільстві", "Людина у світі", що сприяє поетапному усвідомленню учнями єдності компонентів: "Я - сім'я - школа - рідний край - Україна - світ"; розкриває взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві; передбачає активне спілкування дітей із природним і соціальним оточенням, набуття досвіду особистого ставлення до системи цінностей демократичного суспільства. Поєднуючи вивчення предмета із екскурсіями у тематичні села, можна оптимізувати навчальний процес щодо досягнення дидактичних цілей, виховання і розвитку учнів. **Особливо це стосується вивчення таких навчальних тем:**

- Турбота кожного про оточення, довкілля, історичну та культурну спадщину.
- Співробітництво людей у питаннях збереження природи і життя.
- Внесок кожної людини у збереження різних культур і природних багатств тощо.

Значні дидактичні можливості мають тематичні екскурсії в українські села для вивчення таких навчальних предметів як: музичне мистецтво, образотворче мистецтво, мистецтво, трудове навчання і фізична культура.

Так, наприклад, екскурсії у тематичні села, пов'язані із ткацтвом, вишивкою, виготовленням іграшок, можуть сформувані стійку навчальну мотивацію до реалізації таких навчальних тем: виготовлення аплікації із ниток (2 клас); виготовлення іграшок із ниток (3 клас); виготовлення виробів (ляльки-мотанки, закладок, сувенірів тощо) технікою плетіння, виготовлення найпростішої м'якої іграшки (4 клас).

Зміст програми для загальноосвітніх навчальних закладів "Основи здоров'я" (1-4 класи) **структурується за такими розділами:** "Здоров'я людини", "Фізична складова здоров'я", "Соціальна складова здоров'я", "Психічна та духовна складові здоров'я".

У 1 класі учні вивчають такі теми:

- Народні традиції, родинні свята і здоров'я.
- Емоції та настрої людини. Як покращити настрої.

Окрім того, виконують такі практичні роботи:

- створення пам'ятки "Як влаштувати веселе свято".
- Вправи "вгадай емоцію", "намалюй настрої"
- ігри, що сприяють гарному настрою.

У 3-4 класах до змісту навчального матеріалу належить розвиток фантазії та уяви, творчих здібностей дитини як складових психічного і духовного здоров'я.

Програмою з природознавства у 5 класі передбачено виконання:

- практичної роботи "Складання Червоної книги своєї місцевості".
- Міні-проекту "Будь природі другом!"
- Дослідницького практикуму "Дослідження екологічних проблем своєї місцевості".

- Організації спостережень за природоохоронною діяльністю людей у своїй місцевості.

Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із географії передбачено ознайомлення із компонентами природи своєї місцевості та виявлення взаємозв'язків між ними; складання порівняльної характеристики водних об'єктів (за вибором; визначення географічних координат та відстаней за географічною картою):

У 6 класі учні вчаться орієнтуватися на місцевості; визначати азимут, складати і читати план місцевості й карту, користуватися масштабом і градусною сіткою; описувати за власними спостереженнями погоду.

У 7 класі остання практична робота курсу "географія" передбачає визначення основних видів забруднення навколишнього середовища та встановлення джерел їх надходження.

У 8 класі, в курсі "Фізичної географії України", учні вивчають:

Тему 2. "Джерела географічної інформації".

Під час вивчення цієї теми туристичні подорожі, екскурсії, краєзнавчі пошуки, музейні експозиції та виставки розглядаються як джерела географічної інформації. А практична робота до цієї теми передбачає опис місцевості та розв'язання задач за навчальними топографічними картами.

Тему 8. "Рослинний покрив".

Вивчення цієї теми передбачає знайомство учнів із різноманітністю видового складу та закономірностями поширення рослинності, Червоною та Зеленою книгами України, впливом господарської діяльності на рослинний покрив.

У 9 класі учні вивчають:

У II розділі "Населення України" тему 3.

"Система розселення і розвиток поселень". Ця тема спрямована на виявлення суттєвих ознак понять "місто", "село", міське і сільське населення. Учні знайомляться із сільським розселенням і його географією, типами сільських поселень та особливостями їх розміщення; дається оцінка соціальним проблемам сільського населення та шляхів їх розв'язання.

У III розділі "Господарство" тему 13.

Сільське господарство. Під час вивчення цієї теми учні вивчають природно-географічні фактори розвитку сільського господарства; сільськогосподарські угіддя та їх структуру; географію зернового господарства, технічних культур, картоплярства, овочівництва та плідівництва; тваринництво, рибне господарство. Практична робота до цієї теми передбачає нанесення на контурну карту розміщення посівів найважливіших сільськогосподарських культур та аналіз статистичних даних щодо виробництва сільськогосподарської продукції.

Розділ V. "Географія своєї області". Саме вивчення цього розділу доцільно поєднати із екскурсіями у тематичні села області. Учні вивчають і дають оцінку природнім умовам та ресурсам області, аналізують особливості топоніміки своєї області, знайомляться із культурою та побутом місцевого населення. Практична робота до цієї теми передбачає нанесення на контурну карту області найважливіших господарських і культурних об'єктів та складання проекту перспективного розвитку області.

Таким чином, екскурсії у тематичні села можуть бути значним дидактичним елементом для активізації навчання учнів і поглиблення знань.

Навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України та всесвітньої історії (5-9 класи) передбачено виконання практичних завдань із такої тематики:

У 5 класі:

- Про що можна довідатися з сімейного фотоальбому. Родинне дерево.
- Які назви в моєму рідному місті (селі) нагадують про минуле.
- Які історичні пам'ятки мого міста (села), рідного краю розповідають про минуле.
- Моя уявна подорож історичними місцями України.

У 6 класі:

Основні стоянки та пам'ятки первісних людей на території України.

Створення тематичних сіл, які спеціалізуються на вивченні історії рідного краю, може стати потужним дидактичним джерелом для вивчення історії України. Так, у 10 класі вивчається історія рідного краю у XX сторіччі. Так, тема 8 передбачає вивчення процесів модернізації економічного і соціального життя на початку XX ст. Зміни у повсякденному житті населення. Політичне життя. Духовне життя, звичаї, традиції, побут. Особливості процесів культурного і духовного життя. Здобутки діячів культури краю. Подальші алгоритми вивчення тем навчальної програми будуються аналогічно, тільки в інші історичні періоди.

Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із фізики та астрономії передбачені навчальні екскурсії, деякі із них доцільно поєднати з відвідуванням тематичних сіл. Наприклад:

- У 7 класі об'єктами екскурсій можуть бути: спостереження фізичних явищ довкілля; фізичні характеристики природного середовища; фізика і техніка; фізика і екологічні проблеми рідного краю. Фізичні методи дослідження природного середовища.

Окрім того, у 7 класі навчальною програмою запропоновано такі орієнтовні теми навчальних проєктів:

- Фізика в побуті, техніці, виробництві.
- Спостереження фізичних явищ довкілля.
- Дифузія в побуті.
- Використання енергії природних джерел.

Отже, зміст екскурсій у тематичне село може бути початком або завершенням роботи над учнівськими проєктами.

- У 8 класі об'єктами екскурсій можуть бути: спостереження механічного руху і взаємодії в природі та на виробництві; теплоенергетичні установки та енергогенеруючі станції.

Навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з математики для учнів 5-9 класів передбачено вивчення дробових чисел, відношень і пропорцій, елементарних геометричних фігур та їх властивостей. Все це можна реалізувати у цікавій формі під час екскурсій у сільську місцевість.

Програмою із біології для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (10 -11 класи) також передбачаються навчальні екскурсії. Тематикою екскурсій у села може бути:

- Способи розмноження рослин.
- Запровадження нових сортів рослин і порід тварин у господарстві. (Наприклад відвідування селекційної станції або племінної ферми).
- Методи розведення птахів: інкубація, розвиток курчат (птахофабрика).
- Різноманітність видів у природі.

Окрім того, для профільного рівня вивчення біології у 11 класі передбачено два польові практикуми.

Польовий практикум №1 передбачає:

1. Складання екологічної характеристики місцевих рослин і тварин.
2. Вивчення видового складу, структури та використання екосистеми (водної чи наземної) своєї місцевості. Ланцюги живлення та трофічні рівні.
3. Спостереження і виявлення пристосувань організмів до впливу різних екологічних чинників.
4. Спостереження та опис сукцесій цих змін екосистем своєї місцевості.
5. Вивчення видового складу агроценозів.
6. Проведення підживлення культурних рослин.
7. Вивчення стану фітоценозів своєї місцевості та їх зміни під впливом антропогенних чинників.

Польовий практикум №2 спрямовано на ознайомлення із методами вивчення біорізноманітності, вивчення видового складу екосистем своєї місцевості; моделювання екологічної ситуації у навколишньому середовищі та прогнозування її змін.

Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із екології (11 клас) передбачено вивчення певних тем і виконання у процесі їх вивчення таких практичних робіт:

Тема 5. Проблема зміни ланок колообігу речовин та енергії.

Колообіг речовин і енергії як основний системотворчий фактор. Поняття біогеохімічного циклу та його ролі у функціонуванні та розвитку геосистем. Колообіги речовин, енергії, інформації та їх зміни антропогенною діяльністю.

Практична робота: "Аналіз схем колообігу основних речовин у природі на предмет змінності їх ланок антропогенною діяльністю".

Тема 6. Проблема збалансованого природокористування.

Категорія "збалансований розвиток", її еволюція. Найважливіші баланси у сфері природокористування. Досягнення пропорцій між природо-ресурсним потенціалом і особливостями його використання. Збалансованість між біологічної продуктивністю і споживанням біологічної продукції. Поняття "невиснажливого природокористування". Досягнення балансу між основними сферами господарської діяльності.

Практична робота: "Існуюча і оптимальна структура природокористування в Україні".

Тема 7. Проблема збереження біотичного і ландшафтного різноманіття.

Категорія "біорізноманіття". Генетичне видове і екосистемне біорізноманіття. Причини і наслідки деградації біорізноманіття. Природозаповідання як одна із ефективних форм збереження біорізноманіття. Основні категорії заповідних об'єктів. Уявлення про екомережі. Міжнародні та національні програми збереження біорізноманіття.

Практична робота: "Аналіз особливостей розвитку заповідної мережі України".

Тема 8. Проблема оптимальної ландшафтно-екологічної організації території.

Категорія "оптимізація". Критерії та пріоритети ландшафтно-екологічної оптимізації території. Ієрархія цілей організації. Найвищий пріоритет природоохоронної та антропоекологічної функцій. Оптимізація "природного каркасу" території. Оптимальне співвідношення природних та господарських угідь.

Обґрунтування територіальної структури природних угідь. Нормування антропогенних навантажень.

Практична робота: "Аналіз співвідношень природних і антропогенних угідь своєї області, адміністративного району і порівняння їх з оптимальними показниками";

Значно цікавіше і корисніше буде виконувати такі практичні роботи після освітніх екскурсій у тематичні села України.

Навчальною програмою з трудового навчання для загальноосвітніх навчальних закладів (5 - 9 класи) передбачено, що на кожному уроці має бути практична робота, а результатами діяльності учнів при вивченні кожного блока обов'язковою для вивчення складової програми модуля має бути виріб, а будь-якого варіативного модуля - проект. Значною мірою досягнути цієї мети допоможуть екскурсії у тематичні села. Під час спілкування із майстрами та умільцями учні не лише побачать і навчатися створювати вироби, а й переживуть значну кількість емоцій, набудуть досвіду, а у багатьох із них сформується особиста зацікавленість певними видами діяльності.

Обов'язкова для вивчення складова обирається школою із запропонованих блоків залежно від умов поділу на групи хлопців і дівчат, кадрового забезпечення та інтересів учнів. Таким чином розподіл навчальних блоків у програмі **здійснено таким чином:**

у 5 класі: Блок 1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП. **Блок 2.** Технологія виготовлення текстильних виробів з аплікацією.

у 6 класі: Блок 1. Технологія виготовлення виробів із тонколистового металу та дроту. **Блок 2.** Технологія виготовлення вишитих виробів.

у 7 класі: Блок 1. Технологія виготовлення виробів із деревини. **Блок 2.** Технологія виготовлення виробів в'язаних гачком.

у 8 класі: Блок 1. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату та листового металу. **Блок 2.** Технологія виготовлення швейних виробів. **Блок 3.** Технологія виготовлення виробів інтер'єрного призначення.

у 9 класі: Блок 1. Технологія виготовлення комплексного виробу. **Блок 2.** Технологія виготовлення виробів, в'язаних спицями. **Блок 3.** Технологія виготовлення виробів в етнічному стилі.

Кожен блок обов'язкової для вивчення складової містить **чотири розділи:** 1) основи матеріалознавства; 2) технологія виготовлення виробів; 3) основи техніки, технологій і проектування; 4) технологія побутової діяльності.

Освоєння варіативних модулів здійснюється на основі проектно-технологічної діяльності. Варіативні модулі обираються залежно від матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, бажання учнів, регіональних традицій. Варіативні модулі розроблено окремо для 5 - 6 класів, 7 - 8 та 9 класів. Освоєння варіативних модулів відбувається за окремо розробленими програмами до них. У 5 - 6 класах вивчається по 2 варіативні модулі, на кожен із яких відводиться 20 год.; у 7 - 9 класах вивчається по 1 варіативному модулю, кожен обсягом 16 год.

Вся проектна документація (зображення виробу, розрахунок матеріалів, послідовність виготовлення тощо) учнями 5 - 8 класів виконується в робочих зошитах. При виконанні

проектів у 9 класі учні мають зібрати матеріали (зображення виробу, зображення виробів-аналогів з їх аналізом, вибір та розрахунок матеріалів, відповідний план реалізації проекту тощо) у проектну папку. Оскільки у 9 класі учні виконують підсумковий проект, ми пропонуємо переліки варіативних модулів (курсивом позначено тематику тих варіативних модулів, які можуть бути пов'язані із відвідуванням тематичних сіл) : для 5 - 6 класів:

Курс української літератури в 5-8 класах структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками, які можуть стати основою тематичної екскурсії:

- **5 клас** ("Світ фантазії, мудрості", "Історичне минуле нашого народу", "Рідна Україна. Світ природи");

- **6 клас** ("Загадково прекрасна і славна давнина України", "Я і світ", "Пригоди і романтика", "Гумористичні твори");

- **7 клас** ("Із піснених скарбів", "Про далекі минулі часи", "Ти знаєш, що ти - людина...", "Ми - українці");

- **8 клас** ("Усна народна творчість", "Світ української поезії", "Національна драма", "З української прози", "Український гумор і сатира"). Вивчення української літератури в кожному класі має також рубрику "Література рідного краю", на яку виділено 4 години, які вчитель упродовж року має розподіляти самостійно. Це сприятиме додатковому індивідуальному вибору вчителем текстів для розгляду. До "літератури рідного краю" пропонуємо включати також художню творчість ровесників учнів, їхніх земляків.

Викладання української літератури відбувається у форматі загального мистецького контексту, у якому створювався художній твір, а також міжпредметних зв'язків (українська мова, історія, світова література, образотворче мистецтво, музика, природознавство, географія, естетика, етика).

Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із художньої культури у 10 класі передбачено вивчення української художньої культури із виконанням таких **орієнтовних практичних завдань:** виконання українських народних пісень, народних ігор та обрядів (за вибором); замальовки архітектурних споруд зразків українського бароко. Реалізація таких практичних завдань, звичайно, стане найзмістовнішою під час тематичної екскурсії.

Екскурсії у тематичні села можуть бути джерелом загальної фізичної підготовки учнів, що передбачено навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із фізичної культури.

Отже, аналіз навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів дає підстави стверджувати, що поєднання вивчення предметів природничо-математичного, художньо-естетичного, лінгвістичного та історичного циклів із екскурсіями у тематичні села України є інноваційною активною формою навчання, яка дозволяє не лише систематизувати і розширити світогляд учня, а й сформувати мотиваційний та діяльний компоненти його навчальної діяльності.

Вчителі сільських шкіл, які захоплені освітніми ідеями, проектами мають всі можливості для того, щоб стати лідерами сіл і сприяти створенню тематичних сіл та освітніх осель.

Т. І. Чернецька,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Інституту педагогіки НАПН України

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ПІДГОТОВЧОМУ ЕТАПІ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

В освітніх закладах Черкащини, Кіровоградщини, Житомирщини проводився підготовчий етап формувального експерименту з організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів. На цьому етапі здійснювалося запровадження педагогічного і учнівського блоків дидактичного інструментарію організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів. Педагогічний блок дидактичного інструментарію містив контент, опрацьовуючи який, учителі набували умінь моделювати уроки, які готували дітей до здійснення навчально-дослідницької діяльності. Увагу педагогів було акцентовано на тому, що навчальне пізнання розгортається в полі діяльності дітей з використанням засобів учіння та в полі діяльності педагога шляхом реалізації засобів викладання та засобів організації й управління діяльністю вихованців. Моделювання уроку, під час проведення якого створювалися умови для формування в учнів готовності до здійснення навчально-дослідницької діяльності, здійснювалося з домінуючим акцентом на складових полях діяльності вчителя й учнів.

Процесуальний контент діяльності учасників процесу навчання набув представлення у таких **складових**:

- діяльність учителя - викладання та організації й управління діяльністю учнів;
- діяльність учнів - учіння, яке представлено різними способами та кількісним складом його учасників.

В узагальненому вигляді зазначене представлено в таблиці.

Моделювання уроку в контексті поліфункціональної діяльності педагога та різноспособового учіння молодших школярів

Також на підготовчому етапі було здійснено запровадження в навчальному процесі засобів підготовки дітей до здійснення навчально-дослідницької діяльності, які включали в себе таблицю-матрицю проблемного викладу навчального матеріалу та таблицю-матрицю реалізації частково-пошукового методу викладу навчального матеріалу.

Відповідно до змісту таблиці-матриці проблемного викладу навчального матеріалу, процес навчання було організовано з дотриманням такої макро- та мікроструктури проведення уроку:

1. Створення проблемної ситуації та формулювання проблеми у вигляді навчального завдання.
2. Визначення мети діяльності та називання етапів виконання навчального завдання.
3. Показ ходу міркувань шляхом постановки риторичних запитань та формулювання відповідей на них.
4. Підбиття підсумків розв'язання проблемної ситуації.

Діяльності учнів, іншими словами учіння, набуло представлення в таких складових:

- сприймання проблеми як особистої;
- спілкування в парі, потім у міні-групі з метою визначення способу розв'язання проблемної ситуації;
- озвучення різними групами учнів узагальнених міркувань щодо способу вирішення проблемної ситуації;

Таблиця-макет

Діяльність учителя (викладання)	Діяльність учнів (учіння)	Діяльність учителя (організація й управління діяльністю учнів)
<p>Конкретизація макроструктури уроку. <i>Для прикладу:</i> I. Організаційний момент. II. Перевірка д/з. III. ...</p> <p>Конкретизація мікроструктури уроку. <i>Для прикладу:</i> II. Перевірка д/з. 1. Бесіда за запитаннями. 2. Виконання тестових завдань. 3. ...</p>	<p>Визначення форм організації учіння з урахуванням:</p> <ul style="list-style-type: none"> - способів його здійснення («навчаю сам себе», «мене навчають інші», «я навчаю інших», «взаємонавчання»); - кількості учнів (індивідуальне, парне, групове); 	<p>Визначення підходів до:</p> <ul style="list-style-type: none"> - організації видів учіння з огляду на різний рівень навченості та научуваності учнів, забезпечення психологічного комфорту й навчальної дисципліни, чергування видів діяльності, консультування, оптимальне нормування навчальної роботи, перевірка правильності виконання завдання тощо; - управління взаємодією учнів між собою, забезпечення зворотних зв'язків, обґрунтованість коригувальних педагогічних впливів тощо.

<i>Для прикладу,</i>	Зміст індивідуальної картки	Додаток 1
	Зміст тестових завдань	Додаток 2

- стисле нотування в зошиті (блокноті) плану майбутньої діяльності;
- схематичне зображення (згорнуте представлення) міркувань учителя у ході виконання навчального завдання;
- визначення етапів розв'язання завдання;
- формулювання висновків про етапи, хід, послідовність розв'язання навчального завдання та про знання, які запам'ятали й способи дій, якими оволоділи.

Організацію й управління діяльністю учнів було спрямовано на:

- вмотивування учнів до слухового зосередження шляхом називання критерію "активність" як одного із мірил оцінювання діяльності на уроці;
- долучення учнів до формулювання проблеми у вигляді навчального завдання;
- стисле (схематичне) нотування на дошці змісту навчального завдання;
- залучення учнів класу до колективного складання назв пунктів плану;
- називання дітей, які виявили активність;
- пригадування з дітьми можливих способів уцілювання навчальної інформації;
- здійснення опосередкованого контролю за ходом сприймання та усвідомлення дітьми матеріалу шляхом постановки риторичних запитань;
- відтворення на дошці найбільш вдало виконаних схематичних зображень міркувань під час виконання навчального завдання;
- обговорення послідовності, правильності та повноти інформації, відтвореної в учнівських схемах (записах);
- підведення дітей до формулювання узагальнених висновків.

В узагальненому вигляді взаємодія вчителя і учнів слугувала меті засвоєння школярами знань про основні етапи розв'язання проблеми, їх зміст і послідовність виконання. У поліфункціональній діяльності вчителя домінувало викладання, яке здійснюється з допомогою проблемної розповіді. Учні ґрунтувалося на загальній готовності учнів до усвідомленого сприймання проблемного викладу матеріалу. Моделювання уроку з використанням таблиці-матриці проблемного викладу навчального матеріалу сприяло визначенню дітьми мети діяльності, встановленню переліку дій, необхідних для виконання завдання; вправленню у послідовному виконанні визначеного, здійсненню активного сприймання дітьми ходу міркувань, яке демонстрував учитель під час виконання навчального завдання.

Також моделювання уроку було здійснено з використанням таблиці-матриці реалізації частково-пошукового методу, відповідно до її змісту якої, процес навчання було організовано із **дотриманням такої макро- та мікроструктури проведення уроку:**

I. Створення проблемної ситуації та визначення системи навчальних завдань.

1. Створення проблемної ситуації та формулювання проблеми.

2. Виокремлення в загальній проблемі низки проблем і формулювання їх змісту у вигляді системи навчальних завдань (1-е, 2-е, 3-е і так далі).

II. Виконання системи навчальних завдань.

1. Активізація знань, умінь і навичок учнів, необхідних на виконання 1 завдання.

2. Аналіз змісту навчального завдання, визначення способу його виконання, виконання

завдання та формулювання першого проміжного висновку.

3. Активізація знань, умінь і навичок учнів, необхідних на виконання останнього завдання.

4. Аналіз змісту навчального завдання, визначення способу його виконання та формулювання останнього завдання проміжного висновку.

III. Підбиття підсумків.

1. Аналіз ходу та результатів розв'язання проблеми загалом, поєднуючи всі зазначені проблеми.

2. Формулювання основного висновку.

На уроці вчитель створював проблемну ситуацію та формулював проблемне завдання самостійно або за активної участі дітей. За умови, коли завдання потребувало поетапного розв'язання, то педагог розподіляв його на низку простих підпроблем, розташованих у логічній послідовності, поступове вирішення котрих приводило до вирішення головної проблеми.

Основна мета застосування частково-пошукового методу включення дітей у діяльність - це набуття досвіду формулювання мети діяльності, послідовного виконання дій у її складі, вправлення у визначенні необхідних засобів діяльності, поетапного виконання поставленого завдання, формування загального висновку на основі проміжкових. У поліфункціональній діяльності вчителя домінувала організація й управління діяльністю учнів. Учні здійснено на основі діяльнісного, диференційованого та індивідуалізованого підходів.

Таким підходом до організації діяльності дітей передбачалося внесення коректив, зокрема й таких: педагог організував поетапне розв'язання цілісної проблеми з різним рівнем співробітництва залежно від загальної та локальної готовності дітей. Так, одні види завдань діти виконували разом із педагогом, проте під його безпосереднім керівництвом, інші - самостійно, а деякі види завдань наставник виконував сам, показуючи й коментуючи процес діяльності.

Першим етапом роботи із запровадження учнівського блоку дидактичного інструментарію також здійснювався в першому та другому класах. Зазначений процес реалізовувався з урахуванням того, що шестирічні діти виявляють активність за переваження мимовільної уваги, пам'яті та нестійкої уваги та швидко втомлюються у випадку залучення їх до тривалої одноманітної роботи. З огляду на зазначене, процес формування готовності до здійснення навчально-дослідницької діяльності у 1 класі здійснювався з використанням наочності, супроводжувався створенням ситуацій успіху та передбачав організацією парної й групової співпраці.

У першому класі здійснювалася цілеспрямована робота, спрямована на усвідомлене засвоєння дітьми **таких розумових операцій, як:** постановка запитань, побудова діалогічного мовлення, слухання Іншого, побудови міркувань, виокремлення головного. Проаналізуємо особливості формування кожної із зазначених розумових операцій.

З метою усвідомлення дітьми розумової операції "постановка запитань" увагу було акцентовано на усвідомленні ними того, що, ставлячи запитання, вони:

- засвідчують про наявність пізнавальної потреби дізнатися більше, спрямованість на отримання нових знань, вияв бажання розширити власний досвід;

- самовиражаються, оскільки за допомогою запитань можна повернути увагу інших до власних дій або стану;

- самостверджуються, адже за допомогою запитання можна знайти підтвердження самостійно сформульованих висновків або переконатися у необхідності додаткового їх обґрунтувати;

- встановлюють контакт, домовляються про виконання спільних дій та визначають власну роль у парі (групі);

- отримують необхідну інформацію (допомогу, пораду, пояснення, інструкцію), без якої не можливо виконати певні дії.

Також було опрацьовано опорну схему (за О. Савченко) щодо вимог до формулювання запитань і відповідей, які можуть виникати у різних навчальних ситуаціях.

Запитую - Як? - ясно і коротко.

Запитую - Коли? - 1) незрозуміло;

2) є сумніви; 3) є заперечення.

Відповідаю - Як? - 1) точно на запитання;

2) про найголовніше; 3) не повторюся.

Управління у здійсненні розумової операції постановка запитань передбачало рух від постановки запитань, змістом яких передбачалася констатація певних фактів (інформації тексту), називання ознак (явищ, процесів), до постановки запитань, зміст котрих містив встановлення причинно-наслідкових зв'язків і не передбачав оперування певним текстом.

Окрім зазначеного діти вчилися ставити описові запитання (Хто?, Як?, Що?, Де?, Коли?), запитання-уточнення (Чому?, Для чого?), запитання-доповнення (Де?, Коли?, Хто?, Що?, Чому?, Які?), запитання до себе (Що я про це знаю?, Що я відчуваю?, Що мене ще може цікавити у цій проблемі?), уявні запитання (Що було б, якби?, Що сталося б, якби?), оцінні запитання (Що краще?, Що правильніше?), запитання-орієнтування (ситуативне отримання інформації для виконання дій).

Слід наголосити й на тому, що у педагогічному процесі впроваджувалося два підходи. За першого підходу, запитання формулював учитель і адресував їх учню чи учнями, а за другого, запитання складали учні й, передбачивши відповіді на них, ставили вчителю.

Для оволодіння розумовою операцією постановка запитань діти ознайомлювалися з таким алгоритмом дій:

1) починаю проговорювати запитання із питального слова (Хто?, Що?, Куди?, Чому?, Де?, Коли?, Як?, Який?, Звідки?, Про що?, Про кого?, Від чого?, Чим?);

2) висловлюю запитання чітко й стисло;

3) вимовляю речення з питальною інтонацією;

4) виокремлюю логічним наголосом головне слово запитання.

З метою ознайомлення з розумовою операцією побудова діалогічного мовлення було передбачено розуміння учнями цього процесу як такого, що не лише передує розмові двох осіб, які говорять поперемінно, а й супроводжує спілкування. Акцентовано увагу учнів на таких характеристиках гарного мовлення, як: змістовність (продумую основне про що хочу сказати; не говорю зайвого); послідовність (слідкую за порядком викладу думок); точність (вдумливо добираю слова для висловлювання своїх думок); правильність (правильно проговорюю слова, інтую речення).

Школярі вчилися підтримувати ініціативність під час побудови діалогічного мовлення різних форм. Так, під час опрацювання діалогу-

розпитування діти оволодівали такими комбінаціями операцій:

- запитання - відповідь;

- повідомлення - запитання;

- повідомлення - відповідь з повідомлення;

- повідомлення - повідомлення;

- повідомлення - повідомлення з відповіддю, яке доповнюється додатковим повідомленням.

Також вчилися швидко реагувати на репліку співрозмовника; запитувати і повідомляти інформацію з позиції того, хто відповідає і навпаки; використовувати запитальні речення з питальними словами (хто?, що?, куди?, коли?) для уточнення необхідної інформації.

У процесі опрацювання діалогу-домовленості діти вчилися вибудовувати діалогічну єдність відповідно до таких комбінацій операцій:

- запитання - відповідь з повідомленням;

- повідомлення - повідомлення у відповідь;

- повідомлення - повідомлення у відповідь із запитанням;

- спонукання - згода (відмова);

- запитання - відповідь;

- повідомлення - запитання.

Значна увага приділяється відпрацюванню уміння звертатися з проханням, висловити готовність / відмову його виконати; домовлятися про певні спільні дії.

Для активного проговорювання того чи іншого предмета, об'єкта, явища чи події діти ознайомлюються з діалогом-обміном думками (враженнями) та відпрацьовували здійснення **таких комбінацій операцій, як:**

- повідомлення - повідомлення;

- запитання - відповідь з повідомленням;

- повідомлення - запитання;

- повідомлення - повідомлення у відповідь з додатковим повідомленням;

- запитання - відповідь.

Під час формулювання висновків чи спільного погляду на проблему (предмет, явище, процес) учні ознайомлювалися з діалогом-обговоренням і вчилися відтворювати його з використанням **таких комбінацій операцій:**

- повідомлення - повідомлення;

- запитання - відповідь;

- повідомлення - відповідь;

- повідомлення - повідомлення у відповідь з додатковим повідомленням.

З метою ефективного ведення діалогу-обговорення школярі вчилися вислуховувати думку (повідомлення) співрозмовника; висловлювати власну точку зору, обґрунтовувати її, переконувати співрозмовника; висловлювати сумнів з приводу почутого, повідомляти про свою невпевненість, яка спричинена недостатньою поінформованістю з предмету розмови.

Також молодші школярі ознайомлювалися з основними правилами спілкування в парі й групі, вчилися добирати основний тон висловлювання, гучність (голосно, тихо, оптимально), темп (повільно, швидко, оптимально), ставити логічний наголос, доцільно використовувати жести й міміку як засоби виразності мовлення й свідчення зацікавленості в розмові.

Ознайомлення учнів з розумовою операцією "слухання іншого" розпочиналося з усвідомлення дітьми суті цієї операції (як не простого мовчання, а активної діяльності, якій передує

бажання почути, інтерес до співрозмовника, зведення оцінних суджень до мінімуму). Діти **вправлялися у здійсненні таких видів слухання:**

- нереклексивне - уважне слухання практично без мовного втручання;
- рефлексивне - використання зворотного зв'язку, щоб досягти більшого розуміння співрозмовника, оскільки перевірка правильності почутого дає змогу не приписувати партнерові якихось власних думок, почуттів і настанов щодо конкретного питання.

Діти ознайомлювалися з ймовірним виявом таких видів реакцій під час слухання, як: з'ясування (полягаю у зверненні до співрозмовника за уточненнями) та перефразування (формулювання думки співрозмовника своїми словами для визначення точності розуміння його висловлювань).

Смислове й практичне оволодіння розумовою операцією слухання Іншого супроводжувалося відпрацюванням алгоритму дій, які свідчать про те, що учень є активним слухачем. **З цією метою діти вправлялися у дотриманні таких дій:**

1) демонструю співрозмовнику, що я його слухаю, чую і розумію, тримаю зоровий контакт, зосереджуюся на предметі розмови;

2) за потреби задаю додаткові запитання, уточнюю думки;

3) стежу за своїми жестами й позою (адже вони теж свідчать про важливість цього спілкування для мене);

4) без потреби не перебиваю співрозмовника;

5) не роблю поспішних висновків, вислуховую думки співрозмовника до кінця.

Під час ознайомлення дітей з побудовою міркувань було акцентовано увагу на виокремленні у змісті міркування двох частин: перша частина - це те, що потрібно пояснити (довести), а друга - це власне пояснення (доведення), що розгортається в додаткових судженнях або конкретизується прикладом. Управляючись у складанні міркувань, діти усвідомлювали, що відповідь на запитання, яке розпочинається питальним словом чому? потрібно розпочинати з того, що необхідно пояснити. Також зверталася увага дітей на дотримання послідовності подій (явищ), їхній взаємозв'язок, взаємозалежність ("Що спочатку, а що потім?").

Практичні вправляння дітей у побудові міркувань здійснювалися з опорою на таку схему, яку запропонувала О. Савченко [3].

Те, що потрібно пояснити тому що (адже) пояснення, доведення.

У процесі опрацювання розумової операції "виокремлення головного" увага передусім зверталася на визначення головних ознак визначених об'єктів та використання отриманої інформації в процесі розпізнання предметів (явищ) за їхніми головними ознаками; виокремлення в тексті опорних (ключових) слів; добір (пояснення) заголовку тексту, визначення головної думки твору; складання пунктів плану; виокремлення у тексті задачі слів, які є необхідними для складання короткого запису, опорної схеми чи (та) плану розв'язування тощо.

Оволодіння молодшими школярами операцією виокремлення головного, перш за все, ґрунтувалося на розумінні суті поняття "головні ознаки". З цією метою діти працювали з пам'яткою, яка містила таку інформацію: головні ознаки завжди зберігаються та допомагають розпізнавати предмет у будь-яких умовах.

Розглядаючи предмет, діти вправлялися у здійсненні розумової операції "виокремлення головного" з дотриманням такої послідовності дій:

1) розглядаю...;

2) визначаю ознаки;

3) виокремлюю серед ознак ті, які завжди належать предмету, та ті, які виявляються лише за певних умов, тобто другорядні;

4) об'єдную словом чи реченням найважливіше, тобто головне.

Виділення головного під час роботи з текстом здійснювалося з дотриманням такого алгоритму дій:

1) читаю текст і ставлю крапку біля незрозумілих слів;

2) з'ясовую значення незрозумілих слів;

3) розподіляю текст на завершені смислові частини;

4) знаходжу в кожній частині ключові слова (фрази);

5) визначаю основну ідею тексту;

6) мислено повторюю текст за ключовими словами (фразами).

Подальшу роботу було спрямовано на засвоєння дітьми алгоритмів виконання загальних розумових дій, що являють собою послідовність дій, дотримання якої сприяє здійсненню аналізу, синтезу, порівняння, доведення, встановленню причинно-наслідкових зв'язків, проведенню аналогії. Зазначене здійснювалося в два етапи. На першому етапі діти усвідомлювали сутнісний зміст та ознайомлювалися з алгоритмами виконання таких розумових дій, як: аналіз і синтез, а на другому - пізнавали такі розумові операції, до складу яких входять аналіз і (чи) синтез. Це порівняння, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

З урахуванням психофізіологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку розкриття суті аналізу як мисленевого поділу єдиного, цілого на складові з метою виокремлення елементів певного цілого й дослідження їх як відносно автономних утворень, здійснювалося з використанням добре відомих дітям об'єктів (явищ, процесів) та спрямовувалося на розуміння дітьми того, що аналізувати - це розкласти (роз'єднувати, розчленувати або розбирати) предмет, явище, процес на частини, щоб визначити ознаки (властивості) частини.

Вправляння в здійсненні аналізу відбувалося з використанням звичних і цікавих для дітей природних об'єктів та реалізовувалося з дотриманням такого алгоритму дій:

1) уважно розглядаю об'єкт;

2) подумки розкладаю його на частини;

3) визначаю властивості кожної частини, тобто з'ясовую колір, розмір, форму, матеріал, структуру поверхні, її температуру на дотик тощо.

4) встановлюю зв'язки між частинами.

Подальше відпрацювання розумової дії аналізу здійснювалося під час вивчення звуків, складів, слів, роботи з реченнями, текстом, вивчення об'єктів, явищ, процесів. Зазначене здійснювалося в чотири етапи (на першому етапі здійснювалося виокремлення; на другому - конкретизація; на третьому - знаходження зв'язків; на четвертому - проникнення в сутність зв'язків) та реалізовувалося з метою виділення й конкретизації відомого й невідомого, знаходження зв'язків відомого з невідомим, оцінки значень зв'язків відомого з невідомим, проникнення у сутність смислів зв'язків відомого

з невідомим, виокремлення того смислу, який містять у собі ці зв'язки.

На етапі виокремлення учні вправлялися в обранні певних елементів із заданої сукупності. Зміст завдань розпочинався такими словами: назвіть (підкресліть, позначте, знайдіть, виписіть, перелічіть, пронумеруйте, виберіть, відберіть) слова, які... (далі вказуються певні характеристики або умови) або покажіть лише ті зображення, на яких... (далі зазначаються певні характеристики або умови). На етапі конкретизації дітям пропонувалося відповісти на запитання, зміст якого найбільш точно конкретизує виокремлену компоненту. Учителем пропонувався перелік запитань, серед яких вони обирали ті, які проговорювали дітям. До переліку ввійшли такі запитання: Як називається те, що було виокремлено?, Чим відрізняється від...?, Що спільного між виокремленими...?, Які особливості?, Як проявляється? Де зустрічається?, Як рухається? Як розвивається?, Як функціонує?, За яких умов існує? Які ознаки (властивості)?, Як характеризується?, Коли виникає (зникає)? Що означає?, Що виражає?, Що містить? Скільки?, Що означає? На етапі знаходження зв'язків пропонувалося дати відповідь на запитання, які містили такі питальні слова: Скільки...?, Як...?, Чи...?, Звідки...?, Куди...?, Чому...?, Які...?, З якого...?, За який...?, Від чого...?, Для чого...?, Що...?, Хто...?, Якщо...?, Де...?, Чим...?, Коли...? На етапі проникнення в сутність зв'язків діти продумували відповідь на запитання, які починалися питальними словами Чому?, Через що?, Чого?

Розкриття сутності розумової дії "синтез" як процесу мисленого об'єднання окремих частин, сторін, аспектів, елементів, ознак і властивостей об'єктів у єдине, якісно нове ціле здійснюється на основі співвіднесення, співставлення, встановлення зв'язків, об'єднання різних елементів в єдине ціле.

Для оволодіння розумовою дією синтезу діти ознайомлювалися з таким алгоритмом дій:

1. Називаю (записую) результати аналізу.
2. Об'єдную результати аналізу в нове ціле.
3. Конкретизую нове ціле.

Відпрацювання розумової дії синтезу здійснювалося під час опрацювання груп звуків, складів, слів, природних об'єктів.

Процес оволодіння розумовою дією порівняння передбачав ознайомлення дітей з доступно перефразованим трактуванням порівняння К. Ушинським, а саме: "усе в світі ми пізнаємо через порівняння, і якщо б нам довелось сказати щось про предмет, який ми не змогли б ні з чим порівняти, ні від чого відрізнити (якщо б такий предмет був би можливий), то ми б не змогли сказати про нього жодного слова" [4, 266].

Суть розумової дії порівняння полягає в зіставленні об'єктів, чи об'єкта і образу, чи образів (у разі якщо мова йде про образне мовлення) з метою виявлення ознак подібності або (та) відмінності.

Робота зі школярами спрямовувалася на розкриття суті цієї розумової дії та усвідомлення того, що виконати дію порівняння - це означає виокремити ознаки, спільні для двох або кількох предметів, знайти однакове (схоже) між ними або протиставити один предмет іншому та встановити відмінне.

Для відпрацювання розумової дії порівняння використовувався такий алгоритм виконання дій:

- 1) уважно розглядаю об'єкти;

- 2) визначаю властивості (ознаки, частини) кожного з них;

- 3) порівнюю між собою властивості (ознаки, частини) кожного об'єкта;

- 4) знаходжу, що між ними є однаковим або чим вони відрізняються між собою;

- 5) формулюю висновки, у яких повідомляю про результати порівняння.

У ролі об'єктів порівняння використовувалися звуки, слова, предмети, числа, вирази, тексти, малюнки, дані таблиці (схеми), об'єкти тваринного чи рослинного світу, образи уяви тощо. З метою результативного здійснення діями порівняння спочатку чітко вказувалися ознаки, за якими порівнювалися предмети, потім діти визначали їх самостійно.

Оволодіння розумовою дією "узагальнення" спрямовувалося на усвідомлення учнями того, що здійснення цієї дії сприяє віднесенню об'єктів (явищ, процесів, звуків, слів, речень тощо) до певних груп, оскільки узагальнення є формою відображення їхніх спільних ознак і якостей. Визначаючи загальне в предметах, об'єктах, звуках, числах, словах, реченнях тощо, учні вчилися розподіляти їх на певні групи, тобто систематизували або класифікували, оперуючи при цьому подібним і (чи) відмінним. Чим точніше учні установлювали спільне, подібне в досліджуваних об'єктах (явищах, процесах, звуках, словах, реченнях тощо), тим глибше вони пізнали їхню будову, призначення, ознаки, властивості.

Сутність розумової дії узагальнення пояснювалася дітям як процес об'єднання словом чи реченням найважливіших ознак, предметів, думок. Для оволодіння цією дією **школярам пропонувалося дотримуватися такого алгоритму дій:**

- 1) аналізую ознаки різних предметів (явищ) тощо;

- 2) встановлюю, чим вони схожі між собою та чим відрізняються;

- 3) визначаю головні ознаки;

- 4) об'єдную їх словом чи реченням.

Узагальнення істотних ознак, які є подібними для конкретних предметів, явищ, способів дій, слугувало основою для формулювання дітьми понять, висновків, правил.

Процес оволодіння розумовою дією встановлення причинно-наслідкових зв'язків передбачає розрізнення причини й наслідку та усвідомлення послідовності зв'язків між ними. У процесі ознайомлення дітей з цією дією причина трактувалася як те, що відбувається раніше, й зумовлює наслідки, а наслідки як зміни, які відбуваються після причини.

Ознайомлення з дією встановлення причинно-наслідкових зв'язків здійснювалося поступово. Спочатку діти встановлювали зв'язок між однією причиною та одним наслідком. Після усвідомлення суті причинно-наслідкових зв'язків завдання ускладнювалися й дітям пропонувалося за кількома причинами визначити наслідок та за наслідком передбачити причини.

Вправлення дітей у встановленні причинно-наслідкових зв'язків відбувалося з дотриманням **такого алгоритму дій:**

- 1) з'ясовую між чим потрібно встановити зв'язок;

- 2) міркую, що відбувалося раніше, а що пізніше;

- 3) міркую, на що вплинула причина;

- 4) визначаю, які зміни обов'язкові, а які - можливі.

Також було акцентовано увагу на опрацюванні другокласниками алгоритмів виконання практичних дій. Особлива увага приділялася опрацюванню алгоритмів складання плану, підготовки усного повідомлення, вироблення грамотного письма, роботи з підручником.

З метою опрацювання практичної дії складання плану діти ознайомлювалися із способами визначення пунктів плану (формулювання пункту плану називним (питальним) реченням та використання з цією метою цитат із тексту).

Складання плану діти здійснювали з дотриманням такої послідовності дій:

- 1) уважно читаю текст;
- 2) поділяю зміст тексту на логічно завершені частини;
- 3) визначаю головні слова в кожній частині;
- 4) формулюю й записую пункти плану (для цього складаю з головними словами називні чи питальні речення або добираю цитату в кожній частині змісту).

Опорою для здійснення дітьми практичної дії підготовки усного повідомлення (виступу) **слугував такий алгоритм дій:**

- 1) усвідомлюю (визначаю) тему повідомлення (виступу) як те, про розповідатиму іншим учням;
- 2) усвідомлюю (визначаю) мету повідомлення (виступу) як те, чого хочу досягти (інформую учнів, спонукаю їх до певних дій, переконую у чомусь тощо);
- 3) збираю інформацію з різних джерел;
- 4) опрацьовую інформацію, з'ясовую значення незрозумілих слів; визначаю і підкреслюю головне;
- 5) пишу короткий зміст повідомлення (виступу), дотримуючись теми, мети й трикомпонентної структури: вступ (1 речення), основна частина (4-5 речень), висновки (1 речення);

6) перечитую зміст повідомлення (виступу) й вношу корективи.

Відпрацюванню учнями другого класу практичної дії з вироблення грамотного письма слугував алгоритм, складовими якого є такі дії:

- 1) списую слово на невеличкий аркуш паперу, уважно розглядаю запис;
- 2) перевертаю аркуш паперу записом донизу;
- 3) уявляю "внутрішній екран" і пишу на ньому це слово;
- 4) подумки зафарбовую букви слова певним кольором (кольорами);
- 5) уявно малюю картинку до цього слова;
- 6) пишу слово рукою в повітрі;
- 7) пишу слово на чистій стороні листка;
- 8) звіряю запис слова, зроблений на двох сторонах листка паперу, якщо є помилки - уважно повторюю дії з самого початку.

Формування в дітей усвідомлених дій під час роботи з підручником базувалося на орієнтуванні у зовнішньому вигляді навчальної книги та у її змісті, обізнаності зі структурними складовими книги (текстом, апаратом його засвоєння, ілюстративним матеріалом, апаратом орієнтування; без володіння цими термінами), розумінні призначення цих складових та на володінні прийомами роботи з ними. З цією метою проводилися різні дидактичні ігри, зокрема й такі: "Про що розповіла сторінка підручника", "Чи потоваришували текст і малюнок", "Спільне та відмінне в орієнтуванні на

місцевості та на сторінках підручника", "Як допоміг мені підручник?". Також дітям пропонувалося **поміркувати над такими запитаннями:**

- Що допомогло кожному з вас швидко прочитати й зрозуміти текст?
- Як краще діяти: спочатку розглянути ілюстративний матеріал на сторінці підручника, а потім прочитати текст, чи спочатку прочитати текст, а потім розглядати зображення?
- Що допомогло тобі запам'ятати зміст тексту?
- Як мені краще працювати з пам'яткою, яка пропонується у підручнику?
- Чому потрібно дотримуватися алгоритму, який пропонується на сторінці підручника?
- Навіщо у підручнику подається зразок міркування?

Починаючи з другого класу, на різних уроках учням пропонувалося виконувати завдання з дотриманням такого алгоритму:

1. Читаю зміст завдання, формулюю і коротко записую на окремому листку паперу мету його виконання.
2. Визначаю і записую засоби, за допомогою яких виконаю завдання.
3. Визначаю і записую перелік дій, щоб досягнути поставленої мети.

Таким чином діти мали змогу поуправлятися у визначенні мети, доборі засобів для досягнення поставленої мети та презентувати власні думки однокласникам і вчителю, закріпивши лист паперу на спеціально обладнаній для цього дошці.

Роботу у групах було доповнено ознайомленням дітей з особливостями організації в процесі діяльності спільно-взаємодіючої форми взаємодії їх між собою, сутність якої полягала в одночасній взаємодії учнів групи між собою, під час якої кожний школяр привласнював продукт діяльності й ті нові підходи, що були розроблені спільно в процесі спілкування.

Таким чином, протягом підготовчого етапу впровадження педагогічного і учнівського блоків дидактичного інструментарію було створено сприятливе підґрунтя для формування в молодших школярів готовності до здійснення навчально-дослідницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бик А. С. Урок у контексті інформаційної природи освіти: структурний аналіз / А. С. Бик // Педагогічний вісник. - 2007. - № 2. - С. 3-7.
2. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підручник для магістрантів та студентів педагогічних факультетів / Я.П.Кодлюк - К.: Інформаційно-аналітична агенція "Наш час", 2006. - 368.
3. Савченко О. Я. Уміння вчитися - ключова компетентність молодшого школяра: посібник / О. Я. Савченко. - К.: Педагогічна думка, 2014. - 176 с.
4. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения / К.Д.Ушинский - М.: Педагогика, 1974. - Т. 1. - 584 с. - С. 266.
5. Чернецька Т. І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання: навчальний посібник / Т. І. Чернецька. - К.: ТОВ "Праймдрук", 2011. - 352 с.

Ю. М. Зоря,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради

РОЛЬ ІНТЕРНЕТ-ПРОЕКТІВ У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми. Однією із характерних особливостей модернізації українського суспільства є його глобальна інформатизація, яка зумовила використання нових інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах життя суспільства, в освітній галузі - у тому числі. Масштабне запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі ланки навчально-виховного процесу в школі сприяє створенню інформаційного освітнього середовища, у якому визначальною стає інтеграція освітніх та інформаційних підходів до змісту освіти, методів і технологій навчання та виховання.

Вихідні концептуальні положення означеної проблеми викладені у Законі України "Про національну програму інформатизації", Концепції Національної програми інформатизації, Указі Президента України від 20.10.2005 р. № 1497 "Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій", Державній програмі "Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці на 2006 - 2010 роки".

Важливою вимогою, яку висуває сучасне інформаційне суспільство до школи, є конкурентоспроможність випускника, набуття ним певних якостей, які формують його компетентність для життя в інформаційному суспільстві.

Актуальність проблеми посилюється наявністю суперечностей між стрімким входженням інформаційно-комунікаційних технологій у сферу освіти та недостатнім методичним забезпеченням проблеми використання ІКТ у виховному процесі, й зокрема - у патріотичному вихованні; високим ступенем зацікавленості учнівської молоді новими інформаційними технологіями та недостатнім рівнем використання перетворювальних потенційних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій як ефективного засобу патріотичного виховання.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми.

У наукових дослідженнях останніх років питання теорії і практики використання сучасних інформаційних технологій розробляються у різних аспектах: підготовка спеціалістів у системі вищої освіти до використання комп'ютерних технологій (Є.Громов, О.Кириленко, О.Конюшевський, О.Кущенко, О.Муковіз, Л.Покровщук, С.Прийма, І.Шахіна, Л.Шевченко, Ю.Яворик та ін.), інформаційне забезпечення управління навчальним закладом (Л.Калініна, В.Лунячек, Г.Сухович та ін.), формування інформаційної культури учнів у процесі вивчення інформатики (І.Івасків, Н.Копняк, І.Лукаш, Г.Луньова, О.Резіна, Н.Толярченко та ін.), використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання інших навчальних предметів (Т.Архіпова, В.Безуглий, Т.Зайцева, К.Ковальова, В.Краснопольський, І.Лупан, О.Марченко, І.Цідило та ін.). Робляться перші спроби дослідити проблему ефективності використання нових інформаційних

технологій як засобу формування особистісних якостей особистості (Т.Крамаренко), її художньо-естетичної культури (В.Антонюк), творчих здібностей (С.Вінниченко), екологічної компетентності (Н.Олійник).

Переважає більшість вчених (Н. А. Вайнілович, В. В. Гладких, М. Л. Смульсон, Т. В. Захарчук та інші) наголошує на тому, що запровадження ІКТ у виховний процес не повинно бути самоціллю. Воно має бути педагогічно виправданим, розглядатись передусім з точки зору педагогічних переваг, які може забезпечити їх використання порівняно з традиційними методиками виховання. Крім цього, побудова виховного процесу на базі інформаційно-комунікаційних технологій повинна забезпечувати виконання традиційних дидактичних принципів.

Значна частина дослідників (О. П. Кивлюк, Г. П. Лаврентьєва, Н. М. Лавриченко, І. О. Рєвак та інші) застерігають від необґрунтовано частого використання в освітньому процесі інформаційних ресурсів Інтернет. Так, Н. М. Лавриченко наголошує на тому, що виховні впливи глобальної мережі можуть виявитись абсолютно протилежними тому, що педагоги прагнуть виховати у своїх школярів. Наприклад, не виключене підкріплення і посилення наявних в учнів підліткових схильностей до анархізму, імпульсивного бунтарства, фетишизму, некритичного наслідування модних брендів тощо. Агресивний характер реклами різноманітних, часто сумнівного змісту послуг, яка "атакує" користувачів мережі Інтернет, може створювати загрозу виникнення конфліктів між індивідуальними й суспільними інтересами та призводити до розмивання й навіть утрати у свідомості учнів суспільної мети і суспільного ідеалу. Як позитивний потенціал всесвітньої мережі, вченими визначається можливість швидко знайти потрібну інформацію, здійснювати кроскультурні та інтеркультурні мандрівки й розвідки, пізнавати природу різних соціальних явищ та процесів, зокрема воєн, гноблення, зла, страждань, бідності, екологічних катастроф і багато іншого, що досить важко реалізувати у форматі традиційної шкільної освіти [2].

Слід зазначити, що у ході вивчення наукової літератури, публікацій у педагогічній пресі та дослідження потенційних можливостей Інтернет нами не виявлено жодного прикладу цілісної розробки моделі використання інформаційно-комунікаційних технологій у патріотичному вихованні старшокласників. З огляду на це, наш пошук був спрямований на виявлення корисних ідей, які ми змогли б використати під час розробки моделі патріотично спрямованого інформаційно-комунікаційного виховного простору.

Велика кількість сучасних наукових досліджень (В. В. Осадчий, Є. Д. Патаракін, А. Ю. Пилипчук, Н. Т. Тверезовська та інші) присвячена різним аспектам створення і підтримки мережевих співтовариств, яка

розуміється науковцями як група людей, що підтримують спілкування і проводять спільну діяльність за допомогою комп'ютерних мережевих засобів.

Так, російський вчений Є. Д. Патаракін справедливо зазначає, що мережеві спільноти можуть служити педагогічній практиці для формування спільної свідомості, сприятимуть переходу особистості від егоцентричної позиції до розуміння ролі і значення інших людей; вихованню толерантної особистості, здатної подивитися на подію з іншої точки зору, зрозуміти позицію іншої людини; розширенню горизонтів спілкування учнів з людьми незнайомих раніше соціальних культур; розвитку критичного мислення шляхом занурення у середовище, де критична дискусія є обов'язковою [7].

На думку В. В. Осадчого, якщо ще кілька років тому засобами масового спілкування були лише електронна пошта, телеконференції або групи новин та інтерактивні бесіди, а Інтернет-сайти були статичними, що не дозволяло безпосередньо висловити користувачам власну думку щодо опублікованого матеріалу, то сьогодні соціальні сервіси здійснюють свою роботу завдяки на мережевому програмному забезпеченню, що підтримує групову взаємодію у мережевому співтоваристві. Реалізація такої взаємодії є головним інструментом сучасної освіти, яка перейшла із суб'єкт-об'єктних на суб'єкт-суб'єктні відносини між учасниками освітнього процесу. На жаль, зазначає вчений, в українському сегменті Інтернету недостатньо соціальних сервісів виховного призначення, тому їх створення сприятиме організації колективної діяльності учнів України [5].

Вивчення зазначених вище праць дає змогу стверджувати, що інформаційно-комунікаційні технології стають потужним засобом навчання, використання якого дає змогу педагогу вирішувати методичні завдання на якісно вищому рівні.

Натомість проблема використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій як ефективного засобу виховання на сьогодні є малодослідженою. Отже, існує необхідність наукового обґрунтування змісту і методики використання інформаційно-комунікаційних технологій, інтернет-проектів зокрема, у вихованні учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Метою даної статті є висвітлення виховного потенціалу інтернет-проектів у патріотичному вихованні учнівської молоді в умовах інноваційного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вирішенні пріоритетних завдань сучасного виховання, а саме: сприяння самовизначенню, самореалізації та самовдосконаленню учня, формування у нього вмінь гнучко адаптуватися в життєвих ситуаціях інформаційного суспільства, самостійно і критично мислити; здатності генерувати нові ідеї, творчо мислити; грамотно працювати з інформацією; спроможності здійснювати комунікацію, співпрацю і співтворчість у соціумі, - телекомунікаційні проекти набувають особливої значущості.

Український дослідник А. Ю. Пилипчук справедливо наголошує, що в даний час акцент повинен переноситися із забезпечення доступу користувачів до Інтернету - на створення веб-ресурсів, що мають практичну користь і цінність, та на особливу організацію діяльності особи. Один із шляхів реалізації цієї ідеї - залучення учнів до спільної діяльності у рамках такої форми використання ІКТ, як телекомунікаційний проект (або Інтернет-проектів) [8].

На думку дослідників цієї форми використання технологій і сервісів Інтернет, виховний потенціал телекомунікаційних проектів полягає в організації продуктивного спілкування як умови соціального розвитку учнів, формування позитивної "Я-концепції", почуття користі для суспільства в цілому та окремих людей; розвитку соціальної активності; сприяння соціалізації вихованців, виробленню у них особисто

погляду на суспільні події, усвідомленню значення співпраці і співтворчості [3].

У рамках практико-спрямованих телекомунікаційних проектів здійснюється організація різноманітних видів діяльності як умова самореалізації кожного учня: соціально-комунікативної, суспільно корисної, ігрової, фізично-оздоровчої, навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, художньо-естетичної, туристсько-краєзнавчої, науково-технічної, декоративно-прикладної, еколого-натуралістичної.

Комунікаційні можливості всесвітньої мережі дають змогу налагодити спеціально організовану діяльність виховного спрямування, у якій учасники з різних регіонів міста, області, країни, різних країн світу разом співпрацюють над цікавою і важливою для всіх проблемою, обмінюючись за допомогою Інтернет не тільки результатами своєї діяльності, а й методами дослідження, обговорюючи проміжні результати, спілкуючись з опонентами і однодумцями.

У цьому контексті доводимо висновок, що комплексне використання інформаційно-комунікаційних технологій та сервісів в освітній діяльності поступово формує єдиний інформаційно-комунікаційний освітній простір, що, на нашу думку, є підпростором глобального інформаційно-комунікаційного простору, який, зважаючи на трактування терміну "освіта" як "навчання + виховання", умовно об'єднує інформаційно-комунікаційний простір навчальної діяльності та інформаційно-комунікаційний виховний простір.

Теоретичні та методичні аспекти створення інформаційно-комунікаційного простору навчальної діяльності в останні роки активно розробляються у працях В. Бикова, М. Жалдака, Ю. Жука, А. Пилипчука та інших. Натомість проблема створення та підтримки функціонування інформаційно-комунікаційного виховного простору сьогодні залишається малодослідженою. Крім того, у наукових джерелах з питань інформатизації освіти поряд з дефініцією "інформаційний простір" вживається і термін "інформаційне середовище", а у науково-педагогічній літературі на сьогодні представлений дещо інший підхід до розуміння сутності понять "простір" і "середовище", але також недостатньо розмежований зміст цих дефініцій.

Необхідність диференціації цих термінів вимагає дослідження наукової літератури з педагогіки, у якій дефініції "середовище" і "простір" розрізняються за змістом.

У цьому контексті слід зазначити, що проблема врахування впливу середовища на виховний процес розглядалась у наукових працях А. Макаренка, Ю. Мануйлова, Л. Новикової, В. Сухомлинського, Л. Шелестової, І. Шендрік та інших. У роботах цих авторів виховне середовище розглядається як багатомірне соціально-педагогічне явище, пов'язане в єдине ціле різними комунікативними механізмами, таке, що здійснює ситуативний вплив на розвиток ціннісних орієнтацій особистості, відносин та способів поведінки, що актуалізуються у процесах освоєння, споживання і розповсюдження соціокультурних цінностей.

Вивчення наукових праць Л. Новикової дає підстави стверджувати, що завдяки педагогізації середовища, у якому відбувається становлення і розвиток виховної системи навчального закладу, воно стає не лише об'єктивним фактором соціалізації, а й засобом виховання і розвитку особистості. На думку вченого, процес педагогізації середовища полягає у цілеспрямованій педагогічній активності щодо використання у рамках виховної системи позитивних потенційних можливостей об'єктів і суб'єктів оточуючого середовища, на актуалізацію соціально значущих цінностей і потреб, а також на дезактуалізацію у свідомості дітей та учнівської молоді цінностей і потреб

асоціального характеру. У такому випадку опанована суб'єктами виховної системи частина оточуючого середовища стає виховним простором. Отже, педагогізація середовища розглядається дослідницею як механізм створення виховного простору [4, с. 65-72].

Зазначимо, що сучасний науковий пошук і педагогічна практика розробляють оптимальний варіант розв'язання проблеми модернізації змісту, структури, форм, методів, засобів та технологій виховання не лише шляхом використання виховного потенціалу об'єктивно існуючого середовища, а й шляхом створення цілеспрямованого, педагогічно доцільного виховного простору як необхідної умови становлення особистості школяра не лише в освітньому закладі, а й за його межами. Саме завдяки створенню педагогічно доцільного виховного простору підвищується ефективність виховного процесу. З огляду на це, спробуємо проаналізувати сутність поняття "виховний простір" у трактуваннях провідних дослідників цього феномену.

Вивчення праць зазначених вище науковців дало змогу дійти висновку про те, що виховний простір - це педагогічно доцільно сформоване соціально-предметне середовище, яке вміщує систему взаємопов'язаних факторів, умов, можливостей, засобів, об'єднаних зусиль суб'єктів освітнього процесу у різних видах діяльності і яке здійснює інтегрований вплив на розвиток особистості та сприяє її соціалізації.

Російський вчений І. Шендерик визначає виховний простір як своєрідну форму єдності людей, яка формується у процесі їх спільної діяльності, у ході якої вихователь шляхом прямої або опосередкованої взаємодії створює умови і можливості для становлення і розвитку вихованця. Сам же процес виховання у рамках виховного простору передбачає транслювання культурного досвіду минулого таким чином, щоб у дитини сформувались спроможність і готовність до творення свого майбутнього життя [10].

За Н. Селівановою, на відміну від середовища, як природно-соціальної реальності, виховний простір - це результат конструктивної соціально-педагогічної діяльності інтегративного характеру. Ця діяльність спрямована на визначення основних компонентів і зв'язків між ними, налагодження взаємодії різних колективів зі спільними педагогічними задачами, принципами та підходами до виховання. За таких умов можна розраховувати на те, що виховний простір стане значним фактором особистісного розвитку дитини. В іншому випадку окремі компоненти середовища будуть впливати на дітей не лише позитивно, а, можливо, і деструктивно. Дослідниця зазначає, що середовище треба вміти використовувати у виховних цілях, а виховний простір треба вміти створювати [9, с. 35-39].

Сучасна дослідниця Л. Новікова трактує виховний простір як особливу педагогічну реальність, яка є адекватною складовим вихованості людини. На думку вченого, для педагогів виховний простір є предметом вивчення (якщо він уже створений), моделювання та конструювання (якщо його необхідно створювати у рамках певного середовища), а також інструментом виховання за умови цілеспрямованого використання його потенційних можливостей у вихованні дітей. Виховний простір може мати різний "радіус дії" - від шкільного класу до області та регіону. Дослідниця також зазначає, що вплив виховного простору обумовлений сприйняттям його дитиною, рівнем включеності особистості вихованця у процес створення та удосконалення виховного простору. Ефективність опанування дитиною цього простору залежить від того, яким його бачить вихованець (уже створеним чи таким, що створюється у даний час) та в якій мірі сам школяр бере участь у його удосконаленні [4, с. 29-34].

З метою налагодження спілкування старшокласників з актуальних проблем патріотичного

виховання на Черкаському освітянському порталі був створений "Форум Ліги старшокласників Черкащини", де учні мали змогу вільно, не боючись осуду з боку старших та однолітків, висловити свої думки з таких тем: "Кого можна вважати справжнім патріотом України?", "Чи повинен громадянин-патріот України знати і співати Гімн України?", "Яким я хочу бачити майбутнє моєї держави" та ін. Як координатор сайту, ми маємо право модерувати форум (видаляти або редагувати некоректні повідомлення). Прочитавши думки однолітків з актуальних питань формування патріотичних почуттів особистості, учні старших класів мають можливість здійснити рефлексію, самооцінку і самовизначення у даному аспекті.

Проте першочерговим аспектом у роботі з патріотичного виховання молоді, зокрема вихованню любові до своєї Батьківщини, її природи, українського народу, національної гордості за свою країну, її культуру, народ; почуття обов'язку перед Батьківщиною, яке виражається у готовності служити її інтересам, стати на захист своєї Вітчизни у випадку загрози національній безпеці; відповідальності за власні вчинки та дії; гуманного й толерантного ставлення до окремих представників українського народу, любові до праці на користь Батьківщини та українського народу, - є участь самих учнів у комплексному Інтернет-проєкті "Ми - патріоти Черкащини", який надає можливість старшокласникам поділитися інформацією та враженнями від участі у патріотично спрямованій діяльності, створює додаткові умови для творчого пошуку й патріотично спрямованої дослідницької роботи **за 10 підпроєктами, а саме:**

- "На цій землі я народився" (історія мого села, міста - в історії моєї Батьківщини);
- "Сім духовних святинь малої Батьківщини" (вивчення та презентація історичних пам'яток, пам'ятних місць, які сприймаються окремою особистістю чи колективом учнів як духовна святиня рідного краю);
- "Добро починається з тебе" (милосердне, доброзичливе, толерантне ставлення до співвітчизників на рівні міжособистісних стосунків);
- "Щоденник корисних справ" (патріотично спрямовані справи старшокласників у громаді та довкіллі);
- "Квіти біля школи" (турбота про рідний навчальний заклад);
- "Пишаюся тобою, рідний краю!" (висвітлення старшокласниками сучасних регіональних подій, які, на їхню думку, підвищують авторитет Черкащини в Україні та світі);
- "Народні та родинні традиції мого краю" (народознавча творчо-пошукова діяльність);
- "Знаю та реалізую свої права" (розповіді старшокласників про прояви власної активної суспільної позиції);
- "Мій ідеал громадянина-патріота" (портрети сучасних земляків-патріотів, які є для старшокласників прикладом прояву патріотичних почуттів у повсякденному житті);
- "Здоровим бути модно" (висвітлення старшокласниками фізкультурно-оздоровчої роботи у канікулярний та у вільний від навчання час).

Організуючи роботу сайту, ми спрямовуємо педагогів на дотримання ролі фасилітатора, модератора патріотично спрямованої діяльності старшокласників у рамках кожного із підпроєктів, що забезпечує стимулювання, полегшення і підтримку процесу опанування вихованцями патріотично спрямованими знаннями, розвитку патріотичних почуттів, формування системи патріотичних цінностей і переконань, які будуть, з одного боку, своєрідним мотивом патріотично спрямованої діяльності, а з іншого - "стрижнем" поведінки зростаючої особистості як патріота своєї країни; розвитку у підростаючого покоління

уміння і звичок патріотично спрямованої поведінки, які є передумовою активної діяльності учнів у сфері реальних життєвих ситуацій; накопичення досвіду патріотично спрямованої діяльності.

Ми наголошуємо на тому, що, плануючи роботу над реалізацією кожного із підпроектів, а також обираючи доцільні ІКТ для підвищення ефективності патріотичного виховання як взаємодії, педагоги мають чітко знати, які патріотичні цінності усвідомлять учні у ході спільної діяльності, яким чином буде стимулюватись активність школярів у патріотично спрямованій діяльності, які методи педагогічної підтримки та сприяння самовихованню учнів-патріотів будуть використовуватись, а також який досвід у контексті патріотичного виховання набудуть вихованці. Ми також акцентуємо увагу на усвідомленні педагогами очікуваних результатів від участі вихованців у комплексному Інтернет-проекті "Ми - патріоти Черкащини" - сформованість ціннісного ставлення зростаючої особистості-патріота до Батьківщини, рідної землі, українського народу, рідного дому, батьків, свого роду; до історії, культури, цінностей, звичаїв і традицій українського народу.

Робота над кожним із підпроектів Інтернет-проекту "Ми - патріоти Черкащини" розпочинається розміщенням на сайтах шкіл у розділі "Дошка оголошень" інформаційного повідомлення про мету і завдання підпроекту, а також запрошення надати пропозиції про різноманітні форми роботи, які можна було б реалізувати у рамках цього підпроекту. Свої пропозиції старшокласники мають можливість розмістити в електронних "Скриньках пропозицій" або "Скарбничках ідей", які також розміщені на шкільних сайтах. Одночасно учні мають змогу проголосувати на підтримку того чи іншого виду патріотично спрямованої діяльності. Така робота завершується проведенням класних зборів учнів старших класів, під час яких остаточно узгоджується план реалізації підпроекту, обговорюються очікувані результати та визначаються колективні, групові та індивідуальні форми участі учнів у патріотично спрямованій діяльності.

З метою сприяння кращому пізнанню старшокласниками історичних пам'яток рідного краю ми рекомендуємо класним керівникам використовувати **матеріали Інтернет-проекту "Подорож Золотою підковою Черкащини"**.

Ця Веб-сторінка Черкаського освітянського порталу дає змогу здійснити віртуальне відвідування всіх музеїв, пам'яток історії, культури та природи рідного краю, що розташовані у населених пунктах, які ввійшли до "Золотої підкови Черкащини". Це міста: Корсунь-Шевченківський, Умань, Канів, Чигирин, Черкаси, Тальне, Кам'янка; і села: Моринці, Будище, Шевченкове, Суботів, Тальянки, Легедзине, Межиріч, Мошни, урочище Холодний Яр.

Підсумки роботи в Інтернет-проекті підбиваються за рейтинговою системою. Активісти районних/міських осередків Ліги старшокласників організують своїх однолітків на оцінювання результативності участі у кожному із підпроектів всіх інших осередків шляхом виставлення балів: від 25 (максимальний, з їхньої точки зору, результат) - до 1 (найменш ефективний, на їхній погляд, результат). Результати рейтингового оцінювання протягом 5 днів після закінчення роботи над підпроектом електронною поштою направляються координатору проекту, зводяться в одну загальну відомість і розміщуються на сайті для загального ознайомлення. Таким чином, учні мають змогу не лише дізнатись про конкретний зміст проектної роботи кожного осередка Ліги старшокласників, а й отримують оцінку результатів власної патріотично спрямованої діяльності від своїх однолітків із інших районів і міст області. Крім цього, кожний із підпроектів завершується обговоренням на форумі. А найбільш активні вихованці,

за власним бажанням, створюють і розміщують на сайті Ліги старшокласників мультимедійні презентації або відеоролики про досягнення власного успіху у патріотично спрямованій діяльності.

За результатами участі в Інтернет-проекті щорічно у грудні місяці відбувається нагородження переможців почесними грамотами та цінними подарунками, що також стимулює активність учнівської молоді у патріотично спрямованій діяльності.

Висновки. Отже, виховний простір, будучи площиною для реалізації цілей виховної системи освітнього закладу, створюється всередині педагогічної реальності завдяки спеціально організованій діяльності, яка містить як внутрішні процеси, пов'язані з вибором пріоритетів педагогічної діяльності, так і зовнішні процеси опанування спільнотою дітей і дорослих оточуючим (природним, матеріальним, соціальним) середовищем.

Підсумовуючи зазначене вище, доходимо висновку про те, що різноманітні ситуації спілкування, що створюються у віртуальному інформаційному середовищі, надає можливість кожному користувачу максимально реалізувати і розвинути свої особистісні якості. Використання виховного потенціалу телекомунікаційних проектів дає змогу створити нову модель інформатизації виховної системи, у центрі якої - учень, в основі виховної діяльності - співпраця і співтворчість, а сутність технології полягає в активізації ролі учнів у виховному процесі, розвитку здібностей до самовдосконалення у контексті патріотичного виховання.

Перспективами подальших розвідок є виокремлення змістових аспектів створення патріотично спрямованого виховного середовища засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Биков В.Ю. Моніторинг рівня навчальних досягнень з використанням Інтернет-технологій : монографія / В.Ю. Биков, Ю.М. Богачков, Ю.О.Жук ; Ін-тінформ. технологій і засобів навчання. - К. :Пед. думка, 2008. - 127 с.
2. Лавриченко Н. М. Перспективи інформаційної моделі школи. Інформаційні технології і засоби навчання [Електронний ресурс] / Н. М. Лавриченко // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2009. - № 1(9). - Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em9/emg.html>. - Заголовок з екрана.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров ; под ред. Е. С. Полат. - М. : Издательский центр "Академия", 2000. - 272 с.
4. Новикова Л. И. Школа и среда /Л. И. Новикова. - М. : Знание, 1985. - 80 с.
5. Осадчий В. В. Педагогічні засади професійного консультування молоді засобами інтернет : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. В. Осадчий ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. - Вінниця, 2005. - 20 с.
6. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кікченко, О. М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. - К. : А.С.К., 2001. - 255 с.
7. Патаракин Е. Д. Социальные сервисы Веб 2.0 в помощь учителю / Е. Д. Патаракин. - 2-е изд., испр. - М. : Интуит.ру, 2007. - 64 с
8. Пилипчук А. Ю. Єдиний інформаційний простір системи освіти України: структура і параметри [Електронний ресурс] / А. Ю. Пилипчук // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2009. - № 2 (10). - Режим доступу : <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>.
9. Селиванова Н. Л. Современные представления о воспитательном пространстве / Н. Л. Селиванова // Педагогика. - 2000. - № 6. - С. 35-39.
10. Шендрик И. Г. Саморазвитие личности в контексте проектирования образования / И. Г. Шендрик // Педагогика. - 2004. - № 4. - С. 98-114.

Р. Л. Соичук,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Інституту проблем виховання НАПН України

ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГОРДОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Трансформаційні зміни суспільного ладу на зламі століть загострили багатоаспектні проблеми української нації, які інші народи світу вирішували впродовж кількох віків. Кризи, що відбуваються в сучасному суспільстві, значно вплинули на обличчя людства. Перед ним постає головне завдання - принципово змінити свій менталітет, оновити, омолодити душу. Ментальність українського народу формувалася впродовж віків у складних історичних умовах, а саме: довготривале бездержавне існування, роз'єднаність українського народу та соціально-економічний, культурно-історичний, політичний впливи інших держав - імперій, а також геополітичне розташування України на перехресті Заходу і Сходу, які зумовили унікальне поєднання у світогляді українського народу та водночас викликали деформацію й атрофію національної психіки. Упродовж трьох століть українському народові насаджувалася комплекс меншовартості, "малоросійськості", через жахи голодоморів і терору він, на превеликий смуток, в'ївся у свідомість сучасного українця, викликає у нього суспільну байдужість до побудови демократичної держави, чинить негативний вплив на виховання юні. Меншовартість формується внаслідок національного нігілізму особистості, тобто неприйняття, байдужості або відчуження від національних цінностей, ідей, ідеалів, моральних норм, української культури, духовного коду нації - рідної мови. Під впливом негативного почуття вражається, принижується національна та особистісна гідність, що відображається в негативному ставленні особистості до себе, до свого народу, та виникає тенденція до міжособистісної руйнівної поведінки. М. Данилевський свого часу зазначав, що народ, який уражений національним нігілізмом, немов би говорить собі, що нічого не вартий, що потрібно вкласти силу і вдихнути дух ззовні... Такою потужною силою, здатною змінити національну самосвідомість, протилежною меншовартості, є почуття національної гордості - одне з моральних почуттів, що виступає регулятором морального самовдосконалення особистості як представника певної національної спільноти. Воно виникає внаслідок усвідомлення особистістю досягнень свого народу у світовому просторі. Національна гордість базується на минулому і сучасному героїчному житті українства, на розумінні актуальних проблем своєї батьківщини та спонукає націю мати волю до самоутвердження й утілення національної ідеї. І, як зауважив Ю. Щербак, це почуття не тотожне ненависті до інших націй, воно проявляється як делікатне відчуття власної гідності, а не зверхності, вищості над іншими; це відчуття відповідальності за долі своїх дітей і народу. Саме національна гордість акумулює всі морально-духовні сили народу для захисту в хвилини небезпеки, зовнішніх загроз та задля злагоди на шляху до процвітання держави.

Предкам варто віддавати належне, проте і сучасникам потрібно докласти максимальних зусиль і значно більше праці, аби було чим гордитися нашим

нащадкам, при цьому слід враховувати, що діяти випадає в умовах кризи, в епоху технологізованого суспільства. Потреба наявності й прояву національної гордості народу за певних подій, фактів та явищ досить часто викликає суперечливі дискусії, оскільки дається взнаки вплив ще радянської ідеології як явища шовіністичного й тому неприйняттого і непотрібного для сучасного українського суспільства.

Сучасне суспільство потребує обґрунтування та нового підходу до процесу виховання національної гордості в українській молоді, пошуку нових ефективних шляхів в існуючих соціально-економічних умовах, що ставить перед національною системою освіти нові вимоги у справі виховання молодого покоління. Саме на ці стратегічні завдання виховання звернуто увагу в низці програмних документів: Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття"), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепція громадянської освіти в Україні, Концепція національного виховання, Національна програма патріотичного виховання громадян, розвитку духовності та інших. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. визначено національний характер освіти. Увага звертається на втілення в життя української національної ідеї, на прагнення консолідації українського народу в українську політичну націю, котра співпрацює та перебуває у співдружності з усіма народами й державами. Тому освіта повинна бути спрямована на виховання громадянина України зі сформованим почуттям національної гордості за Батьківщину, котрий любить українську мову й культуру та з повагою ставиться до народних традицій.

Ще з часів античності набуває концептуального оформлення феномен гордості особистості за приналежність до свого народу, обґрунтовується ідея громадянства філософами-мислителями Сократом, Платоном, Аристотелем. Гуманісти епохи Відродження Н. Макіавеллі, Т. Мор, Т. Кампанелла, мислителі-просвітители XVIII ст. А. Прістлі, Ж.-Ж. Руссо, німецькі філософи Г. Гегель, Ф. Ніцше, фундатори української державності Т. Шевченко, М. Грушевський, В. Винниченко, а також вітчизняні педагоги К. Ушинський, А. Макаренко та В. Сухомлинський розглядали гордість за Батьківщину як невід'ємну інтегровану рису особистості громадянина.

Різноманітні теоретичні аспекти досліджуваної проблеми розробляли відомі науковці Г. Ващенко, С. Русова, М. Стельмахович та інші. Педагоги сучасності О. Вишневський, Т. Дем'янюк, Ю. Руденко, О. Савченко, Д. Тхоржевський та інші вивчають особливості впливу національних традицій на сформованість особистості. Різні аспекти феномена та особливості його формування на сучасному етапі в наукових дослідженнях проводять І. Бех, Д. Дорошенко, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, П. Косарева та інші.

Аналіз проблеми засвідчує, що актуальним залишається питання формування почуття

національної гордості, яка виступає стрижнем у становленні громадянина, оскільки без цієї інтегрованої якості особистість буде неповноцінна, з почуттям меншовартості і нездатна до плідної діяльності в інтересах держави. Виховувати національну гордість у підростаючого покоління потрібно при позитивному й толерантному ставленні до інших народів та національностей, пам'ятаючи, що несправедливе ставлення може призвести до національної зверхності та пихи.

Сучасне виховання, зокрема виховання національної гордості в особистості, має здійснюватися в умовах національного виховання. Адже національна система виховання базується на фундаменті культури рідного народу минулих віків та сучасності, що найліпше сприяє соціальному престижу, інтелектуальності, освіченості та інтелігентності як складових духовності особистості. Саме національне виховання забезпечує глибоке й різнобічне пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності й на основі цього - пізнання кожним вихованцем самого себе, власного "Я" - реального, себе як індивідуальності і як частини своєї нації, а через неї - усього людства. В умовах сучасного навчального закладу першочерговим і визначальним завданням виступає формування громадянина, тобто особистості з розвинутою національною ідентичністю, здатної гордитися своєю державою та національною приналежністю до свого народу, яка виконує свої громадянські обов'язки, активна в суспільному житті, захищає свої права, переконання, інтереси та у своїй поведінці керується демократичними принципами.

Аналітичний огляд феномена "національна гордість" потребує уточнення його характеристики, оскільки спостерігається неоднозначність його трактування й розуміння серед науковців у різні історичні періоди. Досить часто почуття національної гордості викликає у свідомості людей розуміння чи асоціацію приналежності особистості до величчя та могутності держави й насамперед можливості бути конкурентоспроможним з іншими країнами і здатності протистояти, обороняти та відстоювати інтереси народу. Здійснюючи ретроспективний аналіз проблеми, варто відзначити, що національна гордість була властива потужним розвиненим державам у періоди їхнього золотого віку. У кожній державі були свої періоди злету й падіння, свої історичні помилки й досягнення. У кожного народу є власна національна гордість і в жодному разі не можна надавати перевагу одній нації над іншою. Саме тоді, коли народ вірить у власні духовні сили, має власну національну гордість, пишається своїм минулим, переймається теперішнім і бачить майбутнє, з'являється почуття впевненості в нації та поваги до неї. Національна гордість є першоджерелом творчої діяльності та натхнення, що живить благородність почуттів у зв'язку з досягненнями матеріальної і духовної культури власного народу, його національною самобутністю та всевітньою загальнолюдською творчістю. Переживаючи та вболіваючи за певні історичні помилки й недоліки, факти, події та явища в історичному минулому та теперішньому свого народу, особистість зі сформованою національною гордістю не буде байдужою до інших людей, до суспільства й держави, до інших народів. Почуттю національної гордості відводиться визначальна функція мотивації формувати у членів спільноти, народу почуття постійної цілеспрямованості до національного самоствердження, національного саморозвитку, щоби відбулися як гідний та рівноправний партнер, посісти чільне місце серед провідних країн світу. Ідея національної гордості нерозривно пов'язана з національним відродженням і самовизначенням, національною незалежністю та соборністю, вона базується на вікових традиціях, звичаях, мові, мудрості

народу, вірі в його майбутнє, добросусідстві з іншими народами, національній мужності та терпеливості, національній гідності та честі, стремлінні до знань та просвіти. На основі сформованого позитивного почуття власної гідності та гордості за власний народ, його історію виникає прагнення до національного самоствердження.

Перші спроби обґрунтувати науково-педагогічні засади виховання національної гордості молодого покоління здійснили корифеї вітчизняної педагогіки С. Русова та Г. Ващенко. Визначний педагог Григорій Ващенко зазначав, що необхідно виховувати в молоді патріотизм, здорову національну гордість, свідому національну гідність "без національної пихи й презирства до інших народів". Національна гордість у більшості сучасних досліджень виступає як достатній рівень самоповаги, усвідомлення власної цінності та цінності свого народу, що базується на адекватній самооцінці суб'єкта певної спільноти. Так, Т. Жеребило розглядає національну гордість як почуття, що лежить в основі соціально психологічного явища, в якому акумулюються: національна гідність; усвідомлення історичного внеску нації; висока оцінка власних національних культурних цінностей, зокрема рідної мови. В етнопсихологічному словнику В. Крисько подано таке трактування національної гордості: патріотичне почуття любові до своєї Батьківщини й народу, усвідомлення своєї приналежності до певної нації, що проявляється в розумінні спільності інтересів, національній культурі, мові й релігії. Це почуття за своїм значенням абсолютно протилежне шовінізму і проявляється у прагненні сприяти всевітньому розвитку національних традицій, мови, матеріальної та духовної культури; здатності давати відсіч тим, хто зазіхає на свободу та незалежність нації, зневажливо ставиться до її культури та представників. Поняття близьке за значенням до патріотизму і любові до Батьківщини. Проте гіпертрофоване почуття може викликати ідеї шовінізму [8].

Гіпертрофія національної психіки (від гр. префікса *hipe* - надмірність, *trofi* - живлення, їжа) - перебільшене, надмірне почуття етнічності, що проявляється в агресивному ставленні до інших народностей. Однак варто зазначити, що ця риса невластива українству, оскільки вона проявляється в характері народів-загарбників, до яких українці не належать [3]. Щодо поняття "гордість", то воно походить від латинського (*superbia*), означає сильне почуття (бажання) самоповаги, задоволення від власних перемог і здобутків чи певної соціальної групи, нації та держави. У свідомості багатьох людей поняття "гордість" і "гординя" взаємозалежні, інші ж уважають їх абсолютно розрізненими за значенням. Так, гординя - це один зі смертних гріхів, вона пов'язана з такими духовними вадами особистості, як заздрість, гнів та жадібність, тоді як гордість - це якість, притаманна особистості з почуттям власної гідності [11]. Інший стан національної психіки - атрофія, яка виникла в українського народу внаслідок панівної антиукраїнської політики Московської держави, переслідування й заборони національної культури в українському середовищі, манкурства та маргіналізації, що призвело до нівеляції національних рис. Тому нагально слід виховувати патріотизм, національну гордість у підростаючого покоління водночас із вимогою позитивного й толерантного ставлення до інших народів та національностей.

Саме поняття "національна гордість" містить у собі позитивні емоції, відображає позитивно високу адекватну національну самооцінку, самоповагу, почуття власної й національної гідності, що базується на любові до рідного народу та усвідомленні вагомості історичного внеску своєї нації у світовий духовно-культурний розвиток. Ставлення особистості до себе як до

представника певної нації з розвинутою національною ідентичністю проявляється саме в почуттях національної гордості, національної гідності та самоповаги. Зберігаючи свою національну ідентичність, особистість продовжує життя нації, головною функцією якої виступає забезпечення гідного існування своїм співвітчизникам. Почуття національної гордості особистості за здобутки як свої, так і свого народу проймається глибоким людським смислом, коли гордість за себе доповнюється почуттям радості та гордості за інших співвітчизників. Саме переживання радості, що виникає внаслідок максимальних духовно-моральних зусиль особистості з метою досягнути найвищого ступеня розвитку та самоактуалізації, посилює процес національного самоусвідомлення особистості та надає впевненості у свої сили, робить її більш милосердною та здатною до альтруїстичної поведінки [2].

Почуття національної гордості перебуває в одному ряду з національною гідністю та честю. Категорія "честь" відображає диференційовану оцінку індивіда громадою, визнання його гідності, адже честь - це нагорода, що присуджується за чесноти" [6]. Честь - сукупність вищих моральних принципів, якими людиною керується у своїй громадській і особистій поведінці (незаплямована честь); повага, пошана, визнання кого, чого-небудь; те, що дає право на шану, повагу, визнання (гідний честі) [4, 647]. Серцевиною гідності особистості є її честь, тобто вірність певним етичним принципам, які становлять основу моральної самоповаги [2].

Науковець І. Бех розглядає гідність людини як одну із цінностей, як "усвідомлення і переживання особистістю самої себе в сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення" [2, 3]. На сьогодні етика гідності, а саме процес виховання гідності як важливої складової людської культури виключає прагнення до слави, величі та влади. Гідність - це відображення єдності суспільного визначення людини та суб'єктивного усвідомлення нею своєї суспільної та моральної значимості. У тлумачному словнику української мови подається таке тлумачення поняття "гідність" - сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, честь, достоїнство, достоїнство, повагу, усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку, самоповаги. [4, 131]. Гідність, у першу чергу, потрібно розуміти як усвідомлення та відчуття власної цінності: як людини (людська гідність); як особистості (особиста гідність); як представника певної соціальної групи (професійна гідність); цінності спільноти (національна гідність) [5, 116]. Почуття власної гідності та її критерії визначалися в різні історичні періоди на основі різновиду об'єктивних параметрів, а саме: фізичних якостей особистості, соціального статусу та рівня матеріального благополуччя, суспільно-корисної праці, сукупності громадянських прав та свобод людини. Також значний вплив мають і суб'єктивні параметри: рівень моральності людини, її свобода, незалежність і відповідальність, розвиток волі та здатність до самовизначення, самовдосконалення й самореалізації.

Ю. Платонов зазначає, що важливим елементом психологічної специфіки особистості є національні почуття й настрої, а саме: прихильність до національних цінностей, надбань. Через усвідомлення власної гідності особистість розуміє свою цінність, визначає свою значущість у суспільстві. Однією зі сфер прояву почуття власної гідності є національна гідність, зумовлена демократичними перетвореннями, що пов'язано зі значущістю особистості в різних сферах суспільного життя,

пізнання особистістю своєї етно-індивідуальності, регуляції власної поведінки відповідно до національного світогляду. Почуття національної гідності регулює дії та вчинки, що здійснюються на користь свого народу, при усвідомленні свого етнопоходження та значущості й корисності суспільної діяльності [10]. Для українського народу пріоритетні повага до своїх культурно-історичних цінностей, толерантність до інших культур, емоційність. Розвинене почуття національної гордості та гідності формують порядок дій та відносин у системі координат сучасного українського суспільства та спонукають до здійснення змін, насамперед таких: народ сам себе повинен поважати, якщо прагне до визнання й шанобливого ставлення з боку інших провідних держав світу; формувати національну свідомість українства, замінити втруєне впродовж віків почуття меншовартості на національну гордість народу; усвідомити та прийняти всю правдиву й складну історію нашого народу, спадкоємцями якого ми є; створити та утвердити новітню українську суспільно-політичну ідеологію; відобразити в інформаційному просторі правдиве не лише трагічне, а й героїчне минуле й теперішнє українського народу, широко висвітлюючи щоденні досягнення і сподвижництво пересічних громадян на "шляху злагоди до процвітання".

Таким чином, на основі сформованого почуття національної гордості, гідності та честі молоде покоління усвідомлює значущість та необхідність власного впливу на хід історії Української держави, вплив на її розвиток і розквіт, не байдужість, а вболівання за майбутнє, що так необхідно для становлення правової держави на світовій арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. / І. Д. Бех. - К. : Либідь, 2008. - 848 с.
2. Бех І. Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І. Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання. - К., 2008. - Вип. 12. - С. 5-17.
3. Лозко Г. С. Етнодержавство. Філософсько-теоретичний вимір: курс лекцій / Г. С. Лозко. - Мандрівець, 2012. - 384 с.
4. Тлумачний словник української мови / уклад.: Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. - Х. : Синтекс, 2002. - 672 с.
5. Черенко Н. В. Почуття власної гідності : критерії та показники / Н. В. Черенко; Ін-т проблем виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. - Вип. 12. - К., 2008. - С. 115-119.
6. Васильєва Т. В. Комментарий к переводу Аристотеля "Эвдемона этика". Книга (III) / Т. В. Васильєва / Вопросы философии. - 2002. - №1. - С. 161.
7. Крысько В. Г. Этническая психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. Г. Крысько - М. : Академия, 2002. - 320 с.
8. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь / В. Г. Крысько - М.: МПСИ, 1999. - 343 с.
9. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка [Текст] / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. - М.: Азбуковник, 1999. - 944 с.
10. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии / Ю. П. Платонов - СПб.: Речь, 2003. - 452с.
11. Щербатых Ю. В. Психологический анализ понятия "грех гордыни" / Ю. В. Щербатых // Экономический кризис России: социально-экономический, правовой и гуманитарный аспекты // Материалы региональной межвузовской научно-практической конференции. - Воронеж: МГЭИ, 2009. - С. 376 - 379.

В.В. Шляхова,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання, стилістики та культури української мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

**(НА МАТЕРІАЛІ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ДЛЯ 5 КЛАСУ)**

У сучасному шкільному курсі української мови, згідно з чинною програмою, виділено чотири змістові лінії - мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну. Досягати мети шкільної філологічної освіти - сформувати комунікативно компетентну особистість можна за умови реалізації у повсякденній практиці зазначених напрямів роботи у тісному взаємозв'язку. Мовна система, на думку сучасних методистів, є основою для вироблення мовних і мовленнєвих умінь та навичок. Підґрунтя ж мовної системи становлять мовознавчі поняття, кожне зі своїм змістом та обсягом.

Формування наукових понять належить до проблем методологічного характеру, а тому його досліджували в різних аспектах представники багатьох галузей знань - філософи (П. Копнін, Д. Горський, Р. Натадзе), психологи (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, С.Кабанова- Меллер, Н. Менчинська), методисти (В. Кулько, П. Орехов, А. Усова, Л. Тростенцова, М. Черепанов, М. Шкільник). Однак, у цих працях не представлено матеріалу про роль термінів, що виконують функцію носіїв специфічної інформації про поняття, а сучасна шкільна практика не реалізує вимог осмисленого підходу до презентації терміна. Оскільки термін є носієм інформації про поняття, то на уроках української мови не можна обмежуватися лише називанням термінів та з'ясуванням етимології тих із них, що є запозиченими або скомпонованими на основі грецьких та латинських морфем. Належить зіставляти семантику терміноодиноці зі змістом позначуваного нею поняття, виявляти ту ознаку поняття, що й спонукала авторів терміноодиноці саме до такого найменування його.

Мета статті - проаналізувати з методичного погляду пропоновану в альтернативних підручниках для 5-го класу науково-навчальну термінологію, виявити ступінь умотивованості та коректності вибору авторами термінів на позначення лінгвістичних понять.

Отже, різна лінгвістична природа термінів, рівень мотивованості їх ознаками поняття та метафоричності дають змогу вводити до шкільного курсу української мови додаткові відомості, що сприятимуть осмисленому запам'ятанням нової термінології. Про те, що така робота потрібна, можемо судити з граматик української мови початку ХХ ст., автори яких ще тільки шукали вдалий термін (про цей період І. Огієнко з прикрістю писав: "У нас що не вчений - то й своя термінологія") і намагалися подати поняття та його назву вмотивовано. В. Сімович, обґрунтовуючи доречність використаних термінів, зазначив, що "ці назви дуже гарні, мають за собою традицію, легко поутворювані", і пояснював окремі з них: "Присудок видає немов присуд про те, що діється, який хто, що з ним робиться. Це так, як на суді. Про того, що його позивають, суддя видає немов присуд, чи винен він, чи ні, себто: який це чоловік, що він робив, що з ним було, що він допустився

вчинку, за який його позивають" (13, с. 25). І. Огієнко також розробляв способи осмисленого підходу до заучування фонетичних термінів - голосний, приголосний, губний, зубний, носовий, шиплячий, свистячий. Приголосні " так звуться тим, що слова з них не складеш і вони завше туляться до голосних" (9, с. 19). Отже, мовознавці намагалися пояснити термін через одну з основних ознак поняття, причому мотивувати ті, що належать до корінної лексики, поєднані семантично з іншими спільнокореновими словами.

Вивчення розділу шкільного курсу "Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія" передбачає формування в учнів системи понять про розділи мовознавства та основні одиниці кожного. Скажімо, фонетика представлена поняттями про звук, склад, наголос, їхні класифікаційні характеристики, інформацією про основні фонетичні закономірності, про норми звуковимови. Усі ці елементи знань мають свої номінативні знаки - термінолексми чи терміносполуки. Як одиниці лексичної системи мови вони є носіями значень, вступають у різні смислові зв'язки з іншими одиницями, що може бути використано в процесі організації пізнавальної діяльності учнів.

Методичний аналіз термінів шкільного курсу мови для 5 класу на основі аналізу альтернативних підручників з української мови Олександри Глазової (підручник-1), С.Я. Єрмоленко та В.Т. Сичової (підручник-2) та О.В. Заболотного і В.В. Заболотного (підручник-3) виявляє низку різнобачень, різнотрактувань, які варто узгодити.

По-перше, методистам належить продовжити пошук шляхів коректного і доступного для п'ятикласників трактування понять про звуки мови та звуки мовлення. На потребу розмежування цих понять вказувала значно раніше Г.Р. Передрій, оскільки у загальноприйнятій кількості голосних не вписувалися ті голосні звуки, що вимовляються наближено, та ті приголосні, які вимовляються пом'якшено або звучать подовжено. Науковець рекомендувала ввести до шкільного курсу поняття про фонему (12, 5). По суті поняття про фонему нині уведено до шкільного обігу, лише під іншою назвою - звук мови та протиставляється тепер поняттю під назвою звук мовлення. Ознайомлення із змістом шкільних підручників виявляє різне ставлення до цих понять у різних авторів. Скажімо, автори підручника-2 традиційно ігнорують поняття про звуки мовлення, обмежуються поняттям про звуки мови, хоча у подальшому й твердять, що а) "тверді, які не мають парних м'яких, пом'якшуються" (4,101), що наводить на роздум, то як же їх все-таки кваліфікувати у фонетичному розборі - як тверді чи пом'якшені; б) а "внаслідок уподібнення у вимові близькі звуки вимовляються як один подовжений звук" (4, 129), хоча загальна кількість приголосних не охоплює жодних подовжених. Автори підручника-3 подали невиразну інформацію у параграфі під заголовком

"Звуки мови та мовлення": звук - це найменша одиниця мови та мовлення. За допомогою звуків мови та мовлення розрізняються слова та форми слів (5, 87). Автор підручника -1 подає теоретичний матеріал таким чином : "Звук - найменша неподільна одиниця мови та мовлення. Звуки мовлення слугують для утворення, розпізнавання та розрізнення слів мови" (3, 122 - 123). У подальшому викладі матеріалу терміни "звук мови" та "звук мовлення" автори цих підручників не використовують.

Отже, учителеві досить непросто з'ясувати для себе та пояснити учням низку понять. Скажімо, а) що таке мова та мовлення, б) якщо голосних звуків мови усього 6, то до яких фонетичних одиниць відносити, за терміном авторів підручників, "сумнівні голосні", ті, що вимовляються нечітко, з наближенням; в) якщо приголосні лише тверді й м'які, і це зафіксовано у загальній кількості приголосних, то як у фонетичному розборі називати пом'якшені, адже окремо їх як групу приголосних, що є рядоположною до твердих та м'яких, у підручниках виділено. Скажімо, у підручнику-2 у параграфі 24 "Приголосні тверді і м'які" зауважено "тверді, які не мають парних м'яких, пом'якшуються, на що вказують на письмі букви і, я, ю, є" (4, 101). У підручнику-1 у параграфі 28 "Позначення м'якості приголосних на письмі", по-перше, повідомлено, що приголосні бувають тверді, м'які та пом'якшені". Насправді ж, коли говорити про звуки мовлення, то вони не бувають такими, а є, бо це постійна їхня ознака, адже вони окремо згруповані та їх кількість визначена, скажімо, м'яких в українській мові 10 звуків, а пом'якшених - 13. По-друге, про губні та шиплячі зауважено, що вони "лише трохи пом'якшуються", а " /t/, /r/, /k/, /x/ завжди тверді". Пом'якшуються вони лише перед / i/ " (4, 186). Мабуть, останнє твердження дещо категоричне, адже в запозичених словах ці пом'якшені вимовляємо не лише перед /i/, але й в інших позиціях: кювет, гурза. А тому, очевидно, можна говорити про літери і, я, ю, є як такі, що позначають не лише м'якість, але й пом'якшення (бік, чільний, медвяний, піддашня, бюст, обличчю). У підручнику-3 так само незрозуміло визначено напівпом'якшені: "не мають парних м'яких губні звуки, шиплячі та /t/, /r/, /k/, /x/. Вони лише напівпом'якшуються перед звуком /i/, а також перед /a/, /y/, /e/, які позначаються відповідно буквами я, ю, є" (5, 89). А далі пропонують завдання "випишіть спочатку послідовно слова з м'якими приголосними, а потім з твердими, що напівпом'якшуються" (5, 90). Незрозуміло, якої відповіді чекати від учнів, що у словах місто, робітник, схожі є пом'якшені приголосні чи тверді, що напівпом'якшилися? Або ж у цьому ж підручнику значиться, що звуки /b/, /m/, /n/, /l/, /r/, /j/, /й/, а також відповідні їм м'які не належать ні до дзвінких, ні до глухих. У цих звуках голос переважає над шумом" (5, 90). А з тим іде вправа 185 із завданням знайти у словах і вимовити вголос спочатку дзвінкі приголосні, а потім глухі. У вправі є слова із звуками / p/ , / л/ , і незрозуміло, до якої групи ці звуки слів відносити. До речі, у схемі фонетичного розбору слова значиться окремим пунктом: 4. Указати приголосні звуки, дати їм характеристику (тверді чи м'які; дзвінкі чи глухі; губні, шиплячі) (5, 99). І як бачимо, ні пом'якшених, ні дзвінких, що не мають парних глухих, за цією схемою аналізувати не можна, хоча в наступних вправах автори пропонують для фонетичного розбору слова тюльпан, льодяний, туманність.

Очевидно, належить чітко розмежувати поняття про мову та мовлення, про звуки мови та звуки мовлення. Мова - сукупність мовних засобів різних рівнів, починаючи із звукового, а мовлення - конкретне використання одиниць цих рівнів, у тім числі й звуків, у процесі спілкування. Звуки мови - це ті найменші мовні одиниці, за якими закріплені

конкретні мовні функції - творення, розрізнення та розпізнавання одиниць вищого порядку. Скажімо, слово "ферма" складається з 5 звуків мови, слово "фірма" вважаємо іншим, бо /e/ та /i/ нам значення цих слів розрізняють, а якщо мовець скаже /хверма/ або /хвірма/, то ми все одно його зрозуміємо, бо за звукосполученням розмовного мовлення /хв/ розпізнаємо запозичений звук літературної мови /ф/. До речі, ці слова різняться й приголосними звуками твердим /ф/ та пом'якшеним /ф/, але оскільки у мові не зафіксовано слів, лексичне значення яких диференціювалося б лише пом'якшеними звуками, тобто вони не виконують функцію розрізнення слів, а тому й не можуть бути кваліфіковані як звуки мови, а значаться звуками мовлення. Про це Г.Р. Передрій пише, що визначення звука мови базується на функціональному підході, тобто визначається роллю у мові, а звука мовлення - на акустичному (фізична сутність звука) та фізіологічному (творення мовних звуків, робота мовних органів) (12, 5). Отже, звуки мовлення - це всі звуки мови та варіанти звуковимови їх у результаті а) невиразної вимови голосних у ненаголошеній позиції, б) асимілятивно-дисимілятивних змін, тобто уподібнення та розподібнення приголосних, в) структурного подовження приголосних. Тобто, усі наголошені та ненаголошені /e/, /m/, /o/ у певних позиціях; усі дзвінкі та глухі; усі тверді, м'які та пом'якшені; усі подовжені приголосні звуки - це звуки мовлення, і саме ці звуки ми фіксуємо у фонетичній транскрипції та характеризуємо під час фонетичного розбору слова.

По-друге, автори навчальної програми з української мови й усіх проаналізованих підручників однакові в тім, що учнів не варто обтяжувати інформацією про норми складоподілу, очевидно, сподіваючись, що у процесі повного фонетичного розбору, коли належить визначити, скільки у слові складів і які вони залежно від наголошення та характеру кінцевого звука, учні покладатимуться на інтуїцію і правильно визначать межі складоподілу у словах, де поруч стоять 2 інтервокальні приголосні. Так, у підручнику-1 учням належить поділити на склади слова пісня, музикальний, троянда, безмежний, далекосяжний, світлофор, антена, скрипка (3, 134-136); у підручнику-2 слова стародавні, найдавніших, олівців, табличках, книжку, паргаментом (4, 114); у підручнику-3 слова тролейбус, вірність, сім'я, каштани, сільський, мобільний (5, 96). До речі, аналогічні завдання учні мають виконувати і на зовнішньому незалежному оцінюванні, що засвідчує посібник Л.Ю. Лазарчук "Готуємось до незалежного оцінювання з української мови та літератури", у якому запропоновано тести із завданнями "У котрому рядку всі склади відкриті?" та "У котрому рядку всі склади закриті?" , а серед слів для аналізу значаться такі: парламент, городник, симфонія, кладка, весна, паркан, метро, Україна, місто (6, 50 - 51).

Проведений нами експеримент із студентами першого та третього курсів ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету, під час якого було запропоновано записати фонетичною транскрипцією та поділити на склади подані у підручниках для 5 класу слова, виявив таке: студенти 1 курсу (10 учасниць) загалом допустили 50 помилок, у середньому 5 помилок на кожного учасника, а саме від 1 до 9; студенти 3 курсу (12 учасниць) загалом допустили 61 помилку, у середньому 5,8 помилок, а саме від 1 до 10.

Студенти-першокурсники на запитання "Чи ознайомлювали вас учителі української мови з нормами складоподілу?" відповіли: "В школі не пояснювали, лише в університеті", "Теорії не

подавали, маю університетські знання", "У шкільній програмі ця тема не передбачена", "У школі складоподіл вивчали поверхово", "Правил зі школи не пам'ятаю", "Керуюсь знаннями університетськими та від репетитора".

Отже, авторам наступної навчальної програми з української мови для 5 класу варто увести до змісту навчального матеріалу поняття про норми складоподілу і тим самим націлювати авторів наступного покоління підручників подавати орієнтовно таку інформацію про межу складоподілу, якщо поруч стоять два приголосні:

1. Межа складоподілу проходить між приголосними, якщо вони а) обидва є сонорними; б) сонорним є перший із них; в) якщо дзвінкий стоїть перед глухим і не оглушується. 2. Обидва приголосні звуки належать до наступного складу, якщо а) шумний стоїть перед сонорним; б) обидва приголосні належать до однієї групи за дзвінкістю/глухістю; в) глухий у позиції перед дзвінким уподібнюється до нього. Графічно це можна зобразити так:

1. Сонорний - Сонорний. 2. Сонорний - Шумний. 3. Дзвінкий. - Глухий. 4. - Шумний, сонорний. 5. - Дзвінкий, дзвінкий. 6. - Глухий, глухий. 7. - Глухий, дзвінкий.

Тоді правильно будуть виконаними завдання із підручника, якщо матимуть вигляд: пі-сня, музикальний, троян-да, без-ме-жний, далекося-жний, світлофор, ан-тена, скри-пка(підручник-1); стародав-ні, най-дав-ніших, олів-ців, та-бли-чках, книж-ку, пергамен-том (підручник 2); тролей-бус, вір-ність, сім-я, ка-штани, сіль-ський, мобіль-ний (підручник-3).

По-третє, належить виробити єдині підходи до використання термінологічних одиниць. Скажімо, автори підручника-3 послідовно послуговуються терміном "фонетична транскрипція", автор підручника-1 використовує терміни-синоніми "звукопис", "звукозапис" (3,150), звуковий запис (3, 202), автори підручника-2, очевидно, з метою уникнення одноманітності почергово застосовують терміни "звуковий запис", "фонетична транскрипція", "фонетичний запис" (4, 117 - 118). Вважаємо, що така розмаїтість термінів на позначення того самого поняття неприпустима з різних причин. По-перше, науковий стиль, навіть у його науково-навчальному підстилі, вимагає однозначності використання терміна, якщо тільки він не належить до міжгалузевих, тому що це сприяє забезпеченню точності як комунікативної ознаки культури мови. По-друге, учневі легше запам'ятати одну терміноодиницю на позначення одного поняття. По-третє, уявімо, якої шкоди завдасть така неусталеність у терміновживанні на ЗНО, коли учень навчався за тим підручником, який "пропагував" використання національної термінологіки. Скажімо, у посібнику Л.Ю. Лазарчук "Готуємось до незалежного оцінювання з української мови та літератури" використано єдиний термін "фонетична транскрипція" у таких завданнях з орфоєпії: 1. Продовжити речення "Фонетична транскрипція - це...". 2. У котрому рядку зроблена помилка у фонетичній транскрипції? 3. У котрому слові подано правильну транскрипцію? 4. У котрому рядку правильно подано транскрипцію? (6, 55 - 58). По-четверте, використання такої терміносполуки ніколи не становило труднощів для школярів, оскільки ним вони постійно послуговуються на уроках іноземної мови. По-п'яте, чинна навчальна програма з української мови для 5 - 9 класів подає єдиний термін, а саме "фонетична транскрипція" (7, 24).

Вважаємо доречним відмовитися від усталеного повідомлення, що апостроф позначає роздільну вимову. Загальнозживане значення слова "роздільний" - 1. Який діпиться на послідовні етапи

або частини. 2. В якому чітко виявляються складові елементи (про вимову, звуки); виразний. А роздільний - Який розділяє, відокремлює що-небудь одне від одного. (2, 1048). До речі, тлумачний словник фіксує застарілий лінгвістичний термін "рОзділка" - рисочка, дефіс (8, 34). Припускаємо, що функцію розділення апостроф виконує, коли ставиться після скороченої частки де й після частки о в іншомовних прізвищах типу д Арсонваль чи О Генрі. Однак, у тих випадках, коли апостроф стоїть після літер на позначення твердих приголосних перед я, ю, є, він лише сигналізує, що ці літери позначають два звуки, першим із яких є /й/. Порівняймо вимову двох слів - в'юн і вйокати, що у транскрипції передається /вйун/, /вйокати/. Очевидно, що вимова звукосполучення /вй/ в обох випадках однакова, без ніякого розділення. Вживання апострофа - звичайна графічна традиція, без цього знака можна обійтися безболісно, пишучи вйун, вйалий, вйється за аналогією до вйокати, серйозний тощо, тим паче в історії української орфографії такі пропозиції значаться. До речі, у "Довіднику з українського правопису" 1984 року немає жодної інформації про роздільну функцію апострофа (1,10), в "Українському правописі" 2003 року значиться, що "роздільність вимови я, ю, є, ї та попереднього твердого приголосного позначається апострофом" (14, 8). За таких обставин можна писати й про знак м'якшення як про такий графічний засіб, який позначає роздільну вимову я, ю, є, ї та попереднього м'якого приголосного у словах альянс, ательє, віньєтка, Ньютон.

Чинна програма націлює учителів української мови послуговуватися терміном "знак м'якшення", а не "м'який знак", у підручниках - 1, 3 такої вимоги дотримано. Назва знака мала б залежати від його функції. Н.І.Тоцька у посібнику для вчителів зазначала, що м'якшення приголосних виявляється по-різному: найбільш м'яким є /й/, пом'якшеними решта приголосних, які у шкільному курсі відносять до м'яких, до напівпом'якшених належать губні, шиплячі, задньоязикові та глотковий звуки (14, 24). У навчальній програмі йдеться про позначення м'якості приголосних на письмі літерами, зокрема знаком м'якшення (7, 24). Але коли такий знак позначає м'якість, а не пом'якшення, то його доречніше було б номінувати "знак м'якості". Проте все ж такі вживання терміна "знак м'якшення" більш умотивоване, ніж "м'який знак".

Викликає сумніви коректність використання авторами терміна "правило орфоєпії". Скажімо, у підручнику - 1 приковує увагу використання різних термінів на позначення того самого поняття: норми орфоєпії та правила орфоєпії. Наприклад, " прочитайте слова відповідно до правил української орфоєпії" (3, 138), "така вимова голосних звуків відповідає правилам української орфоєпії"(3, 140), "прочитайте речення, дотримуючись правил орфоєпії" (3, 150), " прочитайте стійкі словосполучення, дотримуючись орфоєпічних норм" (3, 144). Як правила кваліфіковано чергування приголосних у підручнику-1 (3, 175) та підручнику-2 (4, 147). Автори підручника-3 спочатку послідовно використовують термін норма: "почитайте вголос текст, дотримуючись норм правильної вимови" (5, 105), "продикуйте один одному слова, дотримуючись норм вимови глухих і дзвінких приголосних" (5, 111), а вже далі, коли вивчено правила написання запозичених слів, рекомендують прочитати вголос слова, словосполучення, дотримуючись орфоєпічних правил (5, 142 - 143). Потім спонукають прочитати текст, дотримуючись орфоєпічних правил (5, 144). Очевидно, коли йдеться про вимову окремих звуків мови, то автори називають це нормою, а коли вимова демонструє зміни звукового складу у мовленнєвому

потоці, то правилами. "Орфоепічний словник української мови" укладача Погрібного М.І. подає рубрику "Основні норми української літературної вимови", де по чергово викладено інформацію про вимову голосних, приголосних звуків, вимову груп приголосних, що зазнають змін унаслідок регресивного уподібнення (9, 9 - 14), про акцентуаційна норми йдеться у праці В.М. Винницького " Наголос у сучасній українській мові".

У підручнику-1 паралельно використовуються терміни "вимова" та "вимовляння" : вимова наголошених і ненаголошених голосних; звукописом таке вимовляння передається так; така вимова приголосних відповідає правилам української орфоєпії (3 , 140), пояснить вимову й написання цих слів. Згідно з тлумачним словником, вимова - спосіб вимовляння слів, окремих звуків // Особливості звукової системи якої-небудь мови, а вимовляння - дія за знач. вимовляти - передавати голосом звуки, слова своєї або чужої мови; говорити певним чином (2 , 101). Очевидно, учителям належить прислухатися до рекомендацій О.П. Глазової і впроваджувати у навчальну практику термін "вимовляння", коли йдеться про вправи, націлені на удосконалення орфоєпічної вправності конкретних учасників навчального процесу.

У тексті всього розділу автор неодноразово спонукає школярів з'ясувати значення слова. Оскільки слово має лексичне та граматичне значення, то інколи використання такого терміна утруднює процес виконання завдання. Наприклад, визначте серед поданих слова, які від заміни одного звука змінюють значення (3, 125). Хоча лексикологія буде вивчатися після опрацювання фонетики, але загальнодидактичний принцип перспективності рекомендує ознайомлювати з матеріалом, який в подальшому учні будуть детально вивчати. До речі, автори інших підручників послідовно використовують термін лексичне значення слова, крім поодиноких випадків (4, 127).

Авторам підручника-2, вважаємо, слід коректніше формулювати правила про правопис апострофа, щоб учні в подальшому не сплутували звуки та букви. Так, у тексті значиться "апостроф перед я, ю, є, ї пишеться після твердих б, п, в, м, ф; після твердого р" або ж не пишеться "після м'якого р" (4 ,157).

Автори повідомляють, що в українській мові є 10 букв на позначення голосних звуків (4, 110), очевидно, уводячи до цієї кількості літеру І, яка завжди позначає 2 звуки. Ознайомлюючи п'ятикласників із видами орфограм, автори подають назву орфограми "частка не" та варіанти її написання не бояться, небезпека, непомітно (4 , 120). Проте не є часткою лише у першому випадку, в інших - префіксальною морфемою.

Отже, ознайомлення із змістом чинної навчальної програми з української мови для 5 класу та змістом розділу "Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія" сучасних альтернативних підручників виявляє, що, по-перше, змістове наповнення підручників відповідає настановам програми. Оскільки у програмі значаться приголосні тверді й м'які, а державні вимоги до рівня підготовки учнів передбачають "розрізнення в словах твердих і м'яких приголосних", то у підручниках статус пом'якшених як звуків мовлення не визначено, вони майже не підлягають лінгвістичному аналізу, навіть у схемах орфографічного розбору про них не йдеться, хоча вправи, що формують в учнів уміння виконувати орфографічний розбір слова, містять слова із пом'якшеними звуками. У програмі не йдеться про складоподіл, серед вимог не значиться уміння правильно визначати межу складоподілу, правильно

характеризувати склади залежно від кінцевого звука, хоча повний фонетичний розбір передбачає завдання "визначити у слові кількість складів та які з них відкриті, а які закриті" (5, 99). Автори всіх проаналізованих підручників, не подаючи теоретичної інформації про норми складоподілу, пропонують завдання, виконання яких передбачає поінформованість школярів стосовно до поділу на склади у тих випадках, коли поруч у середині слова стоять 2 приголосні. Як бачимо, автори підручників повинні узгоджувати свої уподобання у застосуванні термінів із чинною програмою, щоб не дезорієнтувати учнів у виконанні завдань зовнішнього незалежного оцінювання. Чинна програма цілком слушно пропонує терміни "фонетична транскрипція", а "знак м'якшення" з часом може бути заміненим на "знак м'якості". Належить визначитися із змістовим наповненням понять "звуки мови" та "звуки мовлення". Мабуть, недоречно у програмі сказано "позначення звуків мовлення на письмі", тому термін "звук мовлення" зобов'язує аналізувати графічне зображення не лише тих 38 звуків, які офіційно названі звуками мови, але й пом'якшених та подовжених приголосних, які є звуками мовлення, тобто результатами звуків змін у процесі мовленнєвої діяльності. Програма ставить вимогу, щоб учні вимовляли "приголосні звуки відповідно до орфоєпічних норм" та знаходили і виправляли "орфоєпічні й орфографічні помилки на вивчені правила", а значить, такі укладачам програми та авторам підручників належить узгодити погляди на сутність орфоєпічних норм та орфоєпічних правил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Довідник з українського правопису/ [А.А.Бурячок, Л.С.Паламарчук,В.М.Русанівський, Н.І.Тоцька.]. - К.:Радянська школа, 1984. - 279 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В .Т. Бусел. - К.:Ірпінь: ВТФ Перун, 2001.-1440 с.
3. Глазова О.П. Українська мова : підруч. для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О.П.Глазова. - К.:Видавничий дім "Освіта", 2013. - 272 с.
4. Єрмоленко С.Я. Українська мова : підруч. для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів/ С.Я.Єрмоленко, В.Т.Сичова. - К.: Грамота, 2013. - 296 с.
5. Заболотний О.В. Українська мова : підруч. для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О.В.Заболотний, В.В.Заболотний. - К.: Генеза, 2013. - 256 с.
6. Лазарчук Л.Ю. Готуємось до незалежного оцінювання з української мови та літератури. Частина 1. Українська мова / Л.Ю.Лазарчук. - Тернопіль: Лібра Терра, 2012. - 376 с.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів:Українська мова; Українська література. 5 - 9 класи. - К.: Видавничий дім "Освіта", 2013. - 160 с.
8. Новий тлумачний словник української мови у 4 томах /Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. - Т. - К.: Видавництво "Аконіт" , 1999. - С. 34.
9. Огієнко І. Рідна мова в українській школі/ І.Огієнко - К., 1917.
10. Огієнко І. Українська граматика. Частина 1. Основи українського правопису.- К., 1918.
11. Орфоєпічний словник / [Уклад. Погрібний М.І.]. - К.: Радянська школа, 1983. - 629 с.
12. Передрій Г. Про вивчення фонетики у 5 класі // Дивослово.- 2004. - № 11. - С. 4 - 9.
13. Сімович В. Граматика української мови. Друге видання з одмінами і додатком/ В.Сімонович. - К. - Ляйпці: Українська накладня, 1917.
14. Тоцька Н. І.Дидактичний матеріал з фонетики/Н. І. Тоцька. - К.: Радянська школа, 1991. - С. 24.

С.В.Уфімцева,

кандидат педагогічних наук, директор навчально-виховного комплексу "Домінанта", заслужений працівник освіти України

"ВІРТЕ В ТАЛАНТ І ТВОРЧІ СИЛИ КОЖНОГО ВИХОВАНЦЯ!..."

Одним із пріоритетних соціальних завдань держави і суспільства є створення умов, які б забезпечували виявлення і розвиток здібних і обдарованих дітей, реалізацію їх майбутніх можливостей. Робота з обдарованими дітьми є одним із пріоритетних завдань на етапі розбудови сучасної освітньої системи.

Освічені, талановиті, обдаровані люди завжди впливали і впливають на розвиток суспільства, а тому їх можна вважати багатством кожної держави.

У Національній доктрині розвитку освіти вказано, що "система освіти має забезпечувати розвиток у дітей і молоді творчих здібностей, підтримку обдарованої молоді й дітей, формування навичок самоосвіти й самореалізації особистості".

Епоха третього тисячоліття потужно вибухає змінами і інноваціями, диктує свої умови життя. Це епоха інтелекту, цінностей розуму та обдарувань.

Новизна наукового дослідження, виточена думка поета, вправна рука художника, багата уява композитора дарують диво природного обдарування - наукові відкриття, досконалі мистецькі твори для всього людства, або певного народу.

Як доказ того, що тільки у праці талант дасть плоди, є слова Альберта Ейнштейна: "Метою всієї діяльності вашого інтелекту повинно бути перетворення мрій на реальність".

Крилатий вислів "геній - це праця" указує на те, що для досягнення визначних результатів необхідні великі зусилля.

Томас Едісон свого часу говорив: "Геній - один відсоток таланту і 99% праці, геній - це робота, наполегливість і здоровий глузд".

Основне завдання вчителя - розпізнати в кожній дитині талановиту особистість, пробудити в ній радість і спрагу новизни й творчості, розвивати її здібності, уміння мислити нестандартно, сміливо, наполегливо, утвердити в її душі думку про те, що вона повинна максимально використати дароване природою, багато навчатись, працювати для його розквіту й утілення в життя!

"Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця!" - ці слова чудового педагога Василя Олександровича Сухомлинського можна було б узяти епіграфом не лише до всього, що він написав, а й до всієї роботи з обдарованими дітьми.

Досвід особистої багаторічної вчительської практики, узагальнення величезної педагогічної спадщини минулого, переконали його в тому, що "сила і можливості виховання точно відображає життя, і воно має бути сповнене життя".

Коли Василя Олександровича запитували, що в його житті найголовніше, він відповідав: "Любов до дітей!.." Щира любов до дітей і справжня педагогічна культура за Сухомлинським, - поняття взаємопов'язані. Великий педагог переконував:

"Щоб витіснити погане, негарне, слід вірити в обдарованість кожної дитини".

Ось рядки із статті В.Сухомлинського "Людина неповторна": "У кожної людини є задатки, обдарування до певного виду або кількох видів діяльності. Ми глибоко переконані в тому, що немає людини, яка в належних умовах, при вмілому вихованні не виявила б свого самобутнього, неповторного таланту".

Він вважав, що вчитель повинен уміти цінувати дитячу довіру, оберігати беззахисність дітей, бути для них утіленням добра та справедливості. Без цих рис не може бути вчителя.

Також великий педагог говорив про те, що гармонійний розвиток особистості неможливий без виховання її творчої активності.

Академік В.О.Енгельгард відзначав: "Здатність до творчості - це найвищий дар, яким нагородила природа людину на нескінченно тривалому шляху її еволюційного розвитку". Що ж таке творчість? Це діяльність, яка породжує щось якісно нове і неповторне, оригінальне та суспільно корисне. Діти, які мають природні здібності і здатні до творчості - обдаровані діти.

Будь-якому суспільству потрібні обдаровані особистості й завдання суспільства - розвивати здібності кожного із його членів. Лише та країна може досягнути високого рівня економічного та культурного розвитку, в якій неабияку увагу уряду й держави надано освіті та розвитку творчих здібностей молодого покоління.

Наведемо приклад одного відомого всім явища. Маємо на увазі надзвичайний прогрес, який зробили за останні десятиріччя Китай, Південна Корея, Таїланд, Тайвань. Усі експерти, аналізуючи цей феномен, зазначили уміле використання інтелектуальних ресурсів; високий освітній рівень населення; зразкову систему освіти. І, нарешті - підвищену увагу до обдарованих дітей. Бо саме вони приносять велику користь суспільству, державі та є її гордістю. Тому, перед суспільством, державою, школою і родиною постає проблема навчання та виховання таких дітей.

Одним із найважливіших напрямків діяльності вчителя в школі є його робота з учнями, які мають особливі здібності. Вони характеризуються порівняно високим розвитком мислення, довготривалим запам'ятовуванням навчального матеріалу, добрими навичками самоконтролю в навчальній діяльності, великою працездатністю, тощо. Їм притаманна неординарність мислення, свобода висловлювання думки, багатство уяви, широке коло уподобань, швидкість реакції, вміння піддавати сумніву й науковому осмисленню певні явища, стереотипи, догми, вони не відступають перед труднощами, відрізняються своїми нахилами і можливостями в будь-якому полі діяльності.

Ми вважаємо, що питання про виявлення й розвиток творчих здібностей школярів повинно стояти на чільному місці вже в молодшій школі. Педагоги й психологи, вихователі й батьки мають працювати в тісному контакті, єдиному пориві, аби розвивати виявлені здібності обдарованих дітей...

Як же розгледіти обдарованість? Кожен учитель собі на замітку може взяти прекрасні слова педагога Аніскіної Надії Олексіївни: "Найхарактернішим проявом обдарованості є ті здібності, які вже притаманні певній особистості нібито раз і назавжди сформовані".

Саме на цьому базується більшість педагогічних стереотипів про особливості розвитку обдарованих дітей. Відповідно до цього освітні технології побудовані за екстенсивним принципом.

Потрібно завжди пам'ятати, що діти тим талановитіші, розумні й обдаровані, чим більше можливостей бути талановитими, розумними й обдарованими ми їм надали.

Мова йде про створення сприятливих морально-психологічних умов для активної навчальної діяльності та збільшення її обсягу й інтенсивності з тим, щоб навчальне навантаження сприяло розвитку навчальних можливостей учнів, а не стримувало цей процес через недостатню їхню завантаженість.

Завдання ж учителя - створити таку навчальну ситуацію, яка б максимально навантажувала дитину, виявляючи її творчі і наукові здібності (інтелектуальні, академічні, творчі, художні, соціально-лідерські, спортивні).

Роздуми про обдарованість наштовхують на думку про те, що кожному педагогу необхідно бачити й розпізнавати, порівнювати й чути.

Але, перш ніж навчитися розуміти іншого, потрібно почути і зрозуміти самого себе. Якщо ти справжній педагог, то перш ніж виховувати творчу особистість, розпізнай музику власної душі.

І не дай Бог учителям пройти повз дитячий талант чи своєю неувагою загасити Божу іскру, знищити ледь явлені на світ паростки творчості, мислення, мрії. Адже дитяча фантазія колись із Божого благословення й підтримки педагога переросте в написану його учнями поему, намальовану картину, створену оперу, винайдений новий двигун, відкрите нове сузір'я...

Шалене третє тисячоліття легше сприймається дітьми, ніж нами, дорослими. На крені часу - нові цінності, герої, потреби, запити.

Шкільна педагогіка, методична робота, індивідуальність кожного вчителя впевнено гартуються в цьому світі. І не тільки гартуються, а й творять нову, здорову, освічену, прекрасну, талановиту людину.

Безумовно, тільки професіонал, що добре обізнаний з особливостями своєї праці, має високий рівень компетентності, натхнений заповідями Василя Олександровича Сухомлинського, спрагло припадаючи до джерел народної педагогіки, збираючи коштовності з глибини народної мудрості, зуміє засівати ниви й засвічувати зорі!

Від особистого прикладу до культури спілкування, від першого уроку до останнього дзвінка, вчитель, як маяк в океані, виводить

маленькі кораблики дитячих душ у велике світове плавання.

А яким воно буде - це залежить від невсипущої безмежно тяжкої праці сім'ї, учительського колективу, суспільства. Адже школа - це не тільки освітянська установа, це щось більше й усеосяжніше....

Це живий організм у якому, як у утробі матері, народжуються й зростають юні науковці, музиканти, художники, поети, публіцисти, фізики й математики.

І чим більше ми виплекаємо обдаровань, тим яскравіше горітиме Божо іскра, тим кращим і гармонійнішим буде людство, а планета, як і наша рідна земля, заяскріє, погляне в безмежний Космос очима нового Рафаеля і Шевченка, зазвучать нові твори Моцартів і Лисенків, заговорить і заспіває, а казкова думка нового генія відкриє нові закони часу і простору, життя і безсмертя...

І віриш, і думаєш, утверджуєшся і сподіваєшся, що біля витоків усього цього стояв, стоїть і стоятиме, доки світу і сонця, - Учитель!

Серце віддають дітям тільки одержимі любов'ю до них люди, тільки ті, хто за Божим покликанням усе своє життя навчають і виховують. Це - учитель!

Людина народжується відкритою до світу, його розмаїття та унікальності. Вона і сама унікальна і неповторна. Ця неповторність зумовлюється своєрідним для кожної людини комплексом особистих якостей, індивідуальних здібностей і обдаровань.

Звичайно, ми не тішимо себе думкою, що всі наші учні досягнуть вершин успіху та досконалості, про те ми розуміємо наскільки важливо створити в закладі такі умови, за яких кожен матиме змогу якнайкраще реалізувати свої здібності, розкрити свої обдаровання і таланти.

Важливо інше - кожен наш учень, вихованець спробував свої сили, а ми, педагоги, доклали всіх зусиль, створили умови, навчали, підтримуючи юних творців, даруючи кожному свою любов і визнання.

Для прояву обдарованості кожної дитини створені певні умови реалізації її інтересів, стимулювання мотивації розвитку здібностей.

Адже кожна обдарована дитина пройде дорогу до вершини своєї творчості, за умови, що ми, дорослі, батьки і вчителі, будемо вірити в її сили, підтримуватимемо її, оберігатимемо й обов'язково любитимемо.

Любов породжує любов, а байдужість - черствість.

За словами Григорія Сковороди, любов дає основу, насолоду, зберігає і творить.

Справжній учитель завжди у творчому пошуку. Його мета - дарувати дітям світло знань, тепло свого серця, радість життя, розкривати таланти і обдаровання своїх вихованців. І, якщо кожен, хто причетний до великої справи навчання і виховання дітей, побачить невідшліфований діамант, вкладе власну душу і серце в копітку, філігранну його обробку, то матимемо надію на те, що заграє у недалекому майбутньому наша держава всіма гранями своєрідного, неповторного таланту кожної особистості - дорогий скарб святої України. А для цього варто жити, працювати і творити!

О.М.Зіма,

учитель правознавства Леськівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Черкаської районної ради

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

РОЗРОБКА УРОКУ З ПРАВОЗНАВСТВА. 10 КЛАС

Мета: розкрити загальні засади організації державної влади, визначені Конституцією України, охарактеризувати референдум та вибори як форми безпосередньої демократії; розвинути правові предметні компетенції (когнітивну, аксіологічну, юридично-мовленнєву, діяльнісно-практичну); виховувати активну громадянську позицію.

Обладнання: підручник Наровлянського О.Д. Правознавство. Для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень). - К.: Грамота, 2010. - 232 с.: іл., Конституція України, комп'ютерна презентація, дидактичні картки.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Очікувані результати

Після уроку учні зможуть:

- пояснювати загальні засади організації державної влади, визначені Конституцією України;
- характеризувати порушення принципів виборчого права;
- давати визначення понять: безпосередня демократія, представницька демократія, референдум, вибори, називати їх види;
- визначати етапи виборчого процесу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

II. Мотивація. Актуалізація опорних знань.

Учитель. Інколи громадяни скаржаться на владу, парламентарів. Коли скажеш їм, що депутатів обирали вони, люди обурюються, часто говорять, що не голосували. То хто ж відповідає за владу в Україні? Як відбувається формування, організація влади в Україні. За останній час ми стали свідками виборів Президента та виборів до Верховної Ради. Через кілька років ви самі станете повнолітніми та зможете брати участь у формуванні органів влади.

Бесіда за запитаннями:

1. Пригадайте, що означає поняття "народний суверенітет".
2. Спираючись на власний життєвий досвід, а також на повідомлення засобів масової інформації, запропонуйте, яким чином громадяни можуть взяти участь в управлінні державними справами.

Проблемне завдання уроку

Прокоментуйте слова Джорджа Джина Нейтана "Погана влада обирається хорошими громадянами, які не голосують".

III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу.

План.

1. Загальні засади організації державної влади в Україні.
2. Поняття і порядок призначення референдуму в Україні.
3. Поняття і види виборів в Україні.

1. Загальні засади організації державної влади в Україні.

Міні-лекція супроводжується демонстрацією слайдів комп'ютерної презентації

Учитель. Стаття 5 Конституції України визначає дві форми народовладдя: безпосередню (пряму) та

представницьку. При цьому пріоритетною формою вважається безпосередня демократія.

Словникова робота

Учням пропонується вставити пропущені слова у визначення:

Форми безпосередньої демократії - це (що?)...(способи і засоби) безпосереднього здійснення влади (ким?)... (народом або його частиною), які унеможливають передання(чого?)... (владних повноважень) (кому?) ...(будь-яким органам чи особам).

Вчитель за допомогою схеми аналізує форми безпосередньої демократії

Завдання учням:

- Чи має безпосередня демократія, на вашу думку, недоліки? Відповідь аргументуйте.

Словникова робота

Представницька демократія - це засіб реалізації волі народу через представників, обраних ним до органів влади.

Учні самостійно називають приклади, результат порівнюють зі слайдом презентації.

2. Поняття і порядок призначення референдуму в Україні.

Робота в групах

- 1-а група - з допомогою тексту розділу III Конституції України та підручника (с. 103- 104) визначити, в яких випадках та ким призначається (проголошується) референдум.

- 2-а група - з допомогою тексту розділу III Конституції України та підручника (с. 103-104) визначити, які питання можуть виноситися на референдум, в яких випадках він є обов'язковим, а коли він не може бути проведений.

- 3-я група - з допомогою тексту розділу III Конституції України та підручника (с. 103-104) встановити основні принципи, які визначають порядок проведення референдуму та виборів.

Результати роботи групи презентують на ватмані та закріплюють на магнітній дошці.

3. Поняття і види виборів в Україні.

Словникова робота

Учням пропонується вставити пропущені слова у визначення:

Вибори - це (що?) ... (спосіб) формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їх посадової особи шляхом (яких дій?) (голосування) і визначення результатів встановленою (якою кількістю?) (більшістю) голосів.

Робота в парах.

Учням пропонується уявити себе жителями неіснуючої країни, ознайомитися з окремими фрагментами законодавства і визначити:

- Чи можна вважати "вашу країну" демократичною?

- Чи порушуються в ній принципи виборчого права?

Ситуації для виконання вправи:

А. Право голосувати надається тільки чоловікам, бо, на думку глави уряду країни, жінки не настільки переймаються політичним життям, щоб ухвалювати важливі рішення. (Принцип загального виборчого права).

Б. Виборці мають повідомляти свої персональні дані в бюлетені для голосування, щоб при підрахунку голосів знати, хто як проголосував (принцип таємного голосування).

В. Під час проведення президентських виборів в бюлетені заносяться прізвища кандидатів, ім'я одного з них виділяють жирним шрифтом, аби виборці знали кого чинний президент бажає бачити своїм наступником (принцип рівного виборчого права).

Г. Право голосу в країні мають всі дорослі громадяни, але для прискорення процесу голосування, уникнення черг на дільницях було вирішено, що голосувати за всіх членів сім'ї буде її голова (принцип прямого виборчого права).

Ґ. Під час проведення місцевих виборів на працівників підприємств, що розташовані в даному регіоні, можуть впливати власники підприємств (виплачувати премію за правильний вибір або позбавляти заробітної плати у разі неправильного вибору) (принцип вільного волевиявлення).

Д. Після проведення виборів поліція заарештувала тих громадян, які не брали участі в виборах (принцип вільних виборів).

Обговорення результатів роботи.

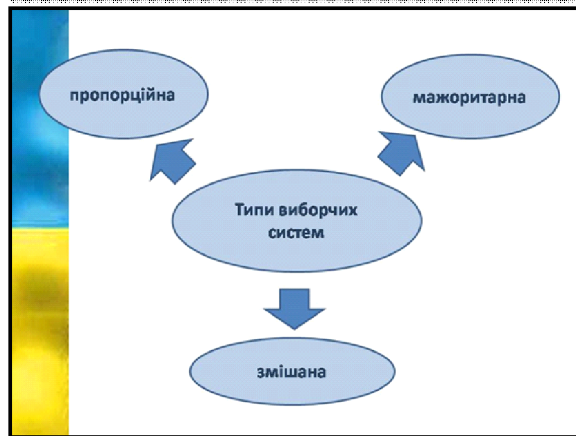
Розповідь учителя супроводжується роботою зі схемами.

Робота в парах.

Учням пропонується картки, де етапи виборчого процесу розміщені в довільній послідовності.

Завдання учням.

Опрацювати ЗУ "Про вибори народних депутатів України" та розставити етапи виборчого процесу в правильній послідовності.

Робота з нормативно-правовим документом.
ЗАКОН УКРАЇНИ

Про вибори народних депутатів України

Стаття 11. Виборчий процес

1. Виборчий процес - це здійснення суб'єктами, визначеними статтею 12 цього Закону виборчих процедур, передбачених цим Законом.

2. Виборчий процес здійснюється на засадах:

1) дотримання принципів виборчого права, зазначених у статтях 2 - 10 цього Закону;

2) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес;

3) політичного плюралізму та багатопартійності;

4) публічності і відкритості;

5) свободи передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів у депутати і партій - суб'єктів виборчого процесу до засобів масової інформації незалежно від їх форми власності, крім засобів масової інформації, засновниками (власниками) яких є партії, кандидати у депутати в одномандатному окрузі;

6) неупередженості органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, судів, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до партій - суб'єктів виборчого процесу, кандидатів у депутати.

3. Органи виконавчої влади, у тому числі спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, а також суди, виборчі комісії,

правоохоронні органи (прокуратура, міліція) організують свою роботу під час виборчого процесу, в тому числі у вихідні дні та в день голосування, таким чином, щоб забезпечити прийом і розгляд документів щодо підготовки та проведення виборів депутатів, позовних заяв, скарг та звернень виборчих комісій у строки та спосіб, установлені цим Законом.

4. Початок виборчого процесу чергових виборів оголошує Центральна виборча комісія в строки, встановлені цим Законом.

5. Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) висування кандидатів у депутати;
- 2) утворення виборчих комісій (крім Центральної виборчої комісії);
- 3) реєстрація кандидатів у депутати;
- 4) проведення передвиборної агітації;
- 5) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 6) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;
- 9) встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення;
- 10) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

6. У випадках, передбачених цим Законом, виборчий процес включає також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків повторного голосування.

7. Виборчий процес завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

4. Поняття, що характеризується як засіб реалізації волі народу через представників, обраних ним до органів влади (представницька демократія).

5. Принцип виборчого права, що передбачає відсутність будь-якого контролю за волевиявленням громадян (таємне голосування).

6. Принцип виборчого права, що декларує забезпечення рівних для кожного прав і можливостей впливати на результат виборів (рівного виборчого права).

7. Виборча система, згідно з якою обраним вважається кандидат, що набрав найбільшу кількість голосів (мажоритарна).

8. Вид виборів, що проводиться у зв'язку з достроковим припиненням визначеного Конституцією строку повноважень (позачергові).

9. Вкажіть класифікацію виборів, видами якої є парламентські, президентські та місцеві (за предметом обрання).

10. Наступний етап виборчого процесу після етапу висування та реєстрації кандидатів (проведення агітації).

11. Назвіть питання, що не можуть бути винесені на референдум (амністія, податки, бюджет).

V. Підсумок уроку.

Розв'язання проблемного питання уроку. Учні за методом "ПРЕС" висловлюють свої думки з приводу проблемного питання.

Учні повертаються до очікуваних результатів уроку і з'ясовують, чи вдалося їх досягти.

VI. Домашнє завдання:

- Опрацюйте 14 параграф підручника,
- Запропонуйте питання, які, на вашу думку, доцільно винести на референдум у м. Черкасах.

ЕТАПИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

1. Проголошення або призначення виборів.
2. Утворення виборчих округів та виборчих дільниць.
3. Організація виборчих комісій.
4. Складання списків виборців
5. Висування та реєстрація кандидатів
6. Проведення передвиборчої агітації
7. Голосування
8. Підрахунок голосів виборців
9. Встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення

8. Повноваження окружних та дільничних виборчих комісій у випадках, передбачених цим Законом, можуть частково тривати поза строками виборчого процесу.

Обговорення результатів роботи, які порівнюють із слайдом презентації.

IV. Узагальнення і систематизація навчального матеріалу.

Правознавчий диктант.

1. Вік, з якого наступає пасивне виборче право (18р.).

2. Спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їх посадової особи шляхом голосування і визначення результатів встановленою більшістю голосів (вибори).

3. Прийняття рішення з найважливіших питань державного життя всенародним голосуванням (референдум).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011р. № 1392 //Офіційний вісник України. - 2012 - № 11. - С. 23-64.

2. Ремех Т.О. Методичні засади навчання в процесі допрофільної підготовки школярів / Тетяна Олексіївна Ремех. - К., 2011. - 269 с.

3. Наровлянський О.Д. Правознавство: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень)/ О.Д. Наровлянський. - К.: Грамота, 2010. - 232 с.: іл.

4. Брецько Ф. Ф. Основи держави і права України: модульний курс у таблицях і схемах / Ф.Ф.Брецько. - Тернопіль: Мандрівець, 2009. - 416с.

5. Правознавство: 10 клас: плани-конспекти уроків /Тетяна Філіпенко. - К.: Шк. світ, 2010. - 210с. - (Бібліотека "Шкільного світу").

О.В. Дубенок,

учитель природознавства Черкаської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів Черкаської обласної ради

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Спрямування свідомості світової спільноти до гуманістичних цінностей, які проголошують провідною цінністю - особистість людини, стало сьогодні важливим напрямком державної політики в сфері освіти. Гуманізм у ставленні людини до людини невід'ємно пов'язаний із ставленням людини до оточуючого світу. Поворот суспільства від "культури корисності" до "культури достоїнності" вимагає нової системи цінностей і у ставленні людей до природи.

Перегляд цінностей відбувається тому, що найбільшійшими проблемами сучасності є екологічні проблеми, а саме: забрудненість повітря тонами хімічних речовин, коли все більшим дефіцитом стає ковток чистого повітря; кислотні дощі і тумани; деградація водойм, коли знищується все живе від риб до мікроорганізмів і рослинності; руйнування озонового шару атмосфери; втрата чорноземами третини гумусу, який є основою родючості; перетворення донедавна квітучих регіонів на райони екологічного лиха. І, як прямиий наслідок екологічних бід, у тому числі і аварії на Чорнобильській АЕС, погіршення стану здоров'я і зниження тривалості життя людей.

Усе це доводить, що зараз особливо актуальними стали слова Гете: "Ми живемо серед природи. Ми постійно діємо на неї. Проте, не владні над нею".

Тому на порозі III тисячоліття людство вступає в нову епоху своїх взаємовідношень з оточуючим середовищем. Епоху, коли людям для того, щоб вижити, треба починати мислити інакше, ніж до цієї пори. Зрозуміло, що врятувати оточуюче середовище від деградації людство зможе за умови усвідомлення кожною особою своєї громадянської відповідальності за долю спільного дому - планети Земля.

Вирішення всеосяжних проблем сучасності не можливе без залучення до цієї справи екологічно грамотного молодого покоління громадян України. Випускники нашої школи стануть членами суспільства. І тому формування екологічної культури в учнів є одним з завдань, які стоять перед нашою школою.

Як словники тлумачать поняття "екологія"? **Екологія** визначається як розділ біології, що займається вивченням взаємовідношення між організмами і оточуючим середовищем. Екологія - природознавча наука і на шкільний курс природознавства лягає основне навантаження в екологічній освіті. Значимість екологічної освіти підсилюється тим, що зміст її - це благодатний матеріал для корекцій вад розвитку психічних процесів учнів спеціальних загальноосвітніх шкіл. А корекційно-розвивальний аспект є пріоритетним в системі спеціальної освіти. Адже, психічні процеси дітей з вадами розумового розвитку мають свої особливості. Їм притаманні уповільнене запам'ятовування; механічна, слабка і фрагментарна пам'ять; нестійка увага; недорозвинене сприймання; низька продуктивність мислення; недорозвиток всіх сторін мовлення; недоліки емоційно-вольової сфери.

Наслідком цих вад є відхилення в розвитку особистісної сфери та порушення всіх форм пізнавальної діяльності учнів. Але, якщо враховувати особливості психічних процесів і усвідомлювати конкретні труднощі дітей, і намагаючись їх подолати, цілеспрямовано добирати ефективні методичні засоби, можна досягти якісних змін в психічній діяльності учнів, сформувати елементарну пізнавальну самостійність школярів, виховати особистість дітей та підвищити рівень підготовки їх до самостійної життєдіяльності. Саме природознавство як предмет має ряд переваг у виконанні цих завдань. Про значні можливості використання природознавства в корекційних цілях щодо розумово-відсталіх дітей зазначали такі відомі вчені-дефектологи як О. М. Граборов, Г.М. Дульнев, І.Г. Єременко, В.Г. Петрова, В.О. Поставська, Є. О. Ковальова, А.В. Усвайська та ін.

Уроки природознавства озброюють учнів знаннями про основні елементи живої і неживої природи, формують розуміння та правильне відношення до природних явищ, виховують бережливе ставлення до природи. Навчання природознавству дає можливість залучати учнів до природоохоронної роботи, що сприяє формуванню екологічної культури необхідної в процесі соціальної адаптації випускників.

Програмою з природознавства передбачено зовсім мало тем суто екологічного характеру. Але, я, розуміючи важливість цієї проблеми, намагаюсь максимально використати навчальний матеріал у справі екологічної освіти. Для покращення ефективності роботи всю багатопланову систему екологічних знань, якими намагаюсь озброїти учнів, **поділила на 2 блоки:**

- 1 блок - блок опорних екологічних знань,
- 2 блок - блок власно природоохоронних знань.

До блоку опорних екологічних знань належать:

1. Знання про предмети і явища природи, їх властивості; про взаємозв'язки між ними; тобто, весь комплекс знань про оточуюче середовище, про все, що називається ємним словом "природа".
2. Екологічні знання про біологічні системи (ліс, степ, водойми та інші), взаємовідношення організмів із середовищем існування, пристосування до нього, взаємовідношення організмів друг з другом і з людиною.
3. Знання цінності, важливості вивчаємих об'єктів в житті природи і людини.
4. Знання про працю людей щодо використання природних багатств.

До блоку власно природоохоронних знань належать:

1. Знання про охорону природних об'єктів. Ця група включає в себе знання про те, що всі тварини і рослини потребують захисту; про види рослин і тварин, які вважаються рідкісними і знаходяться під загрозою зникнення.
2. Знання про мотиви охорони рослин і тварин. Сюди відносяться: "економічні мотиви" (мотиви користі), "естетичні мотиви" (мотиви краси),

"гуманістичні мотиви" (мотиви доброти), "санітарно-гігієнічні мотиви" (мотиви здоров'я), громадянські мотиви охорони природи.

3. Знання про заходи охорони природи. До цієї групи знань належать знання про існування законів в сфері охорони природи, раціональне використання природних багатств в трудовій і господарській діяльності людини; знання норм і правил поведінки людей в природі; форм охорони природи, в яких беруть участь школярі; знання про способи і правила їх виконання.

Всі ці знання я формую поступово протягом всіх років вивчення дітьми природознавства. Для того, щоб вони не були просто сукупністю теоретичних знань, отриманих в результаті навчання в школі, я ставлю **перед собою такі завдання:**

1. Формувати елементи наукових знань про основні екологічні фактори розвитку живої природи (світло, температуру, вологу, поживність ґрунту) та очевидні взаємозв'язки і залежності.

2. Розвивати вміння класифікувати живу природу на основі безпосереднього сприймання та аналізу зовнішніх ознак, способів взаємодії із середовищем та живлення.

3. Розкривати багатогранну цінність природи.

4. Активізувати знання і практичний досвід дітей у різних видах діяльності в природі.

5. Формувати уявлення про живі барометри природи - пристосування рослин і тварин до змін у неживій природі.

6. Формувати почуття краси природи.

7. Стимулювати допитливість та інтерес до пізнання природи, елементарної природоохоронної діяльності.

8. Знайомити з перлинами народної мудрості.

9. Виховувати гуманну позицію по відношенню до природи.

Виконую ці завдання, використовуючи різні види діяльності учнів: навчання, гру, працю, елементарну науково-дослідницьку діяльність, спостереження, навчальні екскурсії. Ставлення дітей до природи перш за все формується під впливом знань. Не можна любити те, про що не маєш уявлення.

З метою оптимізації навчально-корекційного процесу добираю навчальний матеріал та види навчальної діяльності, враховуючи загально-дидактичні та розроблені лабораторією олігофренопедагогіки принципи навчання. **Основні з них - це:**

- достатність змісту для формування в учнів уявлення про світ навколо людини, розуміння суті об'єктів природи, зв'язку між природою та трудовою діяльністю;

- доступності начального матеріалу для сприймання та засвоєння учнями спеціальних шкіл;

- уповільнення темпу навчання;

- індивідуальний підхід в процесі здійснення педагогічного впливу;

- узгодження нового навчального матеріалу з життєвим досвідом дітей;

- повторення начального матеріалу в різних видах діяльності.

Для того, щоб діти дійсно засвоїли поняття, зрозуміли явище або зв'язки в природі, знайомство з ним не повинно бути лінійним, тобто при розгляді однієї теми в одному навчальному році. Я подібну інформацію подаю поступово, з різних позицій, часто способом евристичної бесіди, активізуючи знання і досвід дітей, використовуючи методи порівняння, аналогії, узагальнення. У результаті такої роботи частина дітей самостійно робить висновки, пояснює явище, встановлює причинно-наслідкові зв'язки, що дуже важливо і в плані корекційно-розвиваючого впливу. Діти, які мають нижчий рівень пізнавальних

можливостей, репродуктивним шляхом засвоюють такий матеріал.

Для більш ефективного засвоєння понять і розуміння явищ вчу школярів не лише слухати, а й дивитись, торкатись, тобто сприймати об'єкти і явища всіма органами чуттів. Застосовую для цього насамперед ті форми і методи, що передбачають дослідницьку діяльність учнів, частково самостійне здобування знань. Звичайно, в арсеналі - гербарії, колекції, навчальні картини, таблиці, ілюстрації, які можна використати з вигадкою. По можливості використовую на уроках елементи нескладної пошуково-дослідницької діяльності.

З метою екологічної освіти провожу з дітьми самі прості доступні досліди. Ділячись досвідом, пропоную елементарну дослідницьку діяльність робити такою:

- Для усвідомлення дітьми того, що "білий" сніг не завжди означає "чистий сніг" в склянку набираємо начебто "чистого" снігу, приносимо в клас. А коли він розтане, аналізуємо, звідки на дні склянки бруд. Робимо висновок: вода в склянці брудна тому, що повітря забруднено і коли іде сніг, часточки пилу прилипають до сніжинок, і падають із снігом на землю.

- Формуючи розуміння того, що від згорання вугілля, дерева, сміття забруднюється повітря, проводимо наступний дослід: запалюю свічку і над полум'ям тримаю блюдце, потім розглядаємо сажу, яка утворилася на дні блюдця. Висновок: дим піднімається вгору, забруднюючи повітря.

- Досліджуючи забрудненість повітря, наливаємо на білу серветку трохи олії і залишаємо її на зовнішньому підвіконні на 2 дні. Потім звертаю увагу дітей на те, що на місці олії залишилась брудна пляма. Діти висловлюють судження про те, чому утворилася брудна пляма, як потрапив бруд в повітря. Судження узагальнюються у висновок: бруд в повітря потрапляє з димом. Вітер піднімає пил з землі в повітря. Забруднене повітря дуже небезпечно для здоров'я людей.

Організовуючи таку експериментальну роботу, враховую, щоб нові знання як результат "відкриттів" ґрунтувалися на знаннях раніше засвоєних.

Природознавство не можна розуміти як суму матеріалу окремих років навчання. Я вважаю, що весь курс природознавства являє собою єдине ціле. Об'єднуючий його підхід - це підкреслення і пошук зв'язків в природі. Ніщо в природі не існує само по собі. Скрізь слід шукати зв'язки, причини і наслідки. Маються на увазі багатосторонні зв'язки між окремими видами і середовищем їх існування, відношення між людиною і біосферою, відношення між способом життя людини і оточуючим середовищем.

Поступово, на конкретних прикладах формую у дітей розуміння того, що кожен вид, будь то рослина чи тварина, населяє свій життєвий простір з певними умовами оточуючого середовища, до якого він пристосувався. Так, наприклад, на уроках діти дізнаються, що дубам необхідно, щоб їх кореневим системам завжди були доступні ґрунтові води, а сосни легко переносять посуху, тому й ростуть навіть на пісках і скелях; мисливська діяльність ведмеда - десятки квадратних кілометрів, а кілька поколінь степових мишей можуть жити на невеликій території.

Коли вже діти володіють певним обсягом знань в 7, 8, 9 класах підводжу їх до усвідомлення того, що руйнування навіть однієї ланки екосистеми призводить до руйнування зв'язків, зменшення чисельності і зникнення видів рослин і тварин. Так, розповідаю дітям про те, що раніше в Черкаських дрімучих лісах водились ведмеді, які зникли через зменшення площі лісів та надмірну урбанізацію.

Журавлі перестають вити гнізда на своєму болоті, якщо лише 2-3 рази налякати самку, що насиджує яйця. Поступово діти усвідомлюють, що одні організми не можуть жити у забрудненій воді, другі - при скороченні життєвого простору, треті - при зникненні якогось виду їжі, четверті - не витримують неспокою.

Але всі ці наукові факти не знайдуть відгуку в душах дітей, так і залишаться теоретичними постулатами, якщо не враховувати наступне. Філософ Рейчел Карсон мав таку думку: " Для дитини не так важливо знати, як відчувати. Якщо факти - це насіння, які дадуть сходи знання і мудрості, то враження і емоції - той родючий ґрунт, в який це насіння повинно лягти".

Я щиро вірю в те, що знання про природу засвояться краще, якщо вони викликають якісь емоції. Тому намагаюсь емоційно забарвити уроки, тим більше, що природа відкриває для цього широкі можливості. Максимально використовую мультимедійні засоби. З метою зацікавлення дітей і оптимізації навчального процесу використовую різноманітний цікавий матеріал екологічного змісту: легенди, ситуації, оповідання, екоказки, задачі-розповіді, приказки, прислів'я. Цей матеріал відображає не тільки позитивні, а і негативні прояви людини в природі, найбільш типові недоліки, проти яких слід боротися.

Сюжет кожного завдання завершую спеціально підібраними запитаннями, які допомагають дітям проаналізувати ситуацію, встановити факти того чи іншого ставлення людини до природи, формувати нові екологічні поняття, розкривати певні моральні якості і закріпити культуру особистої поведінки в природі. Так, наприклад, після розповіді екоказки про дуб і траву, в якій, сюжетною лінією є відносини гордовитого могутнього дуба і непомітної травички, дітям пропонується серія запитань, які допоможуть з'ясувати, чому дуб почав засихати і слабшати після того, як під дубом поставили лавку. Разом з дітьми, активізуючи їх знання, з'ясуємо, що люди, сидючи на лавці, витоптали траву і ущільнили ґрунт. В ущільненому ґрунті гірше зберігається волога і повітря. Шум людей налякав птахів, вони полетіли і перестали вити гнізда на дубі, через це шкідливі комахи нанесли дубу великої шкоди. Разом діти приходять до висновку, якої непоправної шкоди природі принесла, на перший погляд, невинна діяльність людей.

Подібні види діяльності дають змогу учням глибше пізнати системність оточуючого природного світу, осягнути такий вразливий світ природи. Через безліч прикладів у дітей формується розуміння необхідності бережливого ставлення до природи.

Однією з важливих умов формування екологічної культури є використання краєзнавчого матеріалу. Основою його є спостереження дітей за природними об'єктами і явищами рідного краю. В зміст уроків я включаю інформацію про стан природи області. Це дає можливість дітям ширше зрозуміти місцеві, регіональні екологічні проблеми. Значний ефект дає використання на уроках такого матеріалу, який спонукає дітей відчувати себе безпосередніми захисниками природи рідного краю, приймати ті чи інші рішення.

Варварське ставлення до природи деяких людей - результат недоліків виховання в дитинстві. Переконливі слова Сухомлинського В.О.: "До тієї людини, яка була глуха до природи з дитинства, яка в дитячі роки не підбрала пташеня, що випало з гнізда, не відкрила для себе краси першої весняної травички, потім в старшому віці важко достукатися почуттю прекрасного і простий

людяності. Для того, щоб у серце дитини назавжди увійшли глибокі почуття любові до навколишнього середовища, необхідно виховувати почуття краси природи".

Для виховання почуття краси природи важливі безпосередні контакти з природою, спостереження за об'єктами, явищами природи. Такі можливості дають екскурсії в природу, фенологічні спостереження за сезонними змінами в природі. Привернути увагу дітей до природної краси покликані і ті святкові виставки дарів природи, які ми щорічно проводимо. Діти бачать і розуміють, які красиві композиції можна створити з дарів природи. Любов до природи - велике почуття. Воно допомагає людині стати великодушною, відповідальною. Людина, яка любить природу, не може нашкодити їй. Не можна відокремити екологію середовища від екології душі. Так поступово ведуть дітей до засвоєння понять про рівновагу в природі, про факти порушення цієї рівноваги людиною, про наслідки бездушного впливу людини на природу, про важливість правильної екологічно грамотної діяльності людей в природі.

Екологія - наука і сфера практичної діяльності людини. Якщо формування теоретичних знань можна досягнути на уроках, то для набуття учнями практичних екологічних умінь і навичок, необхідно спеціально організовувати діяльність дітей. І почати можна з самого елементарного і простого - з наведення порядку і чистоти на подвір'ї школи. Слід сформувати у дітей розуміння того, що оскільки в домі необхідно мити підлогу, прати білизну, чистити килими, так і в оточуючому нас світі існуючі забруднення необхідно прибирати.

Жити добре - означає впорядкувати своє життєве середовище. Залучення дітей до процесу самостійної ліквідації наслідків забруднення, облаштування території і аналізу результатів своєї природоохоронної діяльності допоможе виховувати в учнів прагнення до чистоти, вміння і бажання впорядковувати своє життя не тільки в квартирі, а і в місті, і в країні. Екологічне облаштування пришкольної території повинно стати нормою, обов'язковою частиною будь-яких екологічних робіт.

Особистість вчителя спеціальної загальноосвітньої школи дуже важко переоцінити. Вчитель супроводжує дітей упродовж певних років їх життя, є людиною, яка може допомогти їм зрозуміти, на скільки цінне і багатогранне життя на Землі. Вчитель здатен допомогти їм засвоїти основні ідеї захисту і збереження природи, усвідомити взаємозв'язок між людьми і оточуючим середовищем, усвідомити своє місце в екосистемі. Важливо переконати дітей, що багато екологічних проблем можна вирішити, запевнити, що своїми діями вони можуть вплинути на вирішення цих проблем. Тоді, ставши дорослими, вони не будуть байдужими до проблем міста, країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блеч Г.О. Методичні рекомендації щодо навчання природознавства у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей/ Г.О.Блеч.-К.:Освіта України, 2011.-72с.
2. Вороб'єва Л.В. Экологический ликбез для детей и родителей/ Л.В.Вороб'єва// Вестник АоЭКО.-2000.-№4.-С.24-26.
3. Пирог В.В. Организация занятий по программе "Загадки лесной опушки"/ В.В.Пирог// Вестник АоЭКО.-1999.-№1.-С.9-16.

Н.А.Козова,

учитель української мови і літератури Черкаської ЗОШ I-III ступенів № 25 Черкаської міської ради

ПОЕТИ - "ШІСТДЕСЯТНИКИ". ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО - "ВИТЯЗЬ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ"

РОЗРОБКА УРОКУ З ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ. 11 КЛАС

Мета:

Навчальна: вчити учнів розуміти зв'язок явища "шістдесятництва" з українським дисидентським рухом, вміти з'ясувати зв'язок світогляду із творчістю, давати загальну характеристику творчості "шістдесятників"; розповідати про В.Симоненка, характеризувати стильові особливості його поезій, коментувати основні мотиви; вчити учнів користуватися додатковою літературою.

Пізнавальна: знати імена поетів - "шістдесятників", пригадати твори В.Симоненка, вивчені раніше; дискутувати про патріотичні, громадянські мотиви у творах, шліфувати навички аргументованого, толерантного ведення дискусії.

Виховна: формувати власну думку про порушені у творах мотиви, проблеми, утверджувати власну життєву позицію, розвивати уміння її відстоювати; ростити дітей патріотами своєї країни.

Тип уроку: урок - історико - літературознавче дослідження.

Обладнання: запис пісні "Україна" у виконанні Т.Петриненка, портрети митців - "шістдесятників", комп'ютер, таблиці, тематична виставка книжок, технологічна картка "Аналіз ліричного твору", картки самооцінювання, взаємооцінювання, "Пам'ятка для учасників у груповій діяльності".

Епіграф:

*"Бути українцем - це...
значить бути постійно
в стані доказування
свого права на існування".
Володимир Винниченко*

Хід уроку

I. Організація навчальної діяльності.

Технологія "Обмін побажаннями" (кожна група дітей говорить побажання на урок - фрагмент вірша, читату).

II. Актуалізація опорних знань.

Звучить фрагмент пісні "Україна" у виконанні Т.Петриненка. Демонстрація через комп'ютер портретів діячів літератури та інших видів мистецтва - "шістдесятників", перелік їхніх імен. Композитори - Л.Грабовський, В.Губа, В.Сильвестров; художники - А.Горська, О.Заливаха, Г.Севрук, В.Зарецький, І.Марчук; актори - І.Миколайчук, Б.Ступка, Л.Кадирова; режисери - С.Параджанов, Л.Танюк, К.Муратова, Л.Осіка, М.Іллєнко; письменники - Д.Павличко, Л.Костенко, В.Симоненко, І.Драч, М.Вінграновський, В.Коротич, Б.Олійник, В.Стус, І.Калинець, Є.Гуцало, В.Шевчук, Р.Іванчук.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Шановні одинадцятикласники!

Перед вами щойно постала ціла плеяда митців - "шістдесятників". Цю галерею портретів ми могли б продовжувати, і в доробку кожного з цих митців ми знайшли б твір, присвячений Україні, її історії, рідній мові.

Запишіть тему та епіграф до уроку.

IV. Мотивація навчальної діяльності.

Вступне слово вчителя. Сьогодні ви дізнаєтеся, що ж це за явище - "шістдесятництво". З чого

зародилося? Чому виникло? Що залишило нам у спадок? Дізнаємося, яке ваше ставлення до явища "шістдесятництва".

Нехай цей урок буде вплетений у вінок шани вірним синам України і зокрема В.Симоненку, бо дорогими залишаються для нас їхні імена. Уже сьогодні шанувальники таланту Василя, пересічні громадяни хочуть знати більше про життя і творчість поета. Його твори, напоєні високим життєствердуючим оптимізмом, живуть і шануються людьми як дороге цінне надбання духовної культури. Кому не байдужа доля українського народу, того не може не хвилювати синівська любов поета до України.

8 січня 2015 року Василю Симоненку виповнилося б 80 років...

У Черкаській області, де він жив і працював аж до смерті, 2015 рік оголосили роком Василя Симоненка.

У день його ювілею у Черкасах відбувалися офіційні заходи із вшанування пам'яті поета, вручення щорічної премії його імені, а також літературно-мистецький вечір. У його межах у Черкаському театрі відбулася прем'єра документальної історії про поета "Серед грому і тиші" від режисера Сергія Проскурні.

V. Вивчення учнями навчального матеріалу.

Готуючись до уроку, ви працювали у творчих групах, провели значну пошукову і дослідницьку роботу, користувалися додатковою літературою. Урок ми проведемо за технологією "Коло ідей". Під час виступів учасників усіх груп наші асистенти з кожної групи занотовуватимуть найважливіші думки і проєктуватимуть їх на екран комп'ютера. Вам потрібно записати їх у зошити і оформити як план уроку.

А ще зачитаємо "Пам'ятку для учасників у груповій діяльності".

У спілкуванні слід дотримуватися норм літературної мови.

Висловлюватися точно, логічно, переконливо, зрозуміло для співбесідника.

Обов'язково дотримуватися теми спілкування, економити час

Нові, незвичні думки, положення, терміни потрібно аргументувати і роз'яснювати, ввічливо спростовувати помилкові твердження співрозмовника.

Висловлювати особисту позицію щодо теми, яка обговорюється.

Дотримуватися правил спілкування (не перебивати співрозмовника, заохочувати його висловити власну думку, зацікавлено й уважно вислуховувати його).

Пам'ятати, що доброзичливість, взаємоповага, шанобливе ставлення один до одного є обов'язковими у стосунках між людьми.

Вчитель. Презентація дослідження І групи. Ви працювали з теми: "Нова хвиля відродження української літератури на початку 60-х років". Прошу до слова.

Історик. У 1953 році помер "вождь усіх часів і народів" Йосип Сталін. А в 1956 році на XX з'їзді партії Микита Хрущов виступив із доповіддю "Про культ особи і його наслідки", засудивши злочиння Сталіна та його прислужників і цим розпочавши період так званої "хрущовської відлиги".

Літературознавець. Є.Сверстюк, один із найяскравіших представників цього покоління, його філософ і літописець, так охарактеризував головний, світоглядно-психологічний переворот, що настав: "...люди раптом покинулися від падіння страшного ідола і кинулись до пробіони в стіні, де він упав. Цілі ідеологічні загоми було кинуто на заліплення пробіони. Однак одиниці кинулися її розширювати. З цього почалися "шістдесятники" - ті, яким засвітилась істина і які вже не захотіли зректися чи відступитися від укладеного світла."

Психолог. З'явилася надія, надія на громадянську свободу, на торжество справжньої демократії і права, захищеність від беззаконня, свавілля влади. Люди позбувалися страху, починали сміливіше й вільніше думати і говорити. Першими відчули й усвідомили цю свободу - інтелігенти.

Літературний критик. Ще в 1953 році вийшла дебютна книга Д. Павличка "Любов і ненависть", а в 1957 році - збірка Л.Костенко "Проміння землі" - митців, які стали немовби "предтечами" "шістдесятництва". У 1961 році з'являється низка "кардинально" нових творів: М.Вінграновського "З книги першої, ще не виданої", вірші лікаря В.Коротича "Бетховен", І.Драча "Ніж у сонці. Феєрична трагедія в двох частинах", "Зелена радість конвалій" Є. Гуцала, публікації В.Симоненка, В.Стуса, Григора Тютюнника, Б.Олійника, Ріваничука.

Читець.

*До бою нас скликала не сурма,
Не бунчуків освячених крила.
Наш край кривава облягла п'ятьма,
але душі вона не заступила...*

Літературознавець. Молоді таланти намагалися позбутися нагляду КДБ, гуртувалися самочинно, виходячи зі справжніх ідейно-естетичних інтересів. Вони збиралися, зокрема, на київській квартирі І.Світличного, яка на початку 60-х років стала своєрідним центром національної культури.

Наступного, 1962 року гарматним залпом вистрілили у світ перші поетичні збірки - М.Вінграновського ("Атомні прелюди"), В.Симоненка ("Тиша і грім"), І.Драча ("Сонаяшник"), Б.Олійника ("Б'ють у крицю ковалі"), книги малої прози В.Дрозда ("Люблю сині зорі") та Є.Гуцала ("Люди серед людей").

Запис на екрані: "Хрущовська відлига". Надія на громадянську свободу. Стали сміливіше і вільніше думати, говорити. "Шістдесятники" (імена) - повторний перегляд портретів.

Обговорення (відповіді на запитання учнів цієї групи до учнів із інших груп).

- Чому стало можливим відродження української літератури на початку 60-х років?

- Як ви гадаєте, чому творчість поетів-"шістдесятників" за радянських часів заборонялася?

ІІ група представляє проект дослідження з теми "Шістдесятництво" як явище культурологічне і соціальне".

Інтерв'ю, взяте у поета-"шістдесятника".

"Це був справді вибух, тому що зрайка молодих талантів увірвалася у культурне життя під'яреної України, здійснивши справжню революцію в найрізноманітніших мистецьких сферах: в літературі, кіно, малярстві (на екрані - портрети за сферами.) Ця хвиля творчої свободи явила Україні й світові глядачу митців, імена яких на той час були незнайомими і новими, а тепер є славою і гордістю нації. Саме нас стали називати "шістдесятниками", а саме явище - "шістдесятництво".

Літературознавець. На думку М.Рильського, охрестили так це гроно обдаровань дещо поспішно й невдало, та термін "шістдесятники" так і залишився в історії. Здивоване й мало не шоковане суспільство, відвикле від зухвалих новацій як вияву природної зміни поколінь, однак, відразу збагнуло: з'явилася нова генерація творців, які прагнуть сказати власне, оригінальне слово - як виявилось згодом - не лише в мистецтві, але й у суспільному житті.

Кореспондент. Та реакція на свідоме новаторство двадцятип'ятилітніх "порушників супкою" була різною. Діапазон оцінок їх дебютних публікацій - від захопленого ставлення до категоричного осуду. Щойно читацька публіка трохи отямилася від перших вражень, розгорілися дискусії на вічні теми: батьки і діти, традиції і новаторство.

Літературний критик. Хочемо звернути увагу на те, що, започатковане насамперед поетами, "шістдесятництво" невдовзі набуло масштабу універсального соціокультурного феномену: літературно - мистецького, філософсько - ідеологічного, наукового, суспільно - політичного.

Культуролог. У 60-х роках відбувся перегляд морально-етичних цінностей у житті й літературі, загострилися питання правди та історичної пам'яті. У своїх виступах і публікаціях І.Світличний, Є.Сверстюк, І.Дзюба не дуже голосно, але іронічно й дошкульно критично оцінювали методологію соціалістичного реалізму; поезії В.Симоненка несли якийсь особливий новітній "шевченківський" дух.

Читець. (фон - музика Бетховена)

*Поезія безплідна, як толока,
Усе завмерло, мов пройшла чума...
... Коли б оту толоку розорати,
Шевченко міг би вирости на ній!*

Журналіст. "Шістдесятництво" почало гуртуватися навколо офіційно зареєстрованих громадсько-культурних організацій - зі статутами, керівними органами, плановими заходами. Лунали гострі думки і "заборонені" слова - "Україна", "нація" (замість "УРСР", "радянський народ"), поширювалася "нерекомендована" чи й просто "крамольна" література, засуджувався "самвидав". Але період загальної ейфорії був досить коротким.

Запис на екрані: Справжня революція у різних мистецьких сферах. Нова генерація творців. Універсальний соціокультурний феномен.

Обговорення:

Що нового з'явилося у написанні творів "шістдесятниками"?

- Чи вдалося їм реалізувати свої можливості? Чому?

- Що означають для вас слова "нація", "Україна"?

ІІІ група. Ми презентуємо дослідження "Зв'язок "шістдесятництва" із дисидентським рухом".

Хто ж такі дисиденти? Як вони зв'язані з "шістдесятництвом"?

Лінгвіст. Слово "дисидент" (з лат. незгодний) -

1) той, хто відступає від панівного віровизнання, віровідступник;

2) той, хто не погоджується з панівною ідеологією, інакодумець, правозахисник, який виступає проти тоталітарного режиму у своїй країні, за дотримання людських і громадянських прав і свобод.

Історик. Ми переконалися, що культурницька діяльність письменників, яка не вписувалася у рамки дозволеного, викликала незадоволення влади.

"Шістдесятників" не вдалося втримати в офіційних ідейно-естетичних межах, і з кінця 1962 року почався масовий тиск на інтелігенцію. Перед "шістдесятниками" закрилися сторінки журналів, посилювалися звинувачення у "формалізмі", "безідейності", "буржуазному націоналізмі".

Правозахисник. Наштовхнувшись на жорстокий опір партійного апарату, частина "шістдесятників" пішла на компроміс із владою, інші еволюціонували до політичного дисидентства, правозахисного руху та відкритого протистояння режимові.

Із середини 1960-х років "шістдесятники" розпочали формування політичної опозиції комуністичному режиму і незабаром стали активними учасниками дисидентського руху в Україні, зокрема як члени Української гелісінської групи.

Дисидент. "Ми відкрито критикували політику уряду, вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Іван Дзюба - найвидатніший серед нас - прагнув здобути як громадянські свободи, так і національні права. Дехто закликав до проведення в СРСР реформ, але не до революції чи відокремлення, виступали проти національних репресій на Україні. Ми засуджували шовінізм, імперську політику центру, русифікацію. На жаль, не мали ні власних організованих структур, ні цілісної загальної програми".

Запис на екрані: Звинувачення влади. Дисидент - правозахисник. Українська гельсінська група.

Обговорення:

- Висловіть власну позицію щодо дисидентського руху.

- Чого їм не вистачило, щоб перемогти владу?

IV творча група. Ми розкриємо суть питання "Ідейно - стильове розмаїття, тематична і формотворча новизна творів".

Літературний критик. Ми побачили, що явище "шістдесятництва" було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями та ідейно-естетичними вподобаннями. Погляньте на таблицю.

Висновок. Таке розмаїття свідчило про багатство відновлюваної української літератури. Воно не вкладалось у жорсткі рамки "соціалістичного реалізму", загрозувало його існуванню, і тому радянська влада та слухняна критика (М.Шамота та інші) намагалися його дискредитувати, звинувачуючи в "естетизмі", "абстракціонізмі", відірваності від життя тощо.

Літературознавець. Звертаємо увагу, що жанрова, тематична система "шістдесятників" постає дуже розмаїто. Це підтверджує підготовлена нами схема (схема 1).

Науковець. Для поезії "шістдесятників" характерним було оновлення заштампованої соціалістичним реалізмом поетики, інтелектуалізм, замилювання в ускладненій метафорі й синтаксисі, урізноманітнення ритміки; у прозі - звільнене від соціалістичного фальшу реалістичне зображення дійсності, часто з дотепним гумором (Гр.Тютюнник, В.Дрозд, В.Шевчук).

Запис на екрані. Ідейно-естетичні вподобання. Жанрова система, стильове розмаїття, оновлена поетика, тематика.

Обговорення:

- Назвіть прізвища "шістдесятників" за різними стильовими течіями.

- В яких жанрах писали свої твори ці митці?

- Які особливості поетики їхніх творів?

Вчитель. Молодці. Ви плідно попрацювали. А зараз докладніше поговоримо про одного з найяскравіших "шістдесятників" - В.А.Симоненка. Шановні друзі, пропонуємо написати літературний диктант. Надаємо слово біографу.

V група. Учень біля дошки з портретами В.Симоненка. Василь Андрійович Симоненко (8 січня 1935 року), с.Біївці Лубенського району на Полтавщині - (13 грудня 1963 року) - український поет і журналіст, діяч українського руху опору ("шістдесятники").

Біографічні відомості. Після закінчення середньої школи в Тарандинцях вступив на факультет журналістики Київського університету, який закінчив у 1957 році. Працював в обласних газетах "Черкаська правда" та "Молодь Черкащини", пізніше - кореспондент "Робітничої газети" в Черкаській області. Писати вірші почав ще в студентські роки, але в умовах прискіпливої радянської цензури друкувався неохоче: за його життя вийшли лише збірки поезій "Тиша і грім" (1962) і казка "Цар Плаксій і Лоскотон" (1963).

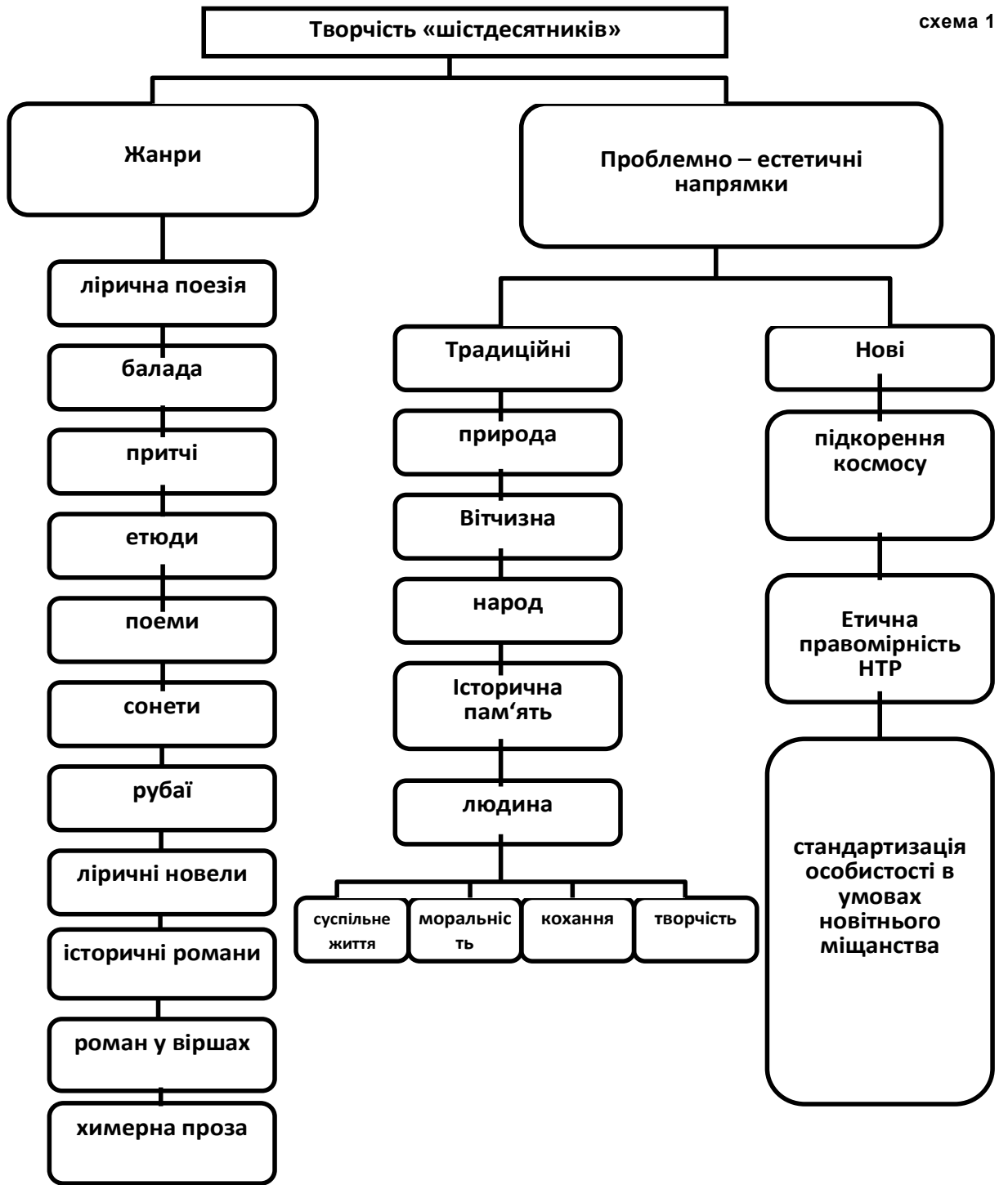
Уже в ті роки набули великої популярності самвидавні поезії Симоненка, що поклали початок українському рухові опору 1960-70-х рр. Тематично вони становили сатиру на радянський лад ("Некролог кукурудзяному качанові", "Злодій", "Суд", "Балада про зайшлого чоловіка"), зображення важкого життя радянських людей, особливо селянства ("Дума про щастя", "Одинока матір"), викриття жорстокостей радянської деспотії ("Брама", "Гранітні обеліски, як медузи..."), затаврування російського великодержавного шовінізму ("Курдському братові") тощо. Окремий значний цикл становлять твори, в яких поет висловлює любов до своєї батьківщини України ("Задивляюсь у твої зіниці", "Є тисячі доріг", "Український лев", "Лебеді материнства", "Україні" та ін.).

Самвидавною творчістю Симоненка, за визначенням критики, став на шлях, указаний Т. Шевченком, й увійшов в історію української літератури як визначальна постать у боротьбі за державний і культурний суверенітет України другої половини 20 ст. Доля літературної спадщини Симоненка невідома. Його самвидавня поезія, у сучасній Україні лише в незначній частині опублікована у сфальшованому вигляді, поширилася за кордоном і була опублікована разом з фрагментами поетового щоденника "Окрайці думок") у журналі "Сучасність" (ч. 1, 1965) і в збірці вибраних поезій Симоненка "Берег чекань" (1965 і 1973 рр.). В УРСР по смерті Симоненка видано з його спадщини казку "Подорож у країну Навпаки" (1964), збірка поезій "Земне тяжіння" (1964) і вибір з творчості "Поезії" (1966) та збірку новел "Вино з троянд" (1965; ці новели також увійшли у друге видання збірки "Берег чекань" за кордоном).

Радянська критика у перше десятиліття по смерті Симоненка намагалася паралізувати вплив його самвидавної поезії цілковитим замовчуванням її, одночасно канонізувати спадщину померлого поета як бездоганно "партійну", але в подальшому, при виразній тенденції до замовчування творчості Симоненка у цілому, розпочато ревізію її, як несумісної з "партійністю" в літературі (М.Шамота). Зате високу оцінку, з особливим підкресленням громадянської мужності поета, дістала поезія Симоненка у самвидавній критиці (І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк).

Загибель. 1962 року В. Симоненко разом з А. Горською та Л. Танюком виявили місце поховання розстріляних НКВС на Лук'янівському та Васильківському цвинтарях, в Биківні, про що й було

Методика Досвід

зроблено заяву до міської ради. Після цього його було декілька разів жорстоко побито, унаслідок чого помер від швидкоплинної хвороби нирок у 1963 році.

Вшанування пам'яті.

Екскурсовод. У Черкасах існує Літературно-меморіальний музей Василя Симоненка. Також в 1965 році на громадських засадах створено музей в селі Білвіці в хаті, де народився поет.

Ім'ям поета названі вулиці у багатьох містах України.

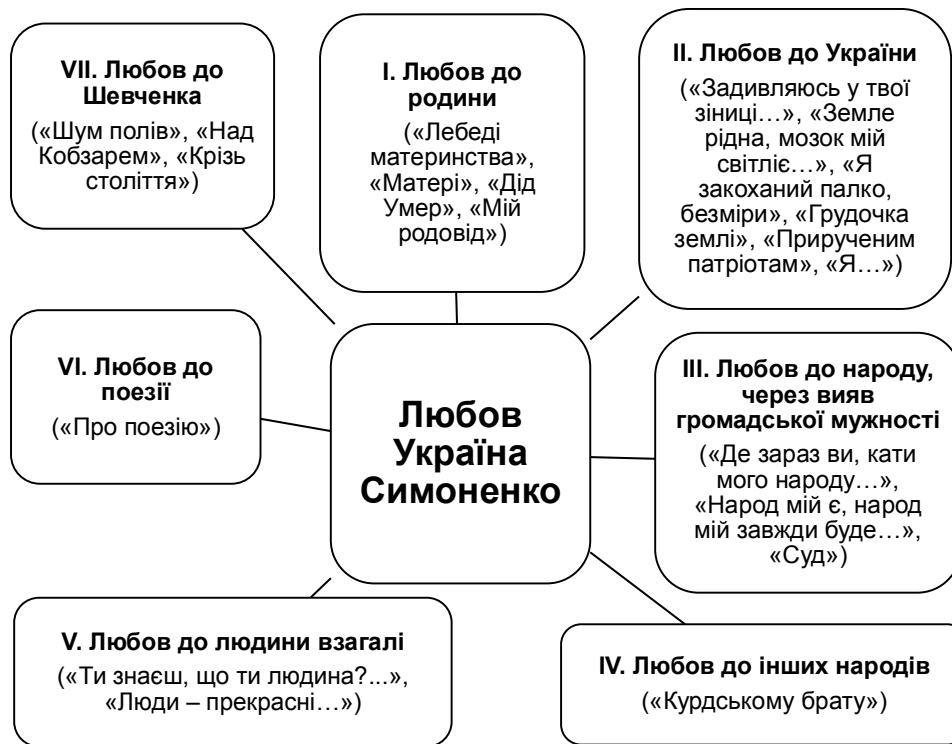
У грудні 2010 року в Черкасах у сквері поруч із Палацом одружень відкрили пам'ятник В.Симоненкові (скульптор - Владислав Димйон). Він зобразив В.Симоненка у ході. У правій руці поет тримає книжку, лівою - торкається серця. Поет обійнятий крилом. За задумом автора - це крило генія, яке несло його на вершину слави. Це крило перетворюється на папір, на ньому - вірші. У руці Симоненка - перша збірка поезій, яка вийшла за його життя.

Вчитель. У темі уроку написано, що Олесь Гончар назвав В.Симоненка "витязем молоді української поезії". Чому? Як ви думаєте?

Учень. Уже перша збірка поета "Тиша і грім" полонила читачів змістовністю і простотою вислову, зрілістю думок і справжністю почуттів, по-молодечому завзятих. Вона засвідчила, що в літературу прийшов самобутній поет, поет-заслівувач. Своєю творчістю він, як я читав у Олесья Гончара, "став чистим, невідкупним сумлінням своїх ровесників", став лицарем, витязем нового етапу в українській поезії, а витязь - значить відважний, доблесний воїн, борець за правду життя і красу світу засобами художнього слова.

Вчитель. Україна для Симоненка - мати, святиня, вона дала йому крила й насагу, глибину роздумів і художні барви, у відданості їй для поета - синівське щастя його, і сила, і честь.

Давайте розглянемо роботу творчої групи (V) щодо окреслених питань. Погляньте на дошку. Я почала виконувати цю схему, а лідер вашої групи нехай завершить її.

Вчитель. Зупинимося докладніше на II аспекті - любов поета до України.

Учень. "Я - українець. Оце і вся моя автобіографія", - сказав В. Симоненко. У його поетичній спадщині чимало віршів адресовано Україні. Діалог з Україною, українським народом, поставленим у підневільні і злиденні умови життя, звернення до славного минулого українців - то міцна основа майже всієї його громадянської лірики. Поетична пристрасть В.Симоненка спрямована насамперед на пекучі проблеми сучасності.

Думаю, з цим не можна не погодитися. Патріотична тема, поєднана з цією неповторністю людського "Я...", слушно вважається центральною в творчості поета. Давайте доведемо чи спростуємо це, опрацювавши програмні поезії.

Приєм "Акваріум". Виразне читання поезії "Задивляюсь у твої зіниці..."

Обговорення учнів:

1. Поезія написана у формі монологу ліричного героя, зверненого до матері - України. Синівська розмова з Батьківщиною щира і задушевна.

2. У вірші відчувуються Шевченкові традиції: "Україно! Ти моя молитва...". У вирі буденної суєти, між тривогами і битвами "за твоє життя, твої права", ліричний герой наче на хвилину зупинився, щоб подивитися в материнські очі, побачити все, що приховане в них тільки для сина. Вируюче життя земної кулі постійно перериває тихий діалог сина - патріота і матері.

3. Тому в поезії стільки звертань: "Україно!", "Мамо горда і вродлива", "нене". Цілком протилежні інтонації у звертанні до тих, хто заважає тій розмові: "Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю", "Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі!"

Риторичні оклики, звертання підкреслюють свхильованість ліричного героя.

4. Рядки "Любове світла! Чорна моя муко! І радосте безрадісна моя!" побудовані на контрастних оксиморонних парах.

Повторення з теорії літератури

Оксиморон (гр. - дотепно-безглузде, нісенітниця) - свідоме поєднання різко протилежних понять, які логічно ніби виключають одне одного, але насправді разом дають нове уявлення.

Віршові розміри. Види стопи
Двоскладові стопи: хорей - з наголосом на першому складі;

ямб - з наголосом на другому складі;

спондей - службова двоскладова стопа з обома ненаголошеними складами.

Трискладові стопи: дактиль - з наголосом на першому складі;

амфібрахій - з наголосом на другому складі;

анapest - з наголосом на третьому складі;

бакхій - службова трискладова стопа з трьома ненаголошеними складами.

5. Визначимо віршовий розмір поезії

"Задивляюсь у твої зіниці..."

Україно, ти моя молитва,

Ти моя розпука вікова ...

Гримотить над світом люта битва

За твоє життя, твої права.

UU | -U | -U | -U | -U |

UU | -U | -U | UU | - |

UU | -U | -U | -U | -U |

UU | -U | -U | -U | - |

Отже, це п'ятистопний хорей із пірихєм, вид рими - жіноча і чоловіча, вид римування - перехресне.

6. Ліричний герой схилиє голову перед матір'ю. Україна ХХ століття постає перед ним зовсім іншою, ніж вона поставала перед Шевченковим взором.

7. Ми довели, що Симоненко віддає Україні щирий синівський пошанівок і високо підносить її престиж, роблячи цим свій громадянський вибір.

(По завершенні відведеного для дискусії часу група повертається на своє місце)

Учитель ставить запитання:

- Чи погоджуєтеся ви з думкою групи?

- Що хотіли б доповнити?

(Місце в "акваріумі" посідає інша група, котра обговорює ту ж тему за поезією "Я...").

Виразне читання поезії напам'ять.

1. Перший рядок поезії - "Він дивився на мене тупо..."

Цікаво, про кого йдеться? Дехто з дослідників вважає, що він адресований Сталіну. Можливо, ця "версія" й має під собою певне підґрунтя. В 1962 році Василь у щоденнику записав свої різко негативні, сповнені осуду думки про Сталіна, який "не зійшов на п'єдестал, не люди його туди поставили, а він сам виліз - через віроломство, підлість". Незабаром з'явився вірш "Я...", де є рядки "Він гримів одержимо і люто...", "Він ладен був мене розіпнути..."

Є й інші версії. Є. Сверстюк, наприклад, вважав, що вірш написаний під час розгромної промови М.С. Хрущова перед творчою інтелігенцією в Москві й безпосередньо стосується цієї постаті. Але правду знав лише Василь. Одне достоєнно, образ, введений у вірші поета, став узагальнюючим образом типового деспота. І, можливо, саме тому має стільки версій і трактувань.

2. У Василевому "Я..." , окрім усього, звертає на себе увагу ще й його філософська концепція людини - незамінної, гордої.

Ми - не безліч стандартних "я",

А безліч всесвітів різних.

Ми - це народу одвічне лоно,

Ми - океанна вселюдська сім'я.

І тільки тих поважають мільйони,

Хто поважає мільйони "я".

3. Провідний мотив - мотив самоствердження людини у складному світі, її самодостатність і самоцінність.

Вид лірики - громадянська. Специфіка втілення авторського задуму відбувається через категорії "він", "я" - "ми", між якими - прірва, протилежність, цілий всесвіт.

4. Художні засоби.

Метафори: "уявляєш пупом" (себе), "гримів одержимо і люто", "кривилося гнівом" (лице), "не стала навколішки гордість...", "тяглася отара хвилин", метафоричний вислів "очицями, повними блекоти".

Епітети: "лице рябе", "одвічне лоно", "океанна вселюдська сім'я".

Віршовий розмір - п'ятистопний хорей, вид стопи - хорей з пірихієм, вид рими - чоловіча і жіноча.

Ліричний герой - сам Василь, який уболіває за упосліджені долі своїх сучасників, за принижену національну гідність українців, не терпить найменшої зверхності у ставленні до людини.

5. Поезія виховує людину, яка повинна мати почуття власного достоїнства, індивідуальності, неповторності, здатна орієнтуватися на високі ідеали в житті, брати їх за моральні орієнтири.

Бесіда з учнями:

- Чого навчають вірші Симоненка сучасного читача?

- Що ви відчували, знайомлячись із його творчістю?

- Прокоментуйте епіграф до уроку.

Учень. (Окрема особиста думка). "Мені життя і творчість "шістдесятників" і В.А.Симоненка нагадали, що є цінності, вагоміші від наших щоденних проблем. Буденні дрібні справи, хоч і забирають багато часу, є скороминущими, а тому другорядними порівняно з любов'ю, свободою, вірністю і не повинні їм суперечити. Духовно повноцінне і здорове життя людини неможливе без волі і без служіння Батьківщині".

IV. Систематизація та узагальнення вивченого матеріалу.

Тести

1. Імена "шістдесятників" записано у рядку:

а) В.Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський;

б) І. Драч, В.Коротич, О. Гончар;

в) Є. Гуцало, В. Шевчук, Є.Маланюк.

2. Що сказав про В.Симоненка М. Рильський?

а) "яскравий метеор";

б) "вигляд молодого української поезії".

в) "більше працював, ніж жив".

3. Вірші, які належать В. Симоненку:

а) "Грудочка землі", "Я...", "Рідна мова";

б) "Задивляюсь у твої зіниці...", "Казка про Дурила", "Цар Плаксіє та Лоскотон";

в) "Де зараз ви, кати мого народу?", "Лебеді материнства", "Соняшник".

4. Що було характерним для поезій "шістдесятників"?:

а) вітаїстичність, дотепний гумор, урізноманітнення ритміки;

б) використання авторських неологізмів, нерівноскладових рядків, заперечних порівнянь;

в) оновлення поезики, інтелектуалізм, замишування в метафорі й синтаксисі.

5. Уякому вірші В. Симоненка називає Україну "дивом", своєю "молитвою", "віковою розпукою"?:

а) "Я...";

б) "Задивляюсь у твої зіниці...";

в) "Лебеді материнства".

6. Що відстоювали "шістдесятники" ?

а) право на свободу, на власну індивідуальність, право бути собою;

б) право на власну гідність, право на працю, право на зібрання;

в) право на неповторність, право на спадок, право писати правду.

Звучить пісня "Сину" у виконанні Черкаського народного хору.

VII. Підсумок уроку.

Оцінювання. Заповнення учнями карток само- та взаємооцінювання.

Слово вчителя. Дякую всім вам за підготовку, за небайдужість. Вивчаючи літературу, ми наблизилися до призабутої літературної спадщини українського народу, наблизилися і, вражені, здивовані, захоплені та пригнічені, зупинилися в нерішучості перед неосяжним обширом наших трагічних верст і наших великих духовних надбань. уповні не виявлених через передчасну загибель їхніх творців. Напевно, ви поділяєте зі мною думку, що нам треба вивчати тернистий шлях розстріляних і засланих, ошельмованих і забутих мучеників і водночас велетів духу національної культури.

VIII. Домашнє завдання.

1. Для всього класу - вміти аналізувати причини виникнення "шістдесятництва". Вивчити напам'ять одну з поезій В. Симоненка (на вибір), знати його біографію.

2. Індивідуальні завдання:

- Підготувати повідомлення з теми: "Пісенна творчість митця" (принести на урок диск з піснями на слова В. Симоненка).

- Дослідити громадянські мотиви у ліриці поета.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зарецький О. Українські шістдесятники і хрущовська відлига в етнокультурному просторі СРСР / О.Зарецький // Сучасність. - 1995. - № 4. - С.6-7.

2. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн./ За ред. В.Г.Дончика.-К.: 1998. - 453с.

3. Медвідь В. Шістдесятництво: міф і реальність / В.Медвідь // Українські проблеми. - 1997. - № 1. - С.8-10.

4. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / О.Пахльовська //Сучасність. - 2000. - № 4. - С.12-14.

5. Ротач П. Грудочка любимі землі. Василь Симоненко і Полтавщина.- Опішне, 1995.

6. Сверстюк Є. Українська література і християнська традиція / Є.Сверстюк //Сучасність. - 1992. - № 12. - С. 45-48.

7. Сверстюк Є. Шістдесятники і Захід // Сверстюк Є. Блудні сини України. - К.: 1993. - 126с.

8. Сом М. З матір'ю на самоті./ М.Сом. - К., 1990. -78с.

О.І.Аністратенко,

учитель фізики і математики Чорнобаївської ЗОШ I-III ступенів №1
Чорнобаївської районної ради

ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Вже неодноразово говорили про інтеграцію в навчально-виховному процесі, але я звернусь до цієї теми знову. Ні для кого не секрет, що науки мають дуже тісний зв'язок, це помічають навіть учні, коли при вивченні нової теми, наприклад з фізики, виявляється, що вони вже мають деякі знання, бо вивчали її на уроках хімії. Інтеграція - це об'єднання в ціле раніше ізольованих частин. Інтегровані уроки ставлять за мету - об'єднати споріднені блоки знань із різних навчальних предметів навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення, сприйняття, мислення, почуттів учнів. Це дає можливість пізнавати явища з різних боків, досягнути цілісності знань [1].

Внутрішньопредметна інтеграція дозволяє об'єднувати в межах одного навчального предмета, а міжпредметна - поєднує знання з кількох дисциплін. Міжпредметні зв'язки передбачають включення в урок завдань і питань з інших предметів. Це дає змогу глибше осмислити поняття, що вивчаються.

З допомогою інтегрованих уроків можна знайомитись з новим матеріалом, формувати поняття, вивчати закони, застосовувати знання на практиці, повторювати і узагальнювати матеріал.

Інтегровані уроки готують і проводять декілька вчителів. Мета даних уроків полягає у формуванні в учнів цілісного світогляду про навколишній світ, активізації їх пізнавальної діяльності, підвищенні якості засвоєння сприйнятого матеріалу, створенні творчої атмосфери в колективі учнів, виявленні здібностей учнів та їхніх особливостей, формуванні навичок самостійної роботи школярів з додатковою літературою таблицями міжпредметних зв'язків, опорними схемами, підвищенні інтересу учнів до матеріалу, що вивчається, ефективній реалізації розвивально-виховної функції. Їх завдання полягають у визначенні змісту і обсягу навчального матеріалу з тих навчальних предметів, які вони викладають відповідно до поставлених цілей та завдань інтегрованого уроку; виборі форм і методів реалізації навчального матеріалу; виділенні об'єктивно існуючих зв'язків між базовими знаннями, які можна інтегрувати. При цьому необхідно враховувати специфіку кожного навчального предмета та його можливостей у розкритті загальних законів, теорій, ідей, які є інтегруючою основою кількох навчальних предметів. [1]

Як визначити, коли ж доцільно проводити інтегровані уроки? Для цього проаналізуємо програмовий матеріал різних предметів. Важливим є те, щоб спорідненими були не лише тема і мета уроку, а й методи досягнення цієї мети. Зрозуміло, що проведення уроку - це майстерня двох учителів, але слід пам'ятати, що кожен етап уроку включає у себе знання учнів з обох предметів.

Ідею поєднання уроків фізики і біології мені "подала" книга І.Б.Лоріна та М.Г. Павленка "Учням про біоніку", адже біологія і фізика - науки про природу. Свій перший інтегрований урок я, як вчитель фізики, провела спільно з вчителем біології

Тетяною Віталіївною Водяник з теми "Чому птахи літають?". Під час уроку учні досліджували, чому птахи літають та як, спостерігаючи за ними, можна втілити в життя споконвічну мрію людини: злетіти в небо.

Трохи пізніше я створила методичну розробку інтегрованого курсу з фізики і біології "Цікава біоніка", завданням якого є поглиблювати знання в області природничих наук, розширювати кругозір, підвищувати інтерес до вивчення біології, фізики, математики; розвивати вміння спостерігати і пояснювати природні явища, самостійно здобувати, застосовувати знання; розвивати творчі здібності, готувати до свідомого вибору професії. Для прикладу візьмемо матеріали одного з занять:

Тема. Навігація в природі.

Мета: розглянути способи навігації, що зустрічаються в живій природі, та їх застосування у діяльності людини. Розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки.

Обладнання: мультимедійна дошка, презентація, магніт, папір.

Хід заняття

I. Мотивація діяльності.

Цікаво знати:

- Вивчаючи навігаційні здібності морських черепах, які через три роки припливають до одного і того самого місця для відкладання яєць, хоч можуть перебувати від нього за тисячі кілометрів. Припускають, що вони орієнтуються по зірках.

- Особливі види термітів в Австралії будують високі вузькі шпилі, що зорієнтовані за сторонами світу, їх можна використовувати як надійний компас.

- У новій, незнайомій водоймі риби, плаваючи, віддають перевагу напрямку "північ - південь".

- Метелики данаїди весну і літо проводять в південних районах Канади, а восени перелітають зимувати в Мексику.

II. Актуалізація знань.

До навігації також відносять засоби визначення координат, вимір напрямку та відстані на морі, шляхи вибору та відображення курсу корабля на карті, вирахування шляху судна, визначення його положення в морі за береговими, небесними та підводними орієнтирами, оцінка похибки навігаційних приладів.

У навігації використовуються геотехнічні, радіотехнічні, світлотехнічні, астрономічні та інші засоби.

Магнітне поле Землі - силове поле, виникнення якого зумовлене джерелами, що знаходяться в земній кулі та навколоземному просторі (магнітосфері та іоносфері).

Магнітне поле Землі змінюється в межах від 30 мкТ в районі екватора до 60 мкТ в районі полюсів.

Сила Коріоліса (за іменем французького вченого Г. Г. Коріоліса) - одна з сил інерції, що існує в системі відліку, що обертається, і виявляється при русі в напрямі під кутом до осі обертання.

Якщо обертання відбувається за годинниковою стрілкою, то тіло, що рухається від центру обертання,

прагне зійти з радіуса вліво. Якщо обертання відбувається проти годинникової стрілки - то вправо.

Компас - прилад для орієнтування на земній поверхні і в гірничих виробках відносно напрямку магнітного або географічного меридіана.

Вказує напрямок географічного або магнітного меридіана, служить для орієнтування щодо сторін світу.

III. Сприйняття нового. Пояснення з елементами евристичної бесіди.

Проблема: Яким чином тварини орієнтуються в просторі. Як це може використати людина?

Напевне, ніякі міграції тварин не викликають такого захоплення, як перельоти птахів. Щорічно навесні і восени можна бачити, як перелітні птахи збираються в зграї, готуючись в далеку дорогу. Потім вони відлітають, долаючи великі відстані до місць гніздування або зимівлі. З введенням кільцювання орнітологи збрали відомості про маршрути таких подорожей. При кільцюванні птаху надівають на лапку алюмінієве кільце, на якому вибитий номер і шифр установи, яка веде картотеку всіх птахів, окільцьованих в даній країні. Завдяки цьому вдалося вияснити, що птахи даного виду кожного року летять по одному і тому ж самому шляху.

Як пояснити таку здатність птахів до навігації? Ця здатність набута?

Спочатку були припущення, що молоді особини дізнаються від старших, згадайте V- подібну побудову ключів. Але дослідження показало, що молоді без керівництва старих можуть перелітати до місць зимівлі.

То може це вроджене?

Дослідження показали, що коли якимсь чином "зсунути" молодих птахів зі шляхів міграції, то летять вони в напрямі, паралельному цьому шляху. Коли подібний дослід проробити зі старшими птахами, то вони намагаються повернутися і летіти старим шляхом.

Можливо їм допомагає "магнітний компас"?

Цю теорію спростували експерименти, в яких на крила поштових голубів прикріплювали невеликі магнітики; було встановлено, що ці магнітики не чинять ніякої дії на здатність птахів орієнтуватися в польоті. Якщо б птахи дійсно орієнтувались на магнітне поле Землі, то власні поля магнітів, прикріплені до їхніх крил, збивали б їх із правильного курсу.

Може їм допомагають так звані сили Коріоліса, які виникають внаслідок обертання Землі навколо власної осі?

Сили Коріоліса досягають максимальних значень поблизу полюсів і слабшають по мірі наближення до екватора. Автори цієї теорії стверджували, що птахи, які летять з півночі на південь, можуть визначати своє положення за величиною цих сил. Але ці сили дуже малі, тому лежать за межами відчуття птахів.

Може вони орієнтуються за Сонцем?

Коли настає час відльоту, птахи починають проявляти великий неспокій. Деякі птахи, незалежно від того, чи сидять в клітці і перебувають на волі, повертають голови в напрямку польоту і махають крилами. Експерименти показали, що птахи використовують сонце в якості орієнтира. Вони визначають географічне положення незнайомої їм місцевості, оцінюючи шлях, який проходить сонце по небосхилу.

А як птахи рухаються вночі?

Відомо, що багато птахів, особливо співочих, здійснюють свої перельоти вночі. Вони добре орієнтуються по зірках.

Зауер провів в планетарії експеримент: він заставив славку-завирушку, яку виростили в його

лабораторії зробити "подорож в Африку", не покидаючи клітки. Знаходячись під штучним зоряним небом, птах продемонстрував досконалу здатність до навігації.

Птах, який провів все своє життя в клітці і ніколи не бачив неба, продемонстрував вроджену здатність орієнтуватись по зірках. В результаті цього експерименту перевірили, що птахи можуть порівнювати положення зірок нічного неба не тільки з часом доби, але й за порою року.

Але як дати відповідь на запитання: Як орієнтуються птахи в умовах великої хмарності і туману?

Сильна хмарність і туман заважає орієнтуванню птахів. Одного разу зграв кайр досягла одного острівка в Беринговому морі раніше за корабель, який вона обігнала в густому тумані і який рухався в до того ж острова, орієнтуючись за компасом?

Наша Земля - це великий магніт. Як і кожний магніт, її оточує магнітне поле. Силкові лінії направлені по дугах, які сполучають магнітні полюси Землі, і всі організми, які живуть на Землі, знаходяться в магнітному полі. Ми не відчуваємо магнітного поля, але його наявність можна довести з допомогою стрілки компаса. Найкращу картину отримуємо, коли розмістимо під листком паперу, на який насилаємо залізни ошурки, невеликий магніт. Ошурки намагнічуються і вишиковуються вздовж силових ліній магнітного поля, утворюючи ряд замкнених дуг. Коли подібну картину уявити в тривимірному просторі, то це буде дуже схожим на магнітне поле Землі.

Чи відчувають тварини магнітне поле Землі?

Експерименти над слимаками показали, що вони є рабами магнітних стрілок, які знаходяться в їхніх тілах, тому що орієнтуються в магнітному полі, визначаючи його напрям.

Яка користь людині від досліджень цих систем?

В ідеалі ми намагаємось створити навігаційні пристрої, які повністю або частково наслідують системи, які виявлені в тварин. Нині ми вже доволі добре уявляємо, як орієнтуються тварини і які орієнтири найбільш ймовірно використовують вони. Але й досі не відомо, який механізм заховано в середині цих малих організмів.

IV. Технічна робота.

Створення фокуса "Слухняні риби".

Вирізати з картону фігурки риб, приклеївши до передньої частини з тильного боку шматочки заліза(невеличкі залізни пластинки). Помістивши в рукав магніт, можна керувати рухом риб.

Цей фокус використовували ще за часів середньовіччя.

Пояснити цей фокус.

V. Підсумки, домашнє завдання.

Підготувати повідомлення про вплив магнітного поля на живі організми.

Провести дослідження як впливають "магнітні бурі" на організм людини.

Можна поєднувати, на перший погляд не поєднувані предмети, наприклад, українська література і фізика. Для прикладу, пропоную матеріали до уроку:

Вчитель. Від природи кожна людина допитлива, адже пізнавати навколишній світ -це так захоплює. Ви часто помічали, що, читаючи багато книг, ми маємо справу зі знаннями, які отримуємо на уроках фізики, математики, біології і хімії. Ви всі прочитали "Шхуну "Колумб" Миколи Трублаїні, побачили, що для розуміння деяких фактів нам не вистачає знань з фізики. Сьогодні спільними зусиллями ми постараємось ліквідувати прогалини в знаннях.

Кожна група мала завдання додому - відшукати, де в творі "перетинаються" українська література з фізикою.

Робота в групах:

I. Атмосферні явища. Гроза.

Літературознавець: "... блискавка прорізала небо, а через деяку мить розітнувся вибух грому. "

Чому спалах блискавки передує грому?

Фізик 1. Світло від спалаху блискавки доходить до наших очей практично зразу. Це тому, що світло поширюється зі швидкістю 300 000км/год. Звукові хвилі поширюються з швидкістю 335м/с, хоча швидкість поширення звукових хвиль залежить від температури і середовища, в якому поширюється звук. Тому звук грому дійде до наших вух через декілька секунд після того, як ви побачите блискавку. З допомогою математичних формул можна доволі точно визначити, де вдарила блискавка. Коли визначити час між спалахом блискавки і звуком і поділити це число на п'ять, ви дізнаєтесь відстань до місця, де вдарила блискавка. Чим більший час між спалахом і громом, тим далі місце спалаху.

Фізик 2. " Літні місяці - місяці гроз. На суходолі грози найбільше бувають наприкінці дня десь між третьою і шостою годинами вечора. На морях бувають частіше вночі. Метеорологи пояснюють це тим, що в цей час водна поверхня тепліша, ніж суходіл. Повітря на морі охолоджується швидше, ніж вода, це викликає посилений вертикальний рух в атмосфері і призводить до швидкої концентрації водяної пари вгорі і повернення її назад зливаю. ... Грози - це шквал з дощем, блискавкою і громом. А шквал - повітряний вихор, що налітає майже несподівано, збурює воду, рве паруси, робить багато неприємностей і швидко зникає. ... При шквалі пориви вітру досягають семи балів, тобто його швидкість вимірюється максимум п'ятнадцятьма метрами за секунду, а шторм лише починається вітром у двадцять метрів за секунду, що означає дев'ять балів".

Фізик 3. Сильні урагани народжуються там, де багато вологи і тепла. Ураган має круглу форму і завихрюється по спіралі всередину, до практично безвітряного центру, який називається "око урагану". Ураган може бути напрямлений на суходіл, де його сильні вітри можуть викликати паводок. Але як тільки ураган проходить над прохолоднішими водами океану або районами землі, він втрачає силу.

II. Радіозв'язок.

Літературознавець. "Марко...у вільний час вивчав азбуку Морзе... Вони (з Людою) придбали два телеграфних ключі та батарейку й кожної вільної хвилини вистукували один одному радіограми... Коли сьогодні на обрії показався острів, Марко вистукав Люді: "На обрії судно".

"Марко перевірів радіоапаратуру. Вона була цілком справна. Пригадалося йому, вдень бачив антену, натягнуту між щоглами. Хвилюючись, він включив аварійний акумулятор у прийомний апарат, повернув рубильник і простукав ключом знак виклику. Після цього трічі простукав гасло, яке вимагає, щоб усі берегові та корабельні радіостанції негайно припинили роботу і слухали той корабель, що передає це гасло".

Фізик. Азбука Морзе - назване за ім'ям розробника Семюела Морзе - відтворення графічних знаків комбінацією крапок і тире. За одиницю часу приймається тривалість однієї точки. Тривалість тире дорівнює трьом точкам. Пауза між елементами одного знака - одна точка, між знаками в слові - 3 точки, між словами - 7 точок. Ручна передача азбуки Морзе проводиться з допомогою телеграфного ключа або електронного ключа, також можливо передавати сигнали різноманітними візуальними засобами, наприклад з допомогою ліхтаря або сигнальної штори. Прийом коротких стандартних повідомлень може бути прийнятний без

запису, але, звичайно, весь прийнятий текст повинен бути записаний або вручну, або на друкарській машинці. При прийомі досвідчені радисти роблять запис з відставанням на кілька знаків, що робить прийом спокійнішим і надійним та є показником майстерності того, хто приймає. Азбука Морзе є першим цифровим способом передачі інформації.

III. Радіопеленгатор. Гідрофони.

Літературознавець. " Тим часом радисти слухали, як переговорюються між собою численні радіостанції. Один чергував на довгих, другий - на коротких ... Радист, який слухав на довгих хвилях, якимось особливо насторожився. Саме слухав відповідь однієї радіостанції на своє запитання, коли вухо вловило тривожні звуки, що вривалися з сторони в ту відповідь. Хтось повільно, наче недосвідченою рукою, вистукував "SOS". Хтось клікав на допомогу. Радист уже нічого не слухав, крім цієї рації, що подавала безліч разів три крапки, три тире, три крапки...

Невідомий радист знов повідомляв те саме, не зазначаючи місцезнаходження потоплюючого пароплава.

- Пеленг, пеленг бери! - закричав радист своєму помічникові короткохвильовикові.

Той зрозумів, що товариш слухає щось надзвичайно важливе, покинув свій приймач і схопив навушники від довгохвильового апарата. Він прислухався, почув "SOS" і кинувся до пеленгатора. Він втратив був гасло "SOS", але швидко, повертаючи коліщатко, знову піймав його. Тепер пеленгатор було спрямовано на лінію, що вела на рацію, яка давала "SOS". Та лінія йшла під кутом 110 градусів на південний схід від курсу есмінця. Десь на тій лінії, очевидно, не дуже далеко від них, знаходилася рація, яка давала "SOS". Лише встигли взяти радіопеленг, як рація змовкла."

"Коли зовсім смеркло, "Буревісник" з погашеними вогнями йшов перемінним ходом, обслідуючи квадрат за квадратом район можливого перебування підводного човна...

Основну роботу під час розвідки виконували слухачі на гідрофонах. Ці спеціальні прилади вловлюють на значній віддалі різні шуми і звуки в морі. Ними однаково користуються як кораблі для підслуховування підводних човнів, так і підводні човни для підслуховування надводних кораблів. За бортами есмінця повісили широкі розтруби - збирачі звуків, а на самому есмінці, припавши до навушників, слухачі "вислуховували" море, наче лікар груди хворого.

Фізик. Гідрофон - спеціалізований мікрофон, призначений для використання під водою. Застосовується в гідроакустиці для прослуховування підводних сигналів і шумів, у вимірювальних цілях, а також у якості складових елементів направлених приймальних гідроакустичних антен.

IV. Глибоководні роботи. Кесонна хвороба.

Літературознавець: Марко показував Люді фокус з відром, пізніше ним для порятунку скористалася Яся Знайда.

"Марко, пірнувши, поплів під водою до корми, куди раніш скинув відро. Набравши ще раз повітря, він пірнув з відром на голові. Це вимагає великої спритності, бо відро, наповнившись повітрям, рветься нагору. Треба взяти ногами якусь вагу, розрахувавши, щоб вона була не дуже легка і не дуже важка, бо в першому випадку людину винесе на поверхню, а в другому потягне на дно. Під водою людина з відром на голові може пробути значно довше ніж без нього, бо відро відіграє роль повітряного дзвона, в яких колись спускали під воду водолазів".

Фізик. Перша підводна камера - кесон - для роботи під водою, про яку є достовірні відомості, була винайдена понад 320 років тому. Її застосували в одному з іспанських портів при діставанні золота із затонулих суден. Ця камера називалася "підводним дзвоном". "Дзвін" був дерев'яний, оперезаний залізними обручами. По краю його були підвішені великі кулі - баласт, який забезпечував занурення на дно. Дзвін висотою близько 4,2 метрів і шириною близько 2,7 метри підвішували за допомогою блока до перекладки, установленої на двох баржах. Під час роботи людина сиділа на перекладі і подавала сигнали маленьким дзвоном, що висів поряд. Водолаз міг залишитися під водою в дзоні 2 год, пірнаючи з нього для роботи і повертаючись назад для відновлення запасу повітря.

Літературознавець. Кесон допомагав при нестачі кисню для дихання під водою, але не вирішував такої проблеми водолазів, як кесонна хвороба. Звернемось до твору.

"Анч і командир піратського човна врятувалися надзвичайно швидко. Їх за якусь хвилину викинуло на поверхню моря. Перших кілька хвилин вони почували себе погано. Раптово попавши під тиск восьми атмосфер, одразу відчували сильний дзвін у вухах, шум в голові, важко було дихати, але "підводний парашут" прожогом виносив їх угору, і з кожною секундою послаблювався зовнішній тиск. Парашутні маски значною мірою послабили його і тим захистили барабанні перетинки, бо інакше вони б полопались. Дуже короткочасне перебування під великим тиском врятувало їх від кесонної хвороби, - цього страшного ворога водолазів. Звичайно, водолазів спускають на глибини протягом одної - півтори хвилини, а назад підіймають іноді кілька годин, залежно від того, на якій глибині і скільки часу пробув водолаз. На глибині під збільшеним тиском кров людини починає розчиняти азот з повітря, що його вдихає водолаз. Коли водолаз швидко підняти, зміниться раптово зовнішній тиск, азот негайно й швидко виділиться з крові, і кров скипиться, згусне. І чим більше азоту виділяється, тим страшніші наслідки. Коли водолаз деякий час пробув на глибині понад сорок метрів і його зразу підняти на поверхню, в нього кров піде ротом, носом, вухами, полопаються барабанні перетинки, і все це закінчиться смертю. Врятувати можна, лише моментально спустивши назад, на ту саму глибину, і потім поволі підіймати протягом кількох годин, або вмістити в спеціальну декомпресційну камеру, в якій штучно збільшують тиск, накачуючи туди повітря. В такому разі справа закінчиться лише сильними болями. Для шпигуна й пірата особливо страшним був перший момент, коли вони переходили з човна у воду, із звичайного атмосферного тиску під тиск вісімдесятиметрового шару води, але їхні "парашути" були розраховані на стометрову глибину, і це гарантувало їм порятунок."

Яким чином вирішили проблему кесонної хвороби герої повісті "Шхуна "Колумб"?

Літературознавець 1. "- Інженери робили досліди: вони заміняли азот повітря гелієм. Водолази, які отримують замість повітря суміш гелію з киснем, застраховані від кесонної хвороби і можуть працювати довгий час на великих глибинах."

Літературознавець 2. "Гелій - ідеальний газ для заміни азоту повітря, коли йдеться про дихання. Бувши цілком інертним, він не створює жодної загрози організмові, в той же час атомна вага в три з половиною рази менша за атомну вагу азоту, і ця властивість дозволяє використовувати його водолазам при спусках на великі глибини. У таких випадках до гелію домішують кисень, але в меншій кількості, ніж його є в звичайному повітрі. Справа в тому, що, дихаючи, людина не перетравлює весь

кисень, який потрапляє їй в легені, а частково видає його разом з азотом і вуглекислою. Численні досліди над диханням водолазів показали, що під великим зовнішнім тиском людина, дихаючи гелієвим повітрям із зменшеною кількістю кисню, відчуває себе значно краще, ніж коли дихає звичайним повітрям. До того ж вона може побути на значних глибинах довше і не так легко піддається кесонній хворобі, особливо її важким формам."

Літературознавець 3. "У нашому розпорядженні на "Пенаї" є декомпресійна камера, яка служить для лікування водолазів, які слабнуть на кесонну хворобу. В цій камері можуть вміститися троє, навіть четверо людей. Коли водолаз після підйому з глибини відчуває напади кесонної хвороби, його вміщують у цю камеру разом з лікарем. В камеру накачують повітря під таким тиском, якому дорівнював тиск на глибині, відкля вийняли водолаза. Потім поволі, випускаючи повітря, зменшують той тиск до нормального. Таким чином водолаз поволі позбавляється розчиненого в крові азоту... Камера зачиняється герметично, може витримати великий тиск, устаткована телефоном, освітленням і приймає та випускає повітря. Я пропоную занурити цю камеру під воду за допомогою затоплених понтонів..."

Літературознавець 4. "Наповнені водою понтони потягли декомпресійну камеру на дно. Спуск тривав хвилин двадцять - двадцять п'ять. Це був надзвичайно відповідальний момент..."

Фізик. Дослід. "Втішна виноградина"

Вкинемо виноградину в склянку з лимонадом. Вона піде на дно. Але коли до неї прилипнуть бульбашки вуглекислого газу, то виштовхувальна сила, яка діє на виноградину і бульбашки газу, стане більшою від сумарної ваги, і виноградина випливе на поверхню. Тут позирки газу лопнуть, і виноградина знову піде на дно. Так буде повторюватись багато разів.

Підіймання затонулих суден ґрунтується на цьому принципі: великі залізні резервуари - потони - наповнюють водою і затоплюють по обидва боки корабля. Потім водолази з'єднують їх широкими сталевими стрічками, підведеними під корпус корабля. Стисненим повітрям з понтонів видаляють воду, і величезні "поплавки" підіймають судно.

Зрозуміло, що в цій статті я описала лише маленьку краплинку в океані даної теми. З року в рік цей океан наповнюється новими ідеями, які допомагають підвищити інтерес до вивчення предметів, розширити знання з декількох предметів, вказуючи на їх зв'язок, розкривають багатогранність можливостей застосування набутих знань у різних галузях наук та сферах діяльності, спонукають до висунення нових ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Технологія проведення інтегрованих уроків в процесі організації пізнавальної діяльності учнів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://yandex.ua>
2. Шарко В.Д. Сучасний урок фізики: технологічний аспект: посібник для вчителів і студентів / В.Д. Шарко. - К., 2005. - 220с. - 135 с.
3. Трублаїні М.Шхуна "Колумб" / М.Трублаїні. - Х.: Фоліо, 2007.-
4. Кривошея А.С. Поясни. Узнай. Зроби сам / А.С.Кривошея. - Х.:Радянська школа, 1965.
5. Галенс Д.Книга ответов для почемучки / Д.Галенс, Н.Пір. - Х., 2008.
6. Лорін І.Б.Учням про біоніку / І.Б.Лорін, М.Г.Павленко. - К.:Радянська школа, 1976.-136 с.
7. Матеріали Вікіпедії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>

О.В.Кирпичов,

учитель математики Черкаської приватної загальноосвітньої школи I-III ступенів "Перлина" Черкаської міської ради;

Н.М.Неліна,

учитель фізики і математики Черкаської приватної загальноосвітньої школи I-III ступенів "Перлина" Черкаської міської ради;

О.М.Сухіна,

учитель фізики і математики Навчально-виховного об'єднання "Дошкільний навчальний заклад - школа I-II ступенів" №36 Черкаської міської ради

РОБОТА З ТЕКСТОВИМИ ЗАДАЧАМИ: ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ І ПРИЙОМИ

Розв'язування текстових задач - важлива складова курсу математики школи. Одним з основних показників рівня математичного розвитку учня є вміння розв'язувати текстові задачі. Розв'язування задач сприяє формуванню у дітей глибоких знань, що визначаються новим Держстандартом. Задачі дають можливість зв'язати теорію з практикою, навчання з життям. Не секрет, що математику люблять в основному ті учні, які вміють розв'язувати задачі. Тому, навчивши дітей розв'язувати задачі, ми істотно впливаємо на їх інтерес до предмета.

При складанні і перетворенні задач в учня розвивається логічне мислення, уява, фантазія. Формується пізнавальний інтерес до математики, розвивається його творчий потенціал. Розв'язуючи задачі, учні набувають нові математичні знання, готуються до практичної діяльності. Уміння розв'язувати задачі забезпечує певний виховний потенціал для розвитку особистості учня. Тому важливо, щоб учитель мав глибокі уявлення про текстові задачі, про їх структуру, умів розв'язувати задачі різними способами.

Текстова задача - це опис ситуації на природній мові з вимогою дати кількісну характеристику будь-якого компонента цієї ситуації, встановити наявність або відсутність відношення між цими компонентами, визначити вид цього відношення.

Розв'язування задач - це робота незвичайна, розумова. А щоб навчитися будь-якій роботі, потрібно попередньо добре вивчити той матеріал, над яким доведеться працювати.

Необхідно звернути увагу на те, що після того, як задача розв'язана і отримана відповідь, треба спробувати знайти інший спосіб розв'язування задачі. Осмисливши його, спробувати звернути увагу на попередній спосіб, на труднощі під час пошуку розв'язування задачі, а також виявити нову і корисну для учнів інформацію. На жаль вчитель часто не встигає зробити це на уроці.

Отже, для того, щоб навчитися розв'язувати задачі, треба розібратися в тому, що собою вони представляють, з яких складових частин складаються, як проводиться їх розв'язування.

Кожна задача - це єдність умови і цілі. Якщо немає одного з цих компонентів, то немає і задачі, і дуже важливо проводити аналіз тексту задачі з дотриманням такої єдності. Це означає, що аналіз умови задачі необхідно співвідносити з питанням задачі і навпаки, питання задачі аналізувати відповідно до умови. Їх не можна розривати, оскільки вони складають одне ціле.

Математична задача - це лаконічна розповідь, в яку введено значення деяких величин і пропонується відшукати інші невідомі величини, залежні від даних і пов'язані з ними певними співвідношеннями, зазначеними в умові.

Будь-яка текстова задача складається з двох частин: умови і питання. В умові отримуються відомості про об'єкти та деякі величини, характеризують дані об'єкта відповідно до відомих і невідомих значень цих величин, відношенню між ними. Вимоги будь-якої задачі - це вказівка того, що потрібно знайти. Вона може бути виражена пропозицією в наказовій або питальній формі ("Знайти площу прямокутника" або "Чому дорівнює площа трикутника?").

Задача, зазвичай, сформульована у вигляді питання, в якому пропонується дізнатися невідомі значення однієї або декількох величин. Ці значення називають шуканими.

Розглядаючи задачу, **можна виділити наступні складові елементи:**

- словесний виклад сюжету, в якому явно або у завуальованій формі вказана функціональна залежність між величинами, числові значення яких входять у задачу;

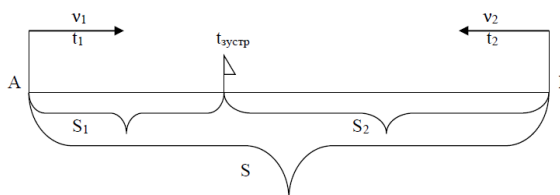
- числові значення величин або числові дані, про які йдеться в тексті задачі.

Рух є темою для найрізноманітніших задач. Існує самостійний тип задач "на рух". Він об'єднує такі завдання, які вирішуються на підставі залежності між трьома величинами, котрі характеризують рух: відстанню, часом і швидкістю. У всіх випадках мова йде про рівномірний прямолінійний рух.

Основні об'єкти задач "на рух": пройдений шлях (S), швидкість (v), час (t); основне відношення (залежність): $S = v \cdot t$.

ЗАДАЧІ НА ЗУСТРІЧНИЙ РУХ ДВОХ ТІЛ

Нехай рух першого тіла характеризується величинами - S_1, v_1, t_1 ; рух другого - S_2, v_2, t_2 . Такий рух можна уявити на схематичному кресленні:

Якщо два тіла починають рух одночасно назустріч один одному, то кожне з них з моменту виходу і до зустрічі витрачає однаковий час, тобто: $t_1 = t_2 = t_{\text{зустр.}}$

Відстань, на яку зближуються рухомі об'єкти за одиницю часу, називається швидкістю зближення, тобто: $v_{\text{збл.}} = v_1 + v_2$.

Всю відстань, пройдену рухомими тілами при зустрічному русі, може бути підрозраховано по формулі: $S = v_{\text{збл.}} \cdot t_{\text{зустр.}}$

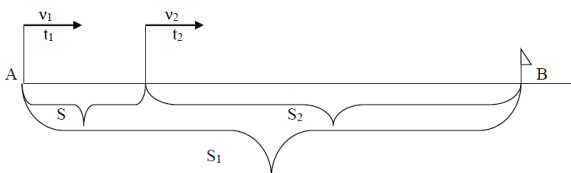
ЗАДАЧІ НА РУХ ДВОХ ТІЛ В ОДНОМУ НАПРЯМКУ

Серед них слід розрізнити два типи задач:

- 1) рух починається одночасно з різних пунктів;
- 2) рух починається в різний час з одного пункту.

Розглянемо випадок, коли рух двох тіл починається одночасно в одному напрямку з різних пунктів, що лежать на одній прямій. Нехай рух першого тіла характеризується величинами - S_1, v_1, t_1 , а рух другого - S_2, v_2, t_2 .

Такий рух можна уявити на схематичному кресленні:

Якщо при русі в одному напрямку перше тіло доганяє друге, то $v_1 > v_2$. Крім того, за одиницю часу перший об'єкт наближається до іншого на відстань: $v_1 - v_2$. Цю відстань називають швидкістю зближення: $v_{\text{збл.}} = v_1 - v_2$.

Відстань S знаходять за формулами:

$$S = S_1 - S_2 \quad \text{і} \quad S = v_{\text{збл.}} \cdot t_{\text{зустр.}}$$

ЗАДАЧІ НА РУХ ДВОХ ТІЛ В ПРОТИЛЕЖНИХ НАПРЯМКАХ

У таких задачах два тіла можуть починати рух в протилежних напрямках з однієї точки: а) одночасно; б) в різний час. А можуть починати свій рух з двох різних точок, що знаходяться на заданій відстані, і в різний час.

Спільним теоретичним положенням для них буде наступне: $v_{\text{від.}} = v_1 + v_2$, де v_1 і v_2 відповідно швидкості першого і другого тіл, а $v_{\text{від.}}$ - це швидкість віддалення, тобто відстань, на яку віддаляються один від одного рухомі тіла за одиницю часу.

Графічні зображення служать зручним засобом для організації колективної та індивідуальної (диференційованої) самостійної роботи учнів, швидкодіючим засобом для перевірки знань учнів. Правильно побудовані графічні моделі умов задач дозволяють учням у багатьох випадках зробити прикидку очікуваної відповіді, графічну перевірку правильності рішення задачі, виконаної аналітичним способом.

Чіткі умовні позначення на схематичному кресленні допомагають дітям будувати складні схеми, бачити в них потрібні формули, відношення для розв'язування задач. Іноді чітке дотримання умовних позначень у схемі дозволяє не заплутатися в числових значеннях задачі і запобігає багатьом помилкам. Аналізуючи модель, можна побачити кілька способів розв'язування задачі.

Використання графічних зображень сприяє свідомому і міцному засвоєнню багатьох понять. Завдяки їм математичні зв'язки і залежності набувають для учнів наочний сенс, а в процесі їх використання відбувається поглиблення і розвиток математичного мислення учнів.

Дотримання точності та акуратності під час виконання малюнків, схем, креслень, крім навчального, має найважливіше виховне значення. Акуратно виконані графічні зображення в значній мірі сприяють естетичному вихованню дітей. Стимулюють пошуки раціональних шляхів розв'язування, знижують стомлюваність, підвищують активність, виховують увагу. І навпаки, грубе креслення заважає побачити приховані в умові задачі закономірності, на яких ґрунтується розв'язування.

Також графічні моделі допомагають організувати відповідну роботу, оскільки наочно ілюструють те, що відомо і що потрібно визначити; на моделях легше побачити, яких саме даних не дістає (або які дані є зайвими) для того, щоб, використовуючи потрібну залежність, розв'язувати ту чи іншу задачу.

Уміння будувати навчальні моделі і працювати з ними є одним з компонентів загального прийому розв'язування задач. З допомогою моделі словесно заданий текст можна перевести на математичну мову, побачити структуру математичних відносин, приховану в тексті. Використання одних і тих же знаково-символічних засобів при побудові моделі для математичних задач з різними сюжетами і різних типів сприяє формуванню узагальненого способу аналізу задачі. Виділенню складових її компонентів і знаходженню шляхів розв'язання.

Таким чином, використання моделі при розв'язуванні забезпечить якісний аналіз задач, усвідомлений пошук їх розв'язання, попередить багато помилок у розв'язуванні задач учнями.

Модель розв'язування задачі може бути застосована і для складання, і розв'язання обернених задач, для проведення дослідження задачі.

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ ПРИ РОЗВ'ЯЗУВАННІ ЗАДАЧ НА РУХ В 5 КЛАСІ

Для розгляду було обрано підручник "Математика. 5" А.Г.Мерзляк, В.Б.Полонський, М.С.Якір.

У навчально-методичний комплект, необхідний для навчання математики, входить:

- підручник як провідний елемент;
- дидактичні матеріали (збірник задач, робочі зошити, картки тощо);
- книга для вчителя.

Підручник містить два розділи, які розбиті на параграфи з певних тем. У підручнику запропонована велика кількість завдань на рух, але авторами даної роботи були детально розглянуті лише ті, які знаходяться в параграфах "Додавання і віднімання натуральних чисел", "Звичайні дробі", "Десяткові дробі", "Вправи для повторення за курс 5 класу" (складені моделі, проведений пошук розв'язування задач і виконано розв'язок).

Розв'язувати текстові задачі в 5-му класі можна не лише арифметичними способами, а й за допомогою рівнянь чи за допомогою діаграм, тобто учнів слід ознайомлювати з прикладами різних математичних моделей.

Основний метод розв'язання текстових задач у 5-му класі - арифметичний. Саме він сприяє усвідомленню залежності між величинами, розвитку логічного мислення учнів та готує їх до розв'язування задач алгебраїчним методом.

Задача 1 (№ 474)

Відстань між двома пристанями дорівнює 504 км. Рухаючись проти течії річки, теплохід проходить

цю відстань за 21 год. За скільки годин він пройде цю відстань за течією річки, якщо швидкість течії дорівнює 2 км/год?

Завдання:

- уважно читаємо задачу;
- креслимо таблицю до цієї задачі;
- про які величини йде мова в задачі?
- запишемо дані в таблицю:

v течії (км/год)	t за течією річки (год)	t проти течії (год)	S весь шлях (км)
2	?	21	504

- те, що невідомо, позначимо знаком питання;
- що дізнаємося спочатку? (швидкість теплохода проти течії річки);
  - а тепер що ми можемо знайти? (власну швидкість теплохода);
  - які дії треба виконати для цього? (до швидкості теплохода проти течії треба додати швидкість течії);
  - яку наступну величину необхідно знайти? (швидкість теплохода за течією річки);
  - знаючи відстань між пристанями і швидкість теплохода, як знайти час? (треба цю відстань поділити на швидкість теплохода за течією);
  - запишемо розв'язок:
- 1) $504 : 21 = 24$ (км/год) - швидкість теплохода проти течії річки,
- 2) $24 + 2 = 26$ (км/год) - власна швидкість теплохода,
- 3) $26 + 2 = 28$ (км/год) - швидкість теплохода за течією річки,
- 4) $504 : 28 = 18$ (год) - час, витрачений на рух за течією річки.

Відповідь: 18 годин.

Задача 2 (№ 876)

Власна швидкість пасажирського теплохода дорівнює 23,8 км/год, швидкість течії річки - 1,6 км/год. Знайдіть швидкість теплохода проти течії і його швидкість за течією річки.

Завдання:

- уважно читаємо задачу;
- давайте накреслимо таблицю до цієї задачі;
- про які величини йде мова в задачі?
- запишемо дані в таблицю:

v власна (км/год)	v течії (км/год)	v за течією річки (км/год)	v проти течії (км/год)
23,8	1,6	?	?

- невідомі величини позначимо знаком питання;
- що дізнаємося спочатку? (швидкість теплохода за течією річки);
- як будемо шукати? (потрібно до власної швидкості теплохода додати швидкість течії);
- а тепер що ми можемо знайти? (швидкість теплохода проти течії);
- які дії треба виконати для цього? (від власної швидкості теплохода відняти швидкість течії);
- запишемо розв'язок:
- 1) $23,8 + 1,6 = 25,4$ (км/год) - швидкість теплохода за течією,
- 2) $23,8 - 1,6 = 22,2$ (км/год) - швидкість теплохода проти течії.

Відповідь: 26,3 км/год; 16,9 км/год.

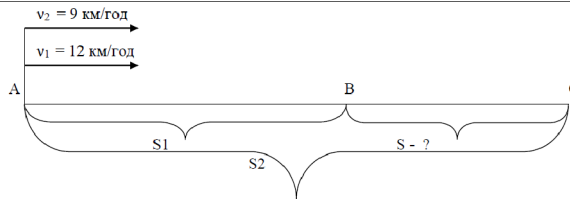
ЗАДАЧІ НА РУХ В ОДНОМУ НАПРЯМКУ

Задача 1 (№ 407)

З одного села в одному напрямі вирушили одночасно два велосипедисти. Один із них їхав зі швидкістю 12 км/год, а другий - 9 км/год. Якою буде відстань між ними через 6 год після початку руху?

Завдання:

- уважно читаємо задачу;
- давайте до цієї задачі зробимо малюнок

- що нам уже відомо? (з одного села в одному напрямі вирушили одночасно два велосипедисти);
- покажемо це на малюнку;
- що ще відомо? (один із них їхав зі швидкістю 12 км/год, а другий - зі швидкістю 9 км/год; час руху - 6 год.);
- що потрібно дізнатися в задачі? (якою буде відстань між ними через 6 год після початку руху);
- можемо її зразу знайти? (ні);
- чому? (не знаємо відстаней, які проїхали кожен велосипедист за заданий час);
- можемо це знайти? (так);
- яким чином? (помножити швидкість кожного велосипедиста на час руху);
- а тепер можемо відповісти на питання нашої задачі? (так, треба знайти різницю відстаней);
- отже, у скільки дій розв'язується ця задача? (в 3 дії);
- запишемо розв'язок:
- 1) $12 \cdot 6 = 72$ (км) - проїхав перший велосипедист за 6 год.
- 2) $9 \cdot 6 = 54$ (км) - проїхав другий велосипедист за 6 год.
- 3) $72 - 54 = 18$ (км) - відстань між велосипедистами через 6 год.

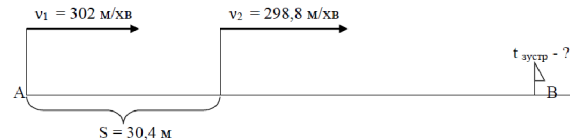
Відповідь: 18 км.

Задача 2 (№ 1014)

Кіт Том побачив мишеня Джері на відстані 30,4 м і кинувся за ним. Через скільки хвилин кіт наздожене мишеня, якщо Джері втікає зі швидкістю 298,8 м/хв, а Том доганяє зі швидкістю 302 м/хв?

Завдання:

- уважно читаємо задачу;
- давайте зробимо малюнок до неї

- що нам відомо? (кіт наздоганяє мишеня);
- в якому напрямку вони рухаються? (в однаковому);
- що ще відомо? (швидкість кота - 302 м/хв, швидкість мишеняти - 298,8 м/хв; відстань між ними на початок руху 30,4 м);
- покажемо це на малюнку;
- що треба дізнатися в задачі? (час, за який Том наздожене Джері);
- можемо зразу його знайти? (ні);
- чому? (не знаємо відстані, яку пробіг кіт);
- можемо її знайти? (ні);
- що можемо дізнатися, знаючи швидкості руху кота і мишеня? (швидкість зближення);

- можемо тепер відповісти на запитання задачі? (так);
- як? (потрібно відстань, яку яка була між ними, поділити на швидкість зближення);
- отже, у скільки дій розв'язується задача? (в 2 дії);
- записуємо розв'язок:
- 1) $302 - 298,8 = 3,2$ (м/хв) - швидкість зближення;
- 2) $30,4 : 3,2 = 9,5$ (хв) - час, через який Том наздожене Джері.

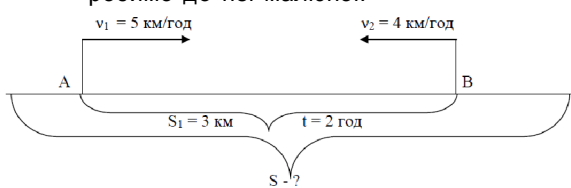
Відповідь: 9,5 хв.

ЗАДАЧІ НА РУХ В ПРОТИЛЕЖНИХ НАПРЯМАХ
Задача 1 (№ 414)

Із двох хуторів, відстань між якими дорівнює 3км, вийшли одночасно назустріч один одному два пішоходи. Один із них рухався зі швидкістю 5 км/год, а другий - 4 км/год. Якою буде відстань між пішоходами через 2год після початку руху?

Завдання:

- робимо до неї малюнок

- що нам відомо? (одночасно назустріч один одному вийшли два пішоходи);
- що ще відомо? (відстань між хуторами 3 км, швидкість першого - 5 км/год, швидкість другого - 4 км/год);
- відмітимо ці дані на малюнку;
- що потрібно дізнатися в задачі? (якою буде відстань між пішоходами через 2 год після початку руху);
- можемо сразу її знайти? (ні);
- чому? (не знаємо відстані, які пройшли кожний з пішоходів);
- що можна знайти, знаючи швидкості пішоходів, що рухаються назустріч? (швидкість зближення);
- як їх знайти? (додати швидкості пішоходів);
- що тепер можна знайти? (відстань, яку пройшли обидва пішохода за 2 год руху);
- а тепер зможемо знайти відстань між пішоходами? (так);
- як? (треба від відстані за 2 год руху відняти відстань, яка була між хуторами);
- записуємо розв'язок:
- 1) $5 + 4 = 9$ (км/год) - швидкість зближення
- 2) $9 \cdot 2 = 18$ (км) - відстань, яку пройшли обидва пішохода за 2 год руху
- 3) $18 - 3 = 15$ (км) - відстань між пішоходами

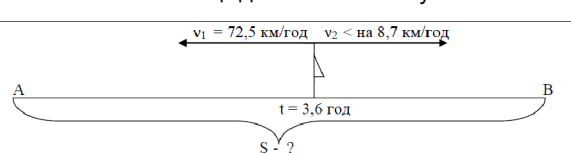
Відповідь: 15 км.

Задача 2 (№943)

З одного міста в протилежних напрямках одночасно виїхали два автомобілі. Швидкість першого автомобіля становить 72,5 км/год, що на 8,7 км/год більше, ніж швидкість другого. Якою була відстань між ними через 3,6 год після початку руху?

Завдання:

- читаємо уважно умову задачі;
- що нам відомо? (автомобілі рухаються в протилежних напрямках);
- ще що відомо?(швидкість першого автомобіля і час руху обох);
- покажемо ці дані на малюнку

- що ще відомо в задачі? (швидкість першого автомобіля більше швидкості другого на 8,7км/год);
- складемо план розв'язку;
- що перше знайдемо? (швидкість другого автомобіля);
- потім? (швидкість, з якою вони віддаляються один від одного);
- що залишиться зробити? (швидкість віддалення помножити на час руху автомобілів);
- скільки дій буде в задачі? (три дії);
- записуємо розв'язок:
- 1) $72,5 - 8,7 = 63,8$ (км/год) - швидкість другого автомобіля,
- 2) $72,5 + 63,8 = 136,3$ (км/год) - швидкість віддалення,
- 3) $136,3 \cdot 3,6 = 490,68$ (км) - відстань між автомобілями.

Відповідь: 490,68 км.

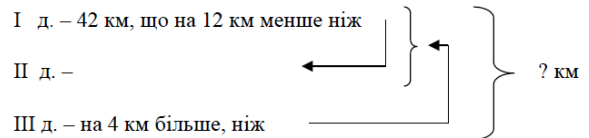
ЗАДАЧІ НА ПОЕТАПНИЙ РУХ

Задача 1 (№ 177)

Вирушивши у велосипедний поїзд, група туристів за перший день подолала 42 км, що на 12 км менше, ніж за другий, а за третій - на 4 км більше, ніж за третій і другий разом. Скільки кілометрів проїхали туристи за три дні?

Завдання:

- уважно читаємо задачу і записуємо коротко умову;
- що нам відомо? (туристи рухалися три дні);
- що сказано про перший день? (група пройшла 42 км і це на 12 км менше, ніж за другий);
- позначаємо ці дані в умові

- що відомо про третій день? (що туристи пройшли на 4 км більше, ніж за I і II разом);
- записуємо це в умову, об'єднавши шлях пройдений за перший і другий дні, фігурною дужкою;
- що треба знайти в задачі? (шлях, який подолали туристи за три дні);
- складемо план розв'язку;
- що можемо знайти спочатку? (шлях, пройдений за II день);
- наступне? (шлях, що пройшли туристи за перші два дні);
- що тепер можемо дізнатися? (шлях, який проїхала група за третій день);
- тепер можемо відповісти на головне питання задачі? (так);
- що залишилось зробити? (додати відстані, пройдені за III і перші два дні);
- записуємо розв'язок:
- 1) $42 + 12 = 54$ (км) - шлях за II день,
- 2) $42 + 54 = 96$ (км) - шлях, який проїхали туристи за перші два дні,
- 3) $96 + 4 = 100$ (км) - шлях за III день,
- 4) $100 + 96 = 196$ (км) - весь шлях, який проїхали туристи.

Відповідь: 196 км.

Задача 2 (№ 706)

За чотири дні яхта капітана Врунгеля "Біда" пройшла 624 км. За перший день було пройдено 2/13 усієї відстані, за другий - 5/26, за третій - 5/12, а за четвертий - решту. Скільки кілометрів пройшла яхта за четвертий день?

Завдання:

- читаємо уважно задачу і записуємо коротко умову;
- що нам відомо? (яхта пройшла 624 км за чотири дні);
- що відомо про кожний з днів подорожі? (частини від усього шляху для перших трьох днів, а за четвертий - решта);
- вносимо всі дані в короткий запис умови, шлях за чотири дні показуємо фігурною дужкою

I д. - $2/13$ шляху	} 624 км
II д. - $5/26$ шляху	
III д. - $5/12$ шляху	
IV д. - решта	

який буде план наших дій? (спочатку знайдемо відстані, які пройшла яхта за I, II та третій дні);

- як це знайти, якщо нам відома частина усього шляху, виражена дробом? (треба весь шлях помножити на чисельник дробу і поділити на його знаменник);

- після того, як знайдемо пройдені відстані за перші три дні, можемо знайти решту? (так, треба від усієї відстані відняти суму відстаней, які яхта проїхала за перші три дні);

- записуємо розв'язок задачі:

- 1) $624 : 13 \cdot 2 = 96$ (км) - I день,
- 2) $624 : 26 \cdot 5 = 120$ (км) - II день,

- 3) $624 : 12 \cdot 5 = 260$ (км) - III день,
- 4) $624 - (96 + 120 + 260) = 148$ (км) - за четвертий день.

Відповідь: 148 км.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Навчальна програма для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти) математика / [М. І. Бурда, Ю. І. Мальований, Є. П. Нелін, Д. А. Номіровський, А. В. Паньков, Н. А. Тарасенкова, М. В. Чемерис, М. С. Якір]. - К.: вид. дім "Освіта", 2013. - 86с.

2. Мерзляк А.Г. Математика. 5 клас: підручник / [А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, М.С. Якір] - Х.: Гімназія, 2013. - 351 с.

3. Коваль В.В. Прикладна спрямованість шкільного курсу математики / В.В. Коваль // Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики: Збірник наукових праць: У 3-х томах. - Кривий Ріг: Видавничий відділ КДПУ, 2001. - С. 149-180.

4. Швець В.О. Математичне моделювання як змістова лінія шкільного курсу математики // Дидактика математики: проблеми і дослідження: Міжнародний збірник наукових робіт. - Вип. 32. - Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2009. - С. 21-88.

5. Методика навчання школярів прийомам рішення текстових арифметичних задач [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua-referat.com/>

6. Використання моделювання в навчанні вирішення задач у 5 класі [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua-referat.com/>

Л.В. Сліпченко,

учитель фізики Тальнівської ЗОШ I-III ступенів №2 Тальнівської районної ради, керівник методичного об'єднання учителів фізики Тальнівського району

ЕНЕРГІЯ. ПОТЕНЦІАЛЬНА ТА КІНЕТИЧНА ЕНЕРГІЯ

РОЗРОБКА УРОКУ ІЗ ФІЗИКИ. 8 КЛАС

Мета уроку: ввести поняття про фундаментальну характеристику руху і взаємодії тіл - енергію та сформулювати поняття потенціальної та кінетичної енергії; розвивати вміння аналізувати та описувати фізичні процеси, виховувати спостережливість, увагу, професійні інтереси, здійснювати екологічне виховання.

Обладнання: іграшковий заводний автомобіль, похила площина, брусок, набір тягарців, блок, нитка, дві металеві кульки різної маси, візок, пружина, штатив.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Хід уроку**I. Організаційний момент.**

1. Привітання.
2. Перевірка присутніх.

II. Актуалізація опорних знань учнів.**Бесіда з учнями:**

1. Що називають механічною роботою?

2. Як визначають роботу?

3. Якими одиницями вимірюється робота в системі СІ?

4. Назвіть умови виконання роботи?

5. Наведіть приклади, коли робота не виконується.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Енергія. Демонстрація 1: рух заводного іграшкового автомобіля.

Запитання до класу: за рахунок чого автомобіль рухався та ще й перевозив вантаж?

Демонстрація 2:

Рух бруска по похилій площині за рахунок опускання вантажу

Висновок. В обох випадках ми бачимо виконання тілами механічної роботи.

Отже, якщо тіло або кілька взаємодіючих тіл можуть виконати роботу, то кажуть, що вони мають енергію. Тому і стиснута пружина в автомобілі і тягарець мали енергію.

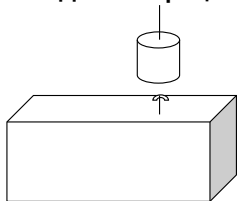
Запис у зошити: Енергія - це фізична величина, що характеризує здатність тіла або системи тіл виконувати роботу. Позначають енергію - E або W.

Коли тіло виконує роботу, то його енергія зменшується на величину, рівну виконаній роботі, тому енергія вимірюється такими ж одиницями, як і робота, - джоулями.

Запис у зошити: [E]=Дж.

2. Потенціальна енергія.

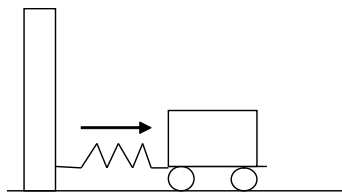
Демонстрація 3:

Підняте на висоту h тіло має енергію, тому циліндр забив гвіздок.

На циліндр діяла сила земного тяжіння. Відбувалася взаємодія циліндра і Землі. Виконана ним робота $A = F \cdot l = mgl$, але $l = h$, то $A = mgh$. Оскільки механічна робота є мірою зміни енергії, то внизу енергія дорівнюватиме нулю. Вона змінилася на величину mgh . Отже, на висоті h вона дорівнювала mgh . Ця енергія взаємодії між собою називається потенціальною (від латин.- можливість), позначається і визначається формулою $E_p = mgh$.

Демонстрація 4:

Стиснена пружина має енергію і витрачає її на виконання роботи над візком (штовхає візок і він рухається).

Потенціальну енергію має вода, піднята на греблі ГЕС, яка приносить і користь? і шкоду. Негативні наслідки будівництва ГЕС - затоплення величезних масивів родючих земель, заважають розмножуватись риби, призводять до її загибелі.

Спортсменам-лучникам також потрібно знати про потенціальну енергію натягнутої тетиви лука, щоб надати більшій швидкості стрілі для успішного результату.

Запитання до класу: А де ви вдома, в транспорті зустрічалися із використанням потенціальної енергії?

(Відповіді учнів.)

3. Кінетична енергія.

Демонстрація слайдів із зображенням ураганів, штормів, смерчів.

Учитель. А чи відомо вам, за рахунок якої енергії це все відбувається?

Проведемо експеримент за малюнком підручника 29.1 та 29.2 на ст. 148.

Чому куля просувала брусок, рухаючись по горизонтальній ділянці?

(Відповіді учнів).

Отже, енергія, яка зумовлена рухом тіла, називається кінетичною. Але ж від чого вона залежить? Проаналізуйте експеримент з різними кульками і зробіть висновок.

$$W_k = \frac{mv^2}{2}$$

Висновок. Чим більша маса кульки, тим вона має більшу енергію.

А коли кулька виконувала більшу роботу, скокуючись з різних висот?

Відповідь: коли мала більшу швидкість, скокуючись із більшої висоти.

Отже, кінетична енергія, як було доведено ученими, визначається так:

Значна кількість кінетичної енергії сконцентрована в океанських течіях. Тільки Гольфстрім і Куросіо несуть відповідно 83 і 85 млн. куб. м. води в секунду.

У деяких країнах світу розроблені проекти турбін для перетворення кінетичної енергії океанських течій в електричну, вартість якої в 1,8 раз нижча порівняно з ТЕС і в 1,4 раз - з АЕС. За оцінками вчених, запаси енергії океанських течій становлять 6 Вт. Зараз набирає оберти будівництво вітрових електростанцій.

Експерти встановили, що запаси вітрової енергії на Землі становлять 1200 Вт. На Україні найзручніше використання кінетичної енергії вітру в Азово-Чорноморській береговій зоні. Збільшення використання енергії припливів і відпливів, океанських течій, енергії вітру значно покращують екологічну обстановку нашої планети.

4. Повна механічна енергія $W = W_p + W_k$

IV. Закріплення і систематизація знань, умінь і навичок.

1. Самостійна робота

I варіант

II варіант

Вправа 29(1)

Вправа 28(3)

2. "Мікрофон"

1. Що таке енергія?

2. Назвіть одиниці вимірювання енергії.

3. Які види енергії існують?

4. Що таке потенціальна енергія?

5. Які гідроелектростанції є на Дніпрі, Гірському Тікичі?

6. Що таке кінетична енергія?

7. Які формули потенціальної та кінетичної енергії?

V. Підсумок уроку. Оцінювання учнів.

VI. Домашнє завдання.

Вивчити 28, 29. Виконати вправу 29 (3).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альохіна Л.А. Фізика. 8 клас. Розгорнуте календарне планування / Л.А. Альохіна. - Х.: Веста: Вид-во "Ранок", 2008. - 112 с.

Н.А.Лисенко,

учитель Бродецького НВК Катеринопільської районної ради

ПОШУК, ТВОРЧІСТЬ ТА ПРАЦЯ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Класний керівник - це особа, яка за дорученням народу має повсякденний доступ до найдорожчого народного багатства - душі, розуму, почуттів дітей, підлітків і юнаків. Перед ним, з одного боку, моральні цінності, створені, вистрадані протягом століть, з другого - багатство народу, його майбутнє, його надія - молоде покоління. Класний керівник творить найбільше багатство суспільства - Людину...

В. О. Сухомлинський

Сучасний виховний процес - це не тільки калейдоскоп безкінечних заходів, не тільки заохочення і співпраця, не тільки організація навчального процесу, відвідування, чергування, - це гармонія взаємин класного керівника, батьків, учнів, без якої неможливий виховний взаємовплив. І саме на цьому етапі велику роль відводиться класному керівнику, який знайомить учнів із системою роботи школи, налагоджує стосунки між членами колективу, допомагає дотримуватися Статуту школи, підтримувати один одного, не стояти осторонь загальношкільного життя, бути активними членами самоврядування школи. Це кропітка робота, яка впливає на розвиток особистості, залучення учнів до активної співпраці.

Для цього вивчаю потенційні можливості колективу з допомогою анкетування, опитування, співбесіди; ставлю перед собою та учнівським колективом мету та задачі відповідно до потреб школи; створила дієвий осередок учнівського самоврядування, який допомагає в організації чергування, взаємодопомоги у навчанні, організації дозвілля тощо, забезпечувати участь в загальношкільних святах, інтелектуальній реалізації учнів; впроваджувати інтеграцію родинного виховання в систему роботи з класом.

Знання особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, потреб, рівня вихованості, мотивів поведінки та інших якостей дає змогу скласти цілеспрямований і дієвий план виховної роботи, організувати результативний щоденний виховний вплив на учнівський колектив загалом і на кожного учня зокрема.

Залучаю колектив класу до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що збагачує уявлення учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, спрямованої на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка розкриває учням духовні та матеріальні соціальне значущі цінності й орієнтує на них їх поведінку; художньо-творчої, що дає учням можливість реалізувати індивідуальні творчі задатки та здібності; вільного спілкування, організації дозвілля учнів, що взаємозбагачує їх.

Найскладнішою в діяльності класного керівника є виховна функція. План виховної роботи в класі визначає зміст, форми і методи виховної діяльності. Складаю його з урахуванням загального змісту й методики виховання учнів у національній школі. Передусім виховна діяльність класного керівника передбачає підготовку і проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально цінних

мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Безперечно, в роботі класного керівника потрібно поєднувати традиційні та інноваційні технології, розробляти та використовувати практичні сценарії, проекти (наприклад, "Родинні традиції"), постійно ділитися досвідом родинного виховання на методичному об'єднанні класних керівників, педагогічних радах; забезпечувати діяльнісний підхід в організації виховної роботи з предметів (мої учні є постійними учасниками Міжнародного математичного конкурсу "Кенгуру", Всеукраїнських конкурсів з англійської мови "Гринвіч" та "Пазл"), постійними в роботі є тижні англійської мови, на яких використовуються такі форми роботи, як брейн - ринги, виставки проектних робіт, ігри тощо; розробки з позакласної роботи, розробка предметного тижня з англійської мови надруковані в науково-методичному журналі "Англійська мова та література".

Чітко організована виховна діяльність дала змогу учням 9 класу досягти певних результатів в інтелектуальній та позакласній роботі:

- 41% учнів мають достатній та високий рівень навчання;
- 100% взяли участь в 1 етапі Всеукраїнських предметних олімпіад;
- 20% учнів беруть участь в 2 етапі Всеукраїнських предметних олімпіад;
- Активна участь та призові місця в загальношкільних конкурсах;
- Дієва участь у роботі самоврядування школи.

Як класний керівник, відповідально формую покоління всебічно розвинутих, свідомих громадян, патріотів, здатних забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, виховую полікультурну особистість, спрямовану на формування соціально важливих якостей. Тобто, як класний керівник 9 класу, намагаюся планувати роботу так, щоб серцевиною виховного процесу була особистість - її здібності, потреби, інтереси, соціальний досвід, самосвідомість.

Я вважаю, що навчання й виховання - це складові єдиного процесу, кожна з яких має свою специфіку. Навчання орієнтоване на інтелект, а виховання - на почуття, емоції. Як класний керівник я розумію, що цей процес має великі можливості для реалізації громадянської освіти учнів. При цьому вагому роль відіграє морально-

психологічна атмосфера, яка панує на кожному уроці, в позакласній виховній роботі та характеризується доброзичливим, толерантним та діловим стилем стосунків педагога і дітей, педагога і батьків.

Постійно намагаюся тримати в полі зору всю життєдіяльність вихованців, аналізувати, оцінювати потік інформації і спрямовувати діяльність в позитивне русло, будувати свої відносини на принципах співробітництва та співтворчості. В учнів виховую дисципліну, почуття милосердя, доброзичливості, підвищую внутрішню і зовнішню культуру своїх вихованців, постійно працюю над згуртуванням учнівського колективу, а також свідомим ставленням до навчання.

Особливу увагу приділяю вихованню почуттів національної гідності і патріотизму. Надаю практичну допомогу в діяльності учнівського самоврядування. Діти беруть участь у підготовці всіх справ. Позакласні заходи різняться великою творчою активністю та ініціативою учнів, вони з великим задоволенням беруть участь у класних та загальношкільних традиційних святах.

Як і кожний учитель, я постійно підвищую свою педагогічну майстерність як класний керівник, займаюся самоосвітою, беру активну участь в педагогічних радах, тренінгах, колективних творчих справах.

Надзвичайно ціную повагу батьків своїх вихованців, завжди намагаюся допомогти корисною порадою. Якщо виникає якась проблема, то намагаюся вирішити її, використовуючи всю свою педагогічну майстерність та досвід. Тому батьки з задоволенням беруть участь у всіх позакласних заходах: допомагають в підготовці свят, екскурсій, брейн-рингів між батьками та учнями тощо.

Виходячи з того, що в сучасних умовах загальною метою виховання повинно стати формування соціальної активності особистості, яка в своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна справедливість) і культурно-національними (національна самосвідомість, працелюбність, творчість, волелюбність) цінностями, пріоритетними напрямками в своїй діяльності й у пошуках шляхів удосконалення своєї роботи у вихованні учнів, як класний керівник обираю:

- впровадження нових педагогічних технологій виховання;
- виховання правосвідомості школярів, попередження негативних проявів їхньої поведінки;
- пропаганда здорового способу життя;
- формування духовної культури молоді на засадах національних традицій свого народу;
- реалізація їхніх потреб у формуванні ідеалу.

Творчий підхід до роботи з дітьми є запорукою успішного виконання вимог сучасного суспільства до навчання, всебічного розвитку та виховання підростаючого покоління. Саме тому шукаю індивідуальний підхід до кожного свого учня, шукаю як розкрити й розвинути їх обдарування, таланти, співпрацюю з батьками, вважаю за необхідне, як учитель, педагог, постійно підвищувати свій професійний рівень, опрацьовувати новинки передового педагогічного досвіду, впроваджувати це в своїй роботі.

Багато уваги приділяю роботі з обдарованими і талановитими учнями. Беру активну участь у методичній роботі школи, виступаю на педагогічних радах, керую методичним об'єднанням учителів суспільно-гуманітарного циклу.

Головною метою своєї педагогічної праці вважаю виховання свідомої особистості, чесної і порядної людини. Тобто наша задача, як вчителів, так і вихователів - зацікавити вихованців нестандартними формами роботи і на уроці, і в позакласній роботі. Часто проводимо з учнями години спілкування, диспути, круглий стіл, наукові конференції, дебати, рольові ігри традиційні бесіди, семінари, роботу з книгою тощо. Практикую також зустрічі з цікавими людьми.

Велику увагу у своїй роботі приділяю родинному вихованню. Сім'я завжди була і залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини. Надбані в сім'ї навички різноманітної діяльності зберігаються на все життя.

Для становлення особистості надзвичайно важливим є мікроклімат не тільки колективу класу, однолітків, а й колективу батьків. Все починається з родини, і сьогодні, як ніколи, є актуальною проблема збереження та примноження родинних традицій, сімейних цінностей, які формують свідому особистість. Саме тому в своїй діяльності вбачаю необхідність співпраці з батьками на принципах взаємопідтримки, партнерства, спільної мети. Адже результат нашого виховного впливу - це сформована особистість, і від нас залежить, які риси в ній будуть переважати. Тому проблемною темою своєї виховної роботи з учнівським колективом класу я визначила тему: "Формування гармонійної та всебічно розвиненої особистості учня через призму родинного виховання". Інтеграція родинного виховання в систему роботи з класом, співпраця родини та школи в нових умовах організації системи освіти набуває ще більшого значення. Цей процес непростий і тривалий. І тут, безперечно, потрібна єдина лінія поведінки вчителів і батьків. Тільки за умови підтримки батьків учитель зможе досягти належної ефективності навчально-виховного процесу.

Налагодження контакту з батьками потребує проведення певної роботи, а саме:

- 1) надання інформації батькам про їх дитину, про школу;
- 2) батьківський всеобуч з питань виховання дитини в сім'ї, врахування пропозицій батьків;
- 3) знайомство вчителів з проблемами сімейного виховання;
- 4) співробітництво батьків та педагогів.

У моїй роботі з сім'єю передбачається проведення батьківських зборів, лекторіїв (загальношкільних та класних), свят (наприклад, "Тато, мамо і я - спортивна сім'я", козацькі забави, одноденні з участю батьків туристичні походи, екскурсії, відвідування музеїв, виставок, зоопарку), індивідуальна робота класних керівників з батьками в плані організації сумісної роботи по формуванню здорового способу життя та безпеки життєдіяльності. Роботу з батьками я почала з вивчення інформації про родини від самих учнів та батьків.

Для цього я використала анкетування. З допомогою анкет, тестів, індивідуальних бесід вивчаю думку батьків щодо організації навчання

та виховання у школі. Створила систему інформування батьків про життя класу та школи;

Для реалізації виховних планів я сформувала такі завдання:

- об'єднати батьківську та учнівську громаду;
- вмотивувати значимість родинних традицій;
- готувати до моральних вчинків, направлених на волонтерську діяльність, добродійність;
- досліджувати сімейні традиції, реліквії, родовід, рід занять та дозвілля
- предків;
- забезпечувати єдність поколінь через родинні свята;
- реалізувати творчий потенціал учнів;
- формувати здоровий спосіб життя через власний приклад батьків.

До плану роботи з дитячим колективом я обов'язково включаю взаємодію з батьками з метою залучення батьків до колективної співпраці. Метою такого включення я вважаю - донести до батьків розуміння їхньої ролі у формуванні творчої особистості дитини, розуміння того, що для дитини дуже важлива похвала, підтримка і схвалення батьками тих справ, якими захоплені їхні діти, змога пояснити батькам, що діти не повинні бути лише взірцями життя, вони можуть і повинні бути активними його будівельниками.

Основними формами роботи щодо реалізації проблемної теми стали: анкетування, психологічні тестування, вікторини, відверті розмови, диспути, ігри - мандрівки, круглі столи, конкурсні програми, усний журнал, тренінги, семінари тощо. Найбільш традиційною формою роботи з батьками є

батьківські збори. Але, звісно, ігнорувати їх не можна. Бо вони своєрідно поєднують аналіз та осмислення педагогічного досвіду. На жаль, деякі батьки уникають контактів з учителями, хоч і зацікавлені в результатах навчання і виховання своїх дітей не менше, ніж вчителі. Це спричиняє їхню байдужість до виховних проблем школи, замкненість. Саме тому школа повинна постійно дбати про виховання дітей у сім'ї, у масштабах школи, класу та індивідуально давати батькам педагогічну освіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абетка класного керівника / Упорядник І.Рожнятковська. - К.: Редакції заг.пед.газет, 2003. - 76с.
2. Бобир О. Етикет учителя: навчально-методичний посібник /О.Бобир. - К.: Ленвіт, 2007. - 89с.
3. Виговський О. Вольові якості талановитої особистості. Парадокси психологічного дослідження / О.Виговський // Директор школи. - 2002. - №3.- С. 23-27.
4. Мільто Л.О. Методика розв'язування педагогічних задач: навч. посібник. 2-ге вид., переробл. і доп. / Л.О. Мільто. - Х.: Ранок-НТ, 2004.- 87с.
6. Народна педагогіка: світовий досвід / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. - К.: Знання-Прес, 2003. - 65с.
7. Сисоєва С.О.Основи педагогічної творчості: підручник / С.О.Сисоєва. - К.: Міленіум, 2006.- 78с.

О.В. Коломієць,

учитель географії Смілянської ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Смілянської міської ради

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АФРИКИ РОЗРОБКА УРОКУ ІЗ ГЕОГРАФІЇ. 7 КЛАС

Тема. Сучасна політична карта Африки. Основні держави. Зв'язки України з країнами Африканського континенту.

Мета: ознайомити з основними державами Африки, формувати вміння знаходити та показувати їх на карті світу; розвивати критичне мислення, просторову уяву; виховувати почуття миролюбивості, приязності до інших рас.

Обладнання: фізична і політична карта Африки, атласи, картки з назвами народів, сигнальні карточки (червона і зелена).

Хід уроку

І. Організаційна частина. Вправа "Рюкзачок мандрівника".

Учитель. Уявіть, ніби ви щойно повернулися з Африки. У колі друзів ви розпаковуєте рюкзачок, а у ньому - яскраві згадки про подорож. Назвіть по 1 предмету - символу поїздки до найжаркішого континенту.

Варіанти відповідей: золото, алмаз, графіт, вуглинка, бурдюк, фініки, какао, кактус, орхідея, мартишка, плоди паркії тощо.

ІІ. Повторення вивченого матеріалу.

1. Гра "Географічний футбол".

Учитель. Для того, щоб попасувати у географічному футболі, я обираю роль нападаючого, а ви - захисники воріт. Замість м'яча - географічний термін чи поняття з теми "Африка". Завдання захисників - відбити подачу, пояснивши заданий термін.

Учитель. Вельвичія.

Учень. Це рослина з півдня Африки, яка славиться трьохметровим листям та лише двадцятисантиметровим стовбуром.

Аналогічно продовжується гра з наступними словами: Баобаб; Ніл; Мадагаскар; Гілеї; Савани; Нілоти.

2. Гра "Четвертий зайвий".

Учитель. Серед рядка поданих термінів знайдіть той, що не відповідає загальній ознаці трьох інших.

А) Тутсі, малагасійці, пігмеї, нілоти.

КОМЕНТАР: малагасійці проживають на острові Мадагаскар і належать до монголоїдної раси.

Б) Ебенове, драконове, хлібне, ефіопське, залізне.

КОМЕНТАР: всі слова є назвами незвичайних дерев, які ростуть в Африці. А Ефіопським називають нагір'я.

В) Серенгети, Сахара, Нгоронгоро, Кафуе.

КОМЕНТАР: Сахара, на відміну від перелічених національних парків, є пустелею.

3. Гра "Добери пару".

Учитель. Завдання гри полягає в тому, щоб співвіднести місце заселення та відповідний народ. На дошці у стовпчик записані місця заселення народів:

- Північ Африки -
- Південь Африки -
- Схід Африки -
- Гілеї -
- Ефіопське нагір'я -
- Острів Мадагаскар -
- Басейн річки Ніл -

На картках, розташованих на дошці, надруковані назви народів, які проживають в Африці: араби, бербери, туареги, бушмени, готтентоти, тутсі, пігмеї, ефіопи, малагасійці, нілоти.

Розташуйте картки поряд з місцем основного заселення народів.

4. Гра "Так чи ні".

Учитель. Візьміть зелену і червону сигнальні смужки. За правилом світлофора зелений колір означає - "так", а червоний - "ні". Я зачитую правдиве або хибне судження, а ви сигналізуєте картою про його достовірність.

- Африка - колыска людства. (Так)
- Максимальний зріст пігмеїв - 160 см. (Ні)

- У бушменів майже чорна шкіра. (Ні)
 - Суахілі означає "берегові жителі". (Так)
 - В африканських країнах найменша тривалість життя. (Так)

III. Повідомлення теми і завдань уроку.

Учитель. Сьогодні на уроці ми здійснимо мандрівку політичною картою Африки.

Завдання нашого уроку:

1. Ознайомитися з основними державами Африки.

2. З'ясувати причини бідності населення континенту.

3. Співпрацювати в групах, парах.

IV. Мотивація навчальної діяльності учнів.

V. Формування нових знань.

1. **Робота в парах.** Гра "Географічні пазли".

Учитель. До уроку ви підготували випереджальне завдання - копію політичної карти Африки розрізали за обрисами держав, змішали та помістили у конверти. Таким чином утворилися географічні пазли. Ваше завдання - скласти з країн-пазлів материк Африка.

2. **Робота з підручником.** Самостійне опрацювання статті про сучасну політичну карту Африки та головні держави.

3. Рефлексивна гра "Пінг-понг".

Учитель. На основі прочитаної статті доберіть запитання сусіду по парті та будьте готовими відповісти на запитання товариша.

ЗРАЗОК:

Перший учень. Чому Африку називають наймолодшим регіоном світу?

Другий учень. Тому що середній вік держав - 40 років. Скільки незалежних держав налічують нині на Африканському континенті?

Перший учень. 54 незалежні держави. Яка єдина розвинена держава на материку?

Другий учень. Це Південна Африка. З якими державами Африки Україна підтримує тісні зв'язки?

4. **Робота в групах.** Складання переліку причин бідності населення Африки (на основі попередніх знань та життєвого досвіду учнів).

5. **Робота з підручником та довідковими матеріалами.** Доповнення та уточнення переліку причин бідності населення Африки.

VI. Узагальнення набутих знань.

1. Колективна творча робота.

Учитель. Від аналізу причин низького рівня життя африканського населення переходимо до створення власної програми розвитку Африканського континенту.

2. Хвилинка цікавих повідомлень.

Банан - це трава, яка досягає висоти 15 м і більше. Запилюється винятково вночі і лише кажанами. Плід банана - це ягода. Перевозять ці ягідки на спеціальних судах-банановозах. Пиво з бананів досягає міцності близько 28 градусів. По-арабськи банан означає палець. У деяких відсталих державах коренеплоди бананової трави вважають смачнішими за плоди. В цих же країнах бананову шкоринку викурюють - банарети, міцніші найчорніших цигарок. На Філіппінах з бананів виготовляють картон. Сортів бананів налічується 400.

VII. Підбиття підсумків уроку.

Гра "Чутки".

Учитель. Порухом голови підтвердьте або заперечте важливі факти про країни Африки:

- Лише в 7 країнах Африки проживає ? населення всього континенту (+)
- В Африці налічується 65 держав (-)
- Всі країни Африки - колишні колонії (-)
- Країни Африки - розвинуті держави світу (-)

VIII. Домашнє завдання: написати лист африканській дівчинці чи хлопчику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. - К.: Академвидав, 2004. - 76с.
2. Пехота О. М. Освітні технології / О.М. Пехота. - К.: А.С.К., 2004. - 78с.
3. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О.Пометун, Л.Пироженко. - К.: А.С.К., 2004. - 98с.
4. Тарасенко Г.С. Гуманістичне виховання засобами природи / Г.С. Тарасенко. - Тернопіль: Навчальна книга -Богдан, 2003.- 123с.
5. Шарко В. Д. Сучасний урок фізики / В.Д. Шарко. - К., 2005. - 54 с.

О.І. Рибак,

учитель математики Тальнівського НВК "Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №1-гімназія" Тальнівської районної ради

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Патріотизм як мета й результат патріотичного виховання молоді - це прояв любові до Батьківщини, вітчизни.

Володимир Даль

*Патріотизм - основа духовного становлення громадянина.
Патріотизм - серцевина людини, основа її активної позиції*

В. О. Сухомлинський

Патріотичне виховання молоді сьогодні є одним з найголовніших пріоритетів гуманітарної політики в Україні, важливою складовою національної безпеки України.

Його основна мета - формування і розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної самосвідомості..

В усіх країнах цьому питанню приділяється значна увага. Тому про те, чи потрібне і наскільки потрібне національно-патріотичне виховання у загальноосвітніх і вищих школах, у війську навряд чи потрібно дискутувати.

В умовах розбудови незалежної держави на перший план виходить проблема відродження національної системи освіти як передумови виховання нового покоління українців. Як зазначено в Концепції національно-патріотичного виховання молоді (Наказ, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту; Міністерство оборони; Міністерство культури і туризму; Міністерство освіти і науки № 3754/981/538/49 від 27.10.09 року), головна мета української системи освіти - створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне навчатися впродовж всього життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства.

Одним із головних завдань освіти є створення умов для виховання свідомих громадян-патріотів, які зможуть збудувати заможну, духовну і матеріально багату державу. Патріотизм покликаний дати новий поштовх для розвитку духовності нації. Це є нагальною потребою і держави, і суспільства, і особистості. **Складовими патріотизму є:**

- любов до Батьківщини, родини, отчого дому, рідної мови;
- віра у світле майбутнє;
- повага та доброзичливе ставлення до народу, його історії і культури;
- готовність до праці на користь рідної землі;
- дотримання та пропаганда здорового способу життя;
- турбота про збереження природи.

Поняття патріотизму виражає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію людини. Завдяки почуттю патріотизму людина стає сильною, здатною творити і розбудовувати свою національну державу, що виступає гарантом стабільності й могутності народу, його безсмертя. Тому головною ідеєю моєї

діяльності, як учителя математики стало створення інноваційної моделі виховної системи з формування та розвитку патріотичних почуттів учнів на уроках математики засобами національно-патріотичного виховання.

Вже більше сорока років я викладаю у Тальнівському НВК "ЗОШ №1 І-ІІІ ст. - гімназія" математику. Головною метою моєї діяльності як вчителя математики є передача молодому поколінню соціального досвіду.

Я ставлю перед собою конкретні завдання:

По-перше, розуміючи, що ефективність патріотичного виховання значною мірою залежить від спрямованості навчально-виховного процесу, форм та методів його організації, у своїй діяльності надаю перевагу активним методам патріотичного виховання, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи і творчості.

Це такі форми та методи, як:

- захисти проєктів,
- ділові ігри,
- творчі конкурси,
- ігри-тренінги, брейн-ринги,
- конкурси, подорожі,
- КВК, ситуаційно-рольові ігри,
- метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером,
- ігри-драматизації,
- створення проблемних ситуацій,
- методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки.

Крім названих, застосовую також традиційні методи: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою тощо.

По-друге, зробити все для формування творчої особистості вихованця, який зможе творчо мислити, творчо підходити до справи, творчо генерувати ідеї, творчо приймати рішення і потім творчо їх виконувати.

Згідно з розробленими заходами на виконання Програми розвитку патріотичного виховання учнівської молоді ключовим нормативним документом у сфері освітньої політики щодо виховання є наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243, яким затверджено "Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України", активізувалася виховна діяльність щодо проведення екскурсій і походів по місцях бойової і

трудої слави; вивчаються, досліджуються і втілюються в життя школи як осередку сільської громади кращі традиції й звичаї українського народу.

Провідними завданнями патріотичного виховання учнів у позакласній роботі з математики я вважаю:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки - матері, культури та історії свого народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які живуть на території України;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для формування її світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей;
- формування творчої, працелюбно-особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- сприяння глибокому усвідомленню взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- формування екологічної культури людини, її гармонійних відносин із природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді умінь міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

Одним з наріжних каменів патріотичного виховання на уроках математики є ознайомлення учнів з біографією видатних математиків-українців. Щедра талантами українська земля подарувала людству не тільки чудових співаків, композиторів, письменників, а й визначних математиків. Під час організації позакласної роботи з математики учні створюють "Живу газету" про математиків з України, які внесли значний вклад у світову та європейську науку: Г.Ф. Вороного, М.П. Кравчука, М.В. Остроградського, В.М. Глушкова, М.О. Зарицького, В.Й. Левицького.

У процесі вивчення математики велика увага приділяється також економічному та екологічному вихованню учнів. На уроках та в позаурочний час, розв'язуючи задачі з економічним змістом, вчитель формує умінь оперувати такими економічними категоріями: норма часу, норма виробітку, продуктивність праці, собівартість продукції, рентабельність, прибуток, якість продукції, а також виховує бережливості, учить оцінювати економічну ефективність технологічних процесів, аналізувати результати впровадження нових технологій. Окрім цього, вчитель виховує любов до рідної землі, до української природи, пояснює важливість запровадження енергозберігаючих технологій, використання вторинних ресурсів тощо.

Наводимо приклади задач економічного та екологічного змісту, які, крім математичної ідеї, носять елементи громадянського виховання. Розв'язування задач такого типу активізує пізнавальний інтерес учнів, дає додаткову

інформацію щодо поєднання навчання з практикою сучасного господарювання, підвищує обізнаність учнів з практичними питаннями, сприяє їх підготовці до життя в умовах демократичного суспільства, виховує справжнього патріота - господаря землі.

НАТУРАЛЬНІ ЧИСЛА. 5 КЛАС

1. У класі 10 лампочок по 100 Вт кожна. Якщо вони горітимуть марно 1 годину, то буде втрачено 1 кВт/год електроенергії. У нашому районі понад 420 класів. Чому дорівнюватимуть втрати електроенергії в межах району?

2. Вторинна переробка 1 т паперу зберігає близько 30 000 л води і 6 т деревини. Підрахуйте, скільки збережеться води і деревини, якщо ви здасте 40 кг макулатури?

3. Якщо учень нашої школи збереже за чверть один зошит, країна збереже від вирубування 45 га лісу. Яка площа лісу буде збережена, якщо кожний учень за рік збереже 6 зошитів? У школі навчається 123 учні.

4. Запаси нафти в Україні - 125 млн. т. Розрахуйте, на скільки років вистачить цих ресурсів при умові, що їх щорічний видобуток становить 5 млн. т?

5. Один гектар полезахисної смуги шириною 10м захищає поле площею 25-30 га та на кожному гектарі сприяє збільшенню врожаю на 3-4 ц. На скільки центнерів збільшиться врожай на всій захищеній площі?

6. На побутові потреби за добу на одну особу в середньому витрачається 50 л води (для м. Тального). Вирахуйте, скільки витратиметься води за місяць (рік)?

ДЕСЯТКОВІ ДРОБИ

7. Маса консервної банки з білої бляхи становить 0, 0072 кг. На виготовлення цієї банки йде 1,6 г олова. Яку кількість заліза і олова можна дістати з кожних 100 млн. консервних банок, якщо у виробництво повернути, принаймні, половину ? (3 кожної старої банки можна повернути половину затраченого на неї олова).

8. Багато деревини і відходів її переробки йде на виробництво картону. із 3,4 куб. м лісових відходів виготовляють 1 т картону, що замінює 14 куб. м деревини, яка витрачається на виробництво тари. Скільки кубічних метрів деревини буде збережено, якщо для виготовлення картону використали 140 куб. м відходів?

9. Цівка води товщиною в сірник дає за добу втрату 480 л. Скільки води буде втрачено, якщо 100 чоловік не до кінця закрутять крани ? Скількиком жителям вистачить цієї води на добу, якщо мінімум використання води для однієї людини 10 л?

10. Засік у формі прямокутного паралелепіпеда має довжину 12 м і ширину 8 м. У цей засік наспано зерна до висоти 1,6 м. Для того, щоб визначити, скільки важить зерно в засіку, зробили ящик довжиною 0,5, шириною 0,5 м, висотою 0,4 м, наповнили зерном і зважили його. Скільки зерна в засіці, якщо в ящику вмістилося 80 кг зерна ?

11. 100 куб. м повітря містить 21 куб. м кисню. Визначити об'єм кисню у вашій класній кімнаті, довжина якої 8 м, ширина 6 м, висота 3,5 м.

12. Під час кладки цегляних стін із швів витискується розчин, який скріплює цеглу. Якщо цей розчин зібрати і використати повторно, то на кожному 1 куб. м кладки можна заощадити 200 куб. см розчину. Скільки гривень може зекономити за рахунок збирання розчину будівельна бригада, зробивши 5,2 тис. куб. м кладки ? (1 куб. м розчину коштує 105 грн.).

13. Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС забруднено 6,6 млн. га сільськогосподарських угідь. Встановіть частку цих земель від площі

сільськогосподарських угідь України, що дорівнює 41 854 тис. га.

14. На одному квадратному метрі поля, на якому збирали пшеницю, втрачено 2 колоски. В одному колоску 12 зернин (маса однієї зернини становить 0,5 г). Які втрати зерна, якщо площа поля, засіяного пшеницею, становить 500 га? Яка частина врожаю втрачена, якщо врожайність дорівнює 56,5 ц пшениці з одного гектара?

15. Переробка однієї тонни макулатури дає можливість зекономити 4 куб. м деревини, електроенергії на 2,5 грн., технічної пари на 2,7 грн. Скільки буде зекономлено згаданих матеріалів у результаті переробки 500,5 т макулатури?

16. У класі 9 лампочок по 100 Вт кожна. Якщо вони марно горітимуть 1 годину, то буде втрачено 0,9 кВт/год. електроенергії. В нашій школі 10 класних кімнат. Чому дорівнюватимуть втрати електроенергії за 2 години непродуктивної роботи лампочок? Скільки додатково грошей потрібно заплатити, якщо 1 кВт/год. коштує 14,4 коп.?

ВІДСОТКИ. 6-й КЛАС

17. Якщо зерно повної стиглості залишити на полі протягом 5 днів, то з кожним днем втрачатиметься 1% зерна. Визначити можливі втрати урожаю зерна з поля площею 200 га за 5 днів, коли врожайність дорівнює 50 ц з гектара.

18. Одна 100-ватна лампочка дає на 20 % більше світла, ніж дві 60-ватні. Підрахуйте, скільки заощадиться електроенергії, якщо вдома ви поміняєте лампочки в люстрах?

19. Природна втрата зерна при зберіганні його протягом 3-6 місяців в елеваторі становить 0,08%, на складі насипом - 0,12%, на площадці - 0,18%. Визначити втрати при зберіганні 100 т зерна в кожному із зазначених місць. Скільки зерна буде втрачено при зберіганні на складі і на площадці окремо порівняно із втратами на елеваторі?

20. За планом підприємство мало щомісяця витратити по 1500 т вугілля. Завдяки режиму економії заощаджено 3 % місячної норми вугілля,

причому 40 % заощадженої суми витрачено на премії робітників, а решту - на фонд підприємства. Який дохід підприємства за рахунок економії палива, якщо 1 т вугілля коштує 180 грн.?

21. Щоб виготовити 1 т паперу, потрібно витратити 5 куб. м ділової деревини. Школярі зібрали 2 т макулатури, з якої можна одержати 75 % чистого паперу. Скільки куб. м деревини буде заощаджено й скільки га лісу збережено від вирубування, якщо запас ділової деревини на 1 га становить 130 куб. м?

22. Знайдіть площу підлоги і площу всіх вікон (світлову площу). Скільки відсотків становить світлова площа відносно площі підлоги? Чи відповідає це санітарній нормі, якщо санітарна норма становить 55%?

23. При проходженні через лісову смугу швидкість вітру зменшується на 30-40%. Визначити швидкість вітру у відкритому степу, якщо в районі лісової смуги вона дорівнює 4,2 м за секунду. Чи переноситиме цей вітер у відкритому степу середньої величини пісок, якщо для перенесення піску достатня швидкість вітру 5-7 м за секунду?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апраксина О.А. Позакласна робота в школі / О.А. Апраксина. - К.: Освіта 2007. - 130 с.

2. Арчажнікова Л.Г. Теорія і методика виховання. Програма для вищих педагогічних учбових закладів / Л.Г. Арчажнікова. - Ужгород, 1991. - 309с.

3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання - нова освітня філософія / І.Д. Бех // Педагогіка толерантності. - 2001. - № 5. - С. 51 - 56.

4. Волошина О.О. Системний підхід до управління інноваціями педагогів гімназії / О.О. Волошина // Заучу: все для роботи. - 2010. - №4. - С. 78-98.

7. Гнатюк В.М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи: методичний посібник / В.М. Гнатюк. - К.: Оріяни, 1998. - С. 45-56.

8. Дмитрієва Л.Г. Методика виховання в школі / Л.Г. Дмитрієва, Н.М. Черноіваненко. - К., 2000. - 320 с.

О.П.Прищеп,

учитель географії Зеленодубівського навчально-виховного комплексу "Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів - дошкільний навчальний заклад" Городищенської районної ради

ВИКОРИСТАННЯ УЧНІВСЬКИХ ТВОРЧИХ РОБІТ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Інтеграція України до європейського та світового співтовариства ставить нові вимоги до формування й розвитку творчої особистості, що є необхідною умовою досягнення успіху на цьому шляху. Сьогодні вимагає перебудови, що стосується не лише методів і форм роботи, але й самого змісту викладання в новій школі: принципів, підходів до навчання та пізнання дійсності. Учні загальноосвітніх шкіл повинні бути підготовлені до професійної діяльності в конкурентному середовищі, в якому кожна ситуація вимагає творчого підходу. Природничі дисципліни дають можливість розвитку мисленнєвих операцій, бо саме людина, яка сама є частиною природи, найбільшою мірою сприймає її

закони і закономірності. У пізнанні природи найповніше реалізуються творчі можливості особистості.

У сучасній школі географія - єдиний предмет світоглядного характеру, що має завдання формувати у школярів комплексну системну і соціально орієнтовану уяву про Землю як про планету людей. Вона ознайомить школярів з територіальним підходом як особливим методом наукового пізнання. Тому шкільна географія і відноситься до числа тих предметів, які несуть особливу відповідальність за формування у школярів гуманістичного світогляду, виховання патріотизму, відпо-відальної поведінки в навколишньому середовищі.

Досвід педагогічної праці доводить, що впровадження у навчально-виховний процес нетрадиційних підходів до проведення уроків пов'язане, насамперед, з перенесенням аспекту викладання на цілеспрямоване навчання, тобто на вивчення структури і змісту навчально-пізнавальної діяльності школяра.

Особиста спрямованість освіти є провідним принципом нового педагогічного мислення. Кожний вчитель прагне зацікавити учнів предметом, який він викладає, бо це є запорукою успішного навчання. Тому важливо знаходити такі підходи, які дали б змогу залучити до навчальної діяльності дітей з різними особистісно-психологічними рисами. Отже, актуальною є методична проблема, над якою я працюю: "Особливості активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках географії".

Основним напрямом роботи вчителя, націленим на досягнення бажаного результату, має стати інтенсифікація навчання. Будь-якому вчителю зрозуміло, що традиційні методи навчання уже не забезпечують тих вимог, які стоять перед освітою на нинішньому етапі її розвитку. Проте й бездумне впровадження новітніх методів навчання також приносить мало користі. Отже, учитель повинен шляхом апробації із сучасних методів обрати ті, котрі найбільш прийнятні при вивченні конкретної теми, відповідають психолого-педагогічним особливостям певної вікової групи учнів. Нині найоптимальнішим варіантом інтенсифікації навчально-виховного процесу є поєднання традиційних та інноваційних форм, методів і прийомів його організації.

Планувати уроки географії необхідно так, щоб учень мав можливість самостійного пошуку у набутті нових знань, розв'язанні питань проблемного характеру. Пізнавальний інтерес учнів у навчальному процесі формується на репродуктивному і найвищому рівні продуктивного пізнання.

Для розвитку пізнавального інтересу доцільно **використовувати груповий вид роботи**: робота в групах дає хороший результат, оскільки керівники груп можуть проявити свої організаторські і творчі здібності, а слабші учні почуватися впевненіше, оскільки зникає скутість в стосунках.

Рівневі завдання дають можливість дітям самим оцінити свої сили, викликають прагнення досягти більшого результату. Сприяють розвитку пізнавальної активності використання на уроках вікторин, шарад, кросвордів, криптограм. Розвивати пізнавальний інтерес неможливо без спілкування, тому на уроках пропоную короткочасні роботи в парах.

Свідченням підтримання постійного інтересу учнів до навчального предмета та їх достатньої пізнавальної активності у уроках і при виконанні домашніх завдань є застосування вивченого матеріалу на творчому рівні, якому передусє старання пошукова робота.

Своєрідним результатом синтезу елементів кількох освітніх технологій (проблемного та розвивального навчання, методики критичного мислення) є учнівські творчі роботи: есе, дидактичні казки, а також зібрані школярами народні спостереження за природою, які можуть потім використовуватися вчителем у проведенні уроків у конкретних умовах своєї співпраці з класом.

Творчі роботи учнів з географії пропонувані, наприклад, у методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України щодо організації навчально-виховного процесу:

"Програмою з географії для 6-го класу рекомендується проведення досліджень як елементу творчої діяльності школярів. Цей вид роботи проводиться під керівництвом учителя, який визначає основну мету досліджень, та за активної участі членів родини учня. Дослідження проводяться за вибором і бажанням учня і оцінюється відповідно як творча робота. Форму виконання і подачі роботи вчитель рекомендує, а учень обирає довільно (міні-проекти, есе, презентації тощо)".

У той час, як проектна діяльність учнів скоріше пов'язана із застосуванням інтерактивних технологій та ІКТ у навчально-виховному процесі, написання творів-есе здається класичним видом роботи на уроці. Що ж являє собою творча робота з географії в жанрі есе?

Термін есе (або твір-есе) використовується у шкільній практиці на сьогодні досить часто. З погляду **шкільної методики, есе - це:**

- спосіб перевірки рівня знань школярів на уроках історії та суспільствознавства, рідше - економіки, географії, біології, фізики;
- форма викладу думок, поглядів, оцінок на учнівських олімпіадах та конкурсах та фаховому конкурсі вчителів;
- методичний прийом у технології розвитку критичного мислення.

Чимало вчителів-предметників практикують роботу учнів над створенням есе. Цим словом багато хто замінює назву "твір-мініатюра", інші надають йому більш широкого значення. Для більшої конкретизації поняття есе слід звернутися до літературознавчих словників, оскільки в методику шкільного навчання цей термін прийшов зі сфери літератури та публіцистики.

Для порівняння, у "Літературознавчому словнику-довіднику" 1997 р. зазначено, що есе "висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми". Це вже ближче до сучасних вимог з урахуванням близької й бажаної нам критичності мислення.

Цитуємо словник-довідник далі: "Характерні ознаки Е. - логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми... Як правило, Е. виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або чисто белетристичний характер".

Суть прийому написання есе в технології розвитку критичного мислення - це "вільне письмо" на запропоновану тему, у якому найбільше цінується самостійність, аргументованість, оригінальність вирішення проблеми, дискусійність. Таке есе, зазвичай, пишуть у класі впродовж 5-10 хвилин після обговорення певної проблеми. Часом у технології критичного мислення цей прийом застосовують як підсумкову рефлексію, коли на усну рефлексію бракує часу.

Визначальними рисами есе є незначний обсяг, конкретна тема, дана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, вільна композиція. Як правило, есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось.

Отже, есе сприяє розвитку в учнів соціального та емоційного інтелекту. Для вираження особистісного сприйняття світу автор есе може наводити приклади, проводити паралелі, добирати аналогії, використовувати різноманітні асоціації. Несподівані повороти думки та непередбачувані висновки надають роботі особливої цінності, допомагаючи всебічно осмислити порушені проблеми.

Не зважаючи на своє походження з галузі літератури, есеїстика чудово узгоджується із завданнями та цілями, **що стоять перед учителем географії:**

- розвивати пізнавальний інтерес учнів до об'єктів і процесів навколишнього світу;
- навчити встановлювати зв'язки в системі географічних знань й на цій основі формувати навчально-пізнавальну, інформаційну, картографічну та комунікативну компетенції;
- залучати учнів до практичної діяльності щодо застосування отриманих географічних знань і вмій у повсякденному житті.

Перехід до інформаційного суспільства зумовлює об'єктивну потребу у вихованні конкурентоспроможного випускника, набуття ним таких якостей, як уміння

самостійно, критично і творчо мислити; вміло працювати з інформацією (вміти збирати певні факти, аналізувати їх, робити ґрунтовні об'єктивні висновки; вирішувати практичні задачі). Пріоритетним напрямом розвитку сучасної освіти стало перенесення акцентів зі знань та вмінь, як основних результатів навчання, на формування в учнів системи компетентностей.

Очевидно, що знання географії вимірюються не стільки їх сумою, як умінням обґрунтовувати, прогнозувати, моделювати, розуміти суть процесів і явищ, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, тому домінуючими в організації викладання шкільної географії стали прийоми, методи та форми роботи, спрямовані на формування інформаційної компетентності учнів та розвитку критичного мислення, серед яких значну ефективність має написання творів-есе.

Короткі письмові роботи, як результат синтезу елементів технологій інтерактивного навчання, критичного мислення, проектного навчання, певною мірою також допомагають вирішувати проблему оптимізації навчання, підвищення ефективності уроку в умовах великого об'єму програмового матеріалу в курсі шкільної географії.

Щодо технології підготовки школярів до написання есе, то на основі аналізу зарубіжного і вітчизняного досвіду **роботи з цього питання, виділяють такі етапи:**

1. Ознайомлення школярів із жанром есе та вимогами до його створення.

2. Ознайомлення зі зразками жанру (передовсім через міжпредметні зв'язки), зокрема і з цікавими учнівськими роботами цього жанру. Тут учителям стає у пригоді збірка кращих письмових робіт учнів попередніх років, яку слід започаткувати і постійно поповнювати.

3. Ознайомлення з алгоритмом створення есе (можливо, в традиційній для сучасної школи формі пам'ятки). Практична апробація школярами такого алгоритму в малих групах або парах.

4. Презентація створеного есе групами (парами).

5. Колективне обговорення прослуханих есе, визначення типових утруднень у їхньому створенні та шляхів попередження допущених помилок (змістових, мовленнєвих).

6. Індивідуальна робота учнів над створенням есе.

Для сучасного життя характерна швидкість. Ми стрімко рухаємося вперед, а щоб якнайбільше встигнути, намагаємося зайве обминати, викинути, а решту скоротити. Це стосується й мовлення, особливо комунікативної сфери. Тому доцільно часом замінити традиційні розгорнуті учнівські повідомлення на більш сучасну, компактну форму, таку, що відповідає життєвим вимогам і темпам, справедливо бажанню молоді мислити неупереджено і висловлюватися чесно. Тоді саме есе є тим дієвим засобом, який розкріє здібності й можливості кожного школяра, максимально використовуючи його особистий досвід, розвиваючи творче мислення, підвищуючи його внутрішню мотивація отримання нових знань та навичок.

Прикладом учнівських творчих робіт з географії з використанням жанру есе, дидактичних казок і віршів є подані нижче твори шестикласників.

НАШІ ПОМІЧНИКИ В ОРІЄНТУВАННІ НА МІСЦЕВОСТІ

Є багато помічників в орієнтуванні на місцевості. Для нас вони стають у пригоді, коли ми заблукали і не знайдемо правильного шляху. Одним з цих приладів є компас. Він допомагає нам зорієнтуватись за сторонами горизонту на невідомій для нас місцевості. Але, якщо в нас немає компасу та інших приладів? Тоді в пригоді нам стануть місцеві ознаки. Ось, наприклад, якщо ми заблукали в лісі, то можна орієнтуватись за кварталними стовпчиками. Своїм напрямком по ребрах стовпчики покажуть на сторони горизонту. Також в лісі ми можемо зорієнтуватись за мурашниками,

розташуванням моху на деревах, кроною дерев, річними кільцями на пеньках.

А як же зорієнтуватись, якщо ми заблукали в гірській місцевості? І навіть там є дуже багато орієнтирів. Це високі характерні вершини, скельні осипи, невеликі гаї на схилах, перевали, хребти. Вночі можна орієнтуватись за зорями, зокрема за Полярною зорею, Чумацьким шляхом, що ще з давніх часів служив дорозовказом для наших предків.

Насправді орієнтирів дуже багато, але треба вміти ними скористатись і застосувати на практиці.
Перцев Олександр

КРУГООБІГ ВОДИ В ПРИРОДІ

Сьогодні краплинка розповість про її мандри.

Спочатку вона жила серед інших краплинок в Країні Озер. Коли припікало сонечко, деякі краплинки перетворювались на пару, вирушали до хмар. Нашій краплинці теж захотілось вирушити в мандри. І одного дня її мрія здійснилася.

- Я бачила все, що оточувало навкруги мою Країну, - розповідала Краплинка. Наступною зупинкою була велика білувато-сіра хмара. До неї приходило багато краплинок і з кожним разом вона ставала чорнішою. Але хоч якою вона не була б темною хмарою, для мене вона здавалась доброю тітонькою. Тож коли вона побажала нам "Щасливої дороги", дядько Грім наказав, що нам час вирушати. І сотні краплинок пустилися у танок, утворюючи рясний дощ. Цього разу я опинилась у лісі на листку старезного дуба. Але довго я там не була, бо Сонечко запросило мене знову до хмаринки. Та нарешті цього разу, опустившись рясним дощем, я опинилась у своїй Країні.

Я розповідала про свої пригоди подругам і порадила кожному спробувати. Ось чому цього літа були рясні дощі.
Писаренко Юлія

Рідний край

*Вийду я у поле,
Подивлюсь навколо:
Все таке яскраве,
Все таке чудове,
Там квітки пахучі
Все ростуть, буяють.
Там ліси дрімучі
Сонечка чекають.
Там ставки і ріки -
Все таке казкове,
В небесах хмаринка,
Така ж загадкова.
Там десь у листочках
Все блищать росинки,
Сів простий метелик
На якусь травинку.
Там летіли птахи,
В небі щебетали,
Там жучки маленькі
Листячком все грали...
Це ж усе навколо -
Край мій дороженький,
Він такий казковий
І такий рідненький,
Гарний і ласкавий,
Добрий і привітний,
Найдорожчий в світі
І для всіх нас рідний.*

Писаренко Юлія

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глазова О.П. Есе як вид роботи з розвитку писемного мовлення школярів / О.П.Глазова // Методичні діалоги. - 2010. - №5. - С. 18- 20.
2. Лесин В.М. Літературознавчі терміни: довідник / В.М. Лесин. - К.: Рад.шк, 1985. -89с.
3. Літературознавчий словник-довідник /Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. - К.: ВЦ "Академія", 1997.- 103с.

С.О. Хмилко,

учитель початкових класів Черкаської ЗОШ I-III ступенів №19
Черкаської міської ради

СПІЛКУВАННЯ. УМОВИ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ. ПРАКТИЧНА РОБОТА. МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЙ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

РОЗРОБКА УРОКУ ДЛЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мета: формування ключових компетентностей:

- вміння вчитися (організувати своє робоче місце; орієнтуватися у часі та берегти його; планувати свої дії; доводити роботу до кінця);
- громадянської компетентності (знання своїх прав і обов'язків);
- здоров'язбережувальної (дбайливе ставлення до свого здоров'я)
- соціальної (продуктивно працювати з різними партнерами в групі, використовувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими);
- **формування предметних компетентностей:**
  - навчальна: ознайомити дітей з правилами спілкування в різних ситуаціях; спілкування із невербальними засобами спілкування;
  - розвиваюча: розвивати спостережливість, уважність, уміння аналізувати, робити висновки,
  - виховна: виховувати кращі людські якості: доброту, ввічливість, небайдужість до чужої біди, розуміння й повагу до інших, бажання допомагати людям, робити добрі справи.

Обладнання і матеріали: малюнки, смайлики, прислів'я на картках, іграшковий телефон, мікрофон, аркуші паперу А -4, макет дерева ввічливості, олівці, маркери.

Що підготувати заздалегідь:

вірші, діалоги, театральні вистави, пісню.

Хід уроку

I. Стартові завдання (повторити попередній матеріал і перейти до нового).

Учитель. Бесіда.

- На попередньому уроці ми говорили про безпеку і небезпеку.
- Що таке безпека? (Коли тобі нічого не загрожує, ти почувашся спокійно і впевнено)
- Хто дбає про вашу безпеку вдома?
- Хто дбає в школі?
- Про служби, які дбають про нашу безпеку діти розкажуть вірш Л. Вознюк "Служба порятунку". (Діти біля дошки розповідають вірш і показують таблички з номерами телефонів).

Вірш "Служба порятунку".

Учень 1.

*Щоб життя уберегти
від реальної біди,
полум'я помітив, дим -
подзвони на 101.*

Учень 2.

*Громадян охороняти
І порушників шукати -
Це міліції права,
Що за номером 102.*

Учень 3.

*Забиття, поріз, заноза,
Травма, будь-яка загроза
для здоров'я дитвори -
набираємо 103.*

Учень 4.

Газ палає й вибухає

Кожен хай запам'ятає:

*газом чути із квартири -
подзвони на 104.*

Номер для виклику всіх рятувальних служб - 112!

II. Мотивація навчальної діяльності.

1. Проблемна ситуація. Іноді в житті може статись непередбачена ситуація, коли поряд немає до кого звернутися. Послухайте епізод з відомої вам казки і скажете, що ж допомогло героїні вийти з небезпечної ситуації. (Слайд - Червона шапочка).

Сценка "Червона Шапочка і Вовк" (виходять Червона Шапочка і Вовк).

Вовк (спостерігаючи, як наближається дівчинка).

Здається, їжа в ліс прийшла!

Жаль тільки, - трохи замала.

А пахне так смачненько!

Нічого, що маленька.

Хоч і маленька, та смачна.

Ну й апетитненька ж вона!

Таку б я з'їв і в тапочках!

Егей, Червона Шапочко!

Червона Шапочка. Ви знаєте моє ім'я?

Вовк. Атож!

Червона Шапочка.

Безмірно рада я!

О пане, день вам добрий!

Ви сильний і хоробрий

І, певно, знаєте цей ліс?

Вовк. О, так! Я тут як вдома скрізь!

Туди-сюди все походжаю.

Червона Шапочка. Я дуже Вас благаю! Чи не проведите мене!

Вовк. Атож, дитятко запашне!

Червона Шапочка (дає Вовку кошик).

Ось, пригощайтесь, пане.

Це пиріжки рум'яні,

Беріть! Це - з сиром,

Ці - м'ясні.

Вовк (бере). О, дякую! Які смачні!

Червона Шапочка.

Це я вам дуже вдячна.

Самій у лісі лячно.

Спасибі, пане! Ми прийшли,

Спасибі Вам, що провели!

(Іде, помахавши рукою Вовку.)

Вовк (сам).

Ось так. Привітна, ввічлива,

Гостинна, доброзичлива,

Весь зіпсувала апетит!

Тепер я - лицар, не бандит!

Вчитель. Які слова допомогли Червоній Шапочці вийти з неприємної ситуації?

(Слова ввічливості)

III. Повідомлення теми і мети уроку.

Учитель. Цей приклад вам показав, як важливо в житті бути доброзичливим та стриманим. Адже ми з вами живемо серед людей, спілкуємося з ними. Уміння спілкуватися - це велике мистецтво і цього треба вчитися все життя. Від цього залежить настрій людини, емоційний підйом, здоров'я. Сьогодні на уроці ми будемо вести мову про культуру спілкування в різних життєвих ситуаціях, різні види спілкування.

Наше завдання на уроці - навчитися нових правил спілкування і закріпити їх на практиці. Також познайомитися з різними видами спілкування.

Я сподіваюсь, що наш урок буде цікавим і ви вийдете з новим багажем знань і хорошим настроєм.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Учитель. Діти, у нас сьогодні незвичайний урок, а урок - мандрівка. Ми з вами вирушаємо в країні "Ввічливості і доброти". (На дошці малюнок країни Ввічливості). Помічником нашим буде Мудра Сова.

Ви бачили, як ввічливість розтопила серце навіть голодного вовка. Отож, слова ввічливості-дійсно чарівні! Тому Перша наша зупинка біля Дерева Ввічливості. Я впевнена, ви знаєте багато чарівних слів. Напишіть по чарівному вислову і прикріпіть на наше деревце. (Діти пишуть на клейких листках слово і кріплять на дерево)

2. Довідкове бюро.

Учитель. Кожне із цих слів має своє значення. Послухайте про деякі із них.

Учень. Коли люди кажуть "Добридень" або "Здоровенькі були", це означає, що вони зичать одне одному здоров'я, добра, мира, щастя. Вітатися треба завжди з усіма, кого ти знаєш, кого часто зустрічав у магазині, у школі, на дворі, у парку. Менший за віком має привітатися першим.

Учень.

"Доброго ранку!" - мовлю за звичаєм.

"Доброго ранку" - кожному зичу я.

"Доброго дня вам", - людям бажаю.

"Вечором добрим" стрічних вітаю.

І посміхаються у відповідь люди, -

Добрі слова ж бо для кожного любі.

Учень. Слово "Спасибі" означає "Спаси тебе бог".

Учень. Говорячи "Будь ласка", ви закликаєте людину до доброти, чуйності. Ці слова діють, як справжні чари! Вони можуть творити справжні чудеса!

Учитель. Давайте заспіваємо пісню "Чарівні слова" Пісня "Чарівні слова". (На мелодію пісні "Голубий вагон" В.Шайнського).

Добре слово, ніби зайчик сонячний.

Зіграє душу й веселить.

Добре слово всім почути хочеться,

А від злого серденько болить.

Приспів:

Теплі і лагідні,

Теплі і лагідні,

Серце ви гоїте,

Як вода живе.

Ви, ніби зайчики,

Зайчики сонячні,

Як ви потрібні нам,

Чарівні слова!

Ці слова яскраві, ніби квіточки,

Нібито метелики легкі,

Будемо слова казати ввічливі,

Ніжні і приємні, ось такі!

Вчитель. Пам'ятайте ці чарівні слова, вживайте їх частіше, але знайте: слова повинні йти від усієї душі, бути щирими. Якщо слова хороші, а наміри злі, то це не ввічливість, а лукавність.

Наші казкові гості зараз допоможуть вам це зрозуміти.

(Діти в масках зайчика та лисички розігрують сценку. Біжить зайчик, а лисичка облизується.)

Лисичка.

Який чудовий зайчик!

Постій-но! Ти куди?

Будь ласка, любий зайчику,

До мене підійди!

(Той зупиняється.)

Сідай-но, поспілкуємось,

Я - Лиска! Добрий день!

Заць. Яка ця лиска ввічлива!

Присяду я на пень...

Лисиця. Ну, от і добре. Дякую,

Що біля мене сів.

Ось погризи морквиночку,

Такої ти не їв!

Заць (ість). Смачна, оближеш пальчики!

Лисиця (підходить до зайчика, готуючись його схопити).

Який ти чарівний!

їж вітаміни, зайчику,

Сніданку мій смачний!

Діти, це справі була доброта? (Відповіді)

Учитель. Це була ввічливість чи лукавність, підступність?

Фізкультхвилинка.

Учитель. Наступна наша зупинка "Словесне спілкування".

На цій зупинці ви ознайомитеся із секретами словесного спілкування

Відкрийте підручник (с.64-65) і розгляньте малюнки.

Які приклади словесного спілкування зображені?

Учитель. Сучасні люди часто спілкуються по телефону. Однак не завжди вони пам'ятають, як правильно це робити.

1. З яких слів слід починати телефонну розмову? "Доброго дня", "Доброго ранку", "Доброго вечора")

2. Співрозмовники повинні назвати один одного.

3. Першим називає себе той, хто знімає слухавку. (Діти показують зразок правильного спілкування по телефону.)

Гра "Діалоги"

1. "Розмова по телефону"

- Доброго ранку! Це квартира Рассохиних?

- Доброго ранку! Вас слухає Юлія Василівна.

- Вибачте, покличте до телефону ....

- Перепрошую, але її зараз немає.

Зателефонуйте через годину.

- Дякую. До побачення.

- На все добре!

Учитель. Дівчатка були взаємоввічливими?

Учитель. Важливо зауважити, що в спілкуванні з людьми ми іноді вживаємо звернення "ВИ". Коли це буває?:

- при спілкуванні людини, яку вперше зустріли;

- при спілкуванні лікаря з пацієнтом, учня з учителем, батьків з учителем;

- при спілкуванні молодшого зі старшим.

Учитель. Існує ще одне важливе правило в спілкуванні. Яке? Визначте самі.

Діалог "Незакінчена розмова"

- Доброго ранку, Аню.

- Доброго ранку, Віко. Як пройшли вихідні?

- Мені подарували книгу Василя Сухомлинського.

Я прочитала багато розповідей, але найбільше мені сподобалось оповідання "Бабусин борщ".

- Ой, дівчата, послухайте вчора таке було! Ми пішли на ковзанку. Там було дуже багато дітей. Я провела так цікаво час!

Учитель. Хто з дітей допустив помилку? Яку саме? Як потрібно вести себе в такій ситуації, коли люди розмовляють, а ти щось хочеш повідомити?

Спілкування з другом.

Учитель. Діти, я впевнена, що в кожного із вас є друг.

Хочу запропонувати вам вірш - мирилку, який вам допоможе весело помириться зі своїм другом.

Покажи мизинчик свій,
Зачеши його за мій.
Мізин-мізин-мізинець-
Помирив нас, молодець!
Давайте повторимо разом.

Фізкультхвилинка. (Діти в парах повторюють мирилку).

Учитель. Далі ми зупинимось в країні, де її герої спілкуються без слів. За допомогою рухів, жестів, міміки. Країна міміки і жестів. Уявіть, що ми з вами зустрілися з жителями такої країни, чи зможемо ми їх зрозуміти. Кожен з них буде щось показувати, ви попробуйте їх зрозуміти

Гра "Пантоміма" (Розділити ролі)

"Живіт болить",
"Погано чути",
"Ой, гаряче",
"Який неприємний запах").

(Діти виходять до дошки і по черзі показують пантоміму)

Учитель. Що допомогло вам відгадати? (Руки тіла, рук вираз обличчя)

Це і є несловесне спілкування - мова тіла - пантоміма.

Гра "Портрет".

Попробуйте "створити портрет" (Декілька дітей біля дошки)

- Насупитися, як осіння хмара.
- Посміхнутися, як весела людина.
- Посміхнутися, як хитра лисиця.
- Злякатися, як вовк зайця.
- Заморитися, як тато після роботи.

Учитель. З допомогою чого зараз ви спілкувались? (Міняли вираз обличчя) .Це називається - міміка.

Бесіда за малюнком у підручнику.(С.64).

Учитель. Звернемося до нашого підручника.

- Хто з цих людей не використовує слів, а лише руки?

- Які ще приклади несловесного спілкування можете навести?

- Правило піднятої руки.
- При привітанні чоловіки раніше знімали шляпи один перед одним, якщо вони були в головному уборі.
- Переступаючи поріг оселі, чоловіки знімають капелюха, що означає "Я тебе не боюся. Я ставлюся до тебе з довірою".

- Потискання руки. Слід пам'ятати, що першим подає руку господар - гостю, старший - молодшому, жінка - чоловікові.

- Поцілунок руки жінки.

Учитель. Отже, як називаються види несловесного спілкування?

V. Закріплення вивченого.

Вчитель. Отже, мандруємо далі. Будьте обережні, адже трапляються випадки, коли під час мандрів можна зустріти несподівано розбійників чи хуліганів. На нашому шляху зупинка Зупинка пригод.

(Звучить пісня з мультфільму Шапокляк).

На клас виходить Шапокляк (крислата шляпа, окуляри, портфель та парасолька). О, що це за малюки? Куди це ви зібралися?

Вчитель. Ми їдемо до країни Ввічливості

Шапокляк. Та що ви? Навіщо це вам потрібно? Ось залишайтеся зі мною.

(Діти відмовляються). Ну добре, тоді я дам вам деякі поради, якими можна скористатися в країні Ввічливості.

ШКІДЛИВІ ПОРАДИ ВІД ШАПОКЛЯК:

- Якщо товариш запросив тебе на день народження, залиш подарунок вдома.
- Він і тобі самому згодиться.
- Ні з ким у гостях не розмовляй, тільки вибирай, що смачніше, та їж.

- Дівчаткам треба завжди ставити підніжки, показувати язика, лупцювати.

- Якщо твій товариш упав, покажи на нього пальцем, смійся голосно, щоб він побачив, що ти не засмучуєшся.

Учитель. Це поради справді хуліганські, нам з тобою не по дорозі.

Діти, нам треба довести, що ми їй не друзі, та навчити справжніх правил поведінки.

У вас на столах конверти із завданнями, хто з дітей справиться, то залишиться в школі. Якщо ні - тоді поїде з бабусею Шапокляк до країни хуліганів.

Діти, вам потрібно скласти правила культурної поведінки. А ти, шановна Шапокляк можеш спостерігати за нашою роботою.

Робота в групах (Із деформованих речень діти складають правила поведінки).

- Не поспішай першим сісти за стіл.
- Не розмовляй під час їжі.
- Не перебивай того, хто говорить.
- Не показуй пальцями на інших.
- Не забудь зняти шапку, коли заходиш у приміщення.

- Поступайся місцем людям похилого віку.

- Не забудь вибачитися, якщо ти когось штовхнув.

Шапокляк. Добре, я зрозуміла, що ви хороші діти, я не буду вас більше затримувати. Мені соромно. Я повертаю у свою казкову країну.

Гра "Світлофор ввічливості"

Учитель. У вас на столі лежать картки червоного та зеленого кольору. Я казатиму реліквію, а ви повинні сигналізувати, де правильно чинять діти, а де - ні. Якщо правильно піднімає зелену картку, неправильно - червону. Якщо діти чинять неправильно, поясніть, як потрібно.

1. "Дайте мені хлібину", - звертається хлопчик у магазині до продавця. (Ч)
2. "Вибачте, будь ласка, я штовхнула вас ненавмисно", - каже дівчинка в автобусі. (З)
3. Покличте до телефону Марину! (Ч)
4. "Я трохи порвала цю книжку, підклейте її самі!" - сказала дівчинка бібліотекарю. (Ч)
5. Люба бабуся! Я з задоволенням тобі допоможу. (З)

VI. Підсумок уроку.

Учитель. Діти, давайте підсумуємо, що ж ви навчилися сьогодні на уроці і чи зможемо потрапити в країну Ввічливості і Доброти.

1. Спілкування буває словесним і несловесним.
2. До всіх людей потрібно ставитись з повагою.
3. Частіше вживати слова ввічливості.
4. Дивитись людині в очі, коли вітаєтесь чи розмовляєте з нею.
5. До дорослих звертатись на "Ви".
6. Не перебивати розмову людей, а дочекатись, коли розмову завершать.
7. Говорити треба правду. Народна мудрість каже: "Шила в мішку не сховаєш".

VII. Оцінка уроку.

Учитель. Діти, я дуже вдячна за активну роботу на уроці. Ви всі сьогодні молодці. У вас на партах конверти, в яких лежать смайлики. Покажіть смайлик, який усім розкаже з яким настроєм ви працювали на уроці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Бех І.Д. Основи здоров'я.2 клас / І.Д. Бех.-К.: Аллатон, 2012. - 123с.
- 2.Інтерактивні технології навчання у початкових класах [Авт.-упор.І.І.Дівакова]. -Тернопіль: Мандрівець, 2009. - 210с.
- 3.Кочерга Л.Г. Ефективне спілкування. Уміння слухати / Л.Г. Кочерга // Початкова освіта. - 2014. - №11. - С. 44-46.

Т. В. Саса,

учитель української мови і літератури Золотоношківської ЗОШ І-ІІІ ступенів Драбівської районної ради

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ В МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ

Обдарованість дитини... Що це таке? Можливо, це своєрідна Божа іскра, яку треба відшукати в дитячій душі й допомогти не тільки не згаснути, а й спалахнути полум'ям. Тому кожен учитель часто запитує себе: "Як знайти та визначити обдарованість?" Адже через свій брак інформації та методичної підтримки він обмежений у виборі інструментарію, який допоміг би дати відповідь.

Кожна людина протягом життя прагне пізнати свій шлях. І часто не знаходить його. Хто винен у цьому? Сім'я? Школа? Чи, можливо, й сама дитина?

Значна кількість державних документів України сприяють виявленню й розвитку талантів. Крім цього, науковцями розроблені психолого-педагогічна та методична база, яка допомагає не тільки з'ясувати сферу обдарованості, а й передбачити рівень, якого може досягнути учень за відповідних умов. Але, на превеликий жаль, документ, навіть, якщо він і "План розвитку на період...", лише фіксує проблему і розкриває реалії. Але цього замало.

Адже процес розвитку таланту - це вічний рух. І часто саме він є найціннішим надбанням людини, а не результат, як це не дивно. Тому спробуємо визначити ті акценти навчально-виховного процесу, які впливають на розвиток обдарованості особистості.

Основне завдання школи - не "пропустити" обдаровану дитину шкільного віку. Адже саме в школі починає формуватися і розвиватися емоційно-вольова сфера, яка в майбутньому стає основою формування працездатності особистості як необхідної складової успіху. Хоча в початкових класах не можна чітко спрямовувати діяльність вчителя на визначення напряму обдарованості та розвитку дитини. Лише якнайширше залучення дитини до участі в різноманітних видах діяльності зможе сформувати в неї вибірковість. Особливо обережно слід ставитися до дітей, які, маючи інформацію, отриману з різних джерел, намагаються показати себе серед однолітків ерудитами. Вони повідомляють цю інформацію в класі, незважаючи на те, чи доцільна вона.

Як не дивно, саме в цей період слід зберігати та розвивати нестандартність мислення учня, широко використовуючи методичний арсенал учителя. Взаємодія між навчально-вихованим процесом і системою позакласної роботи уможливлує формування цілеспрямованості обдарованої особистості.

Не враховуючи нестандартного підходу до вирішення проблеми учнем, значна частина вчителів прагне вступити в "прокрустове ложе" предметних олімпіад учня з уже стереотипним мисленням. Тому однією з причин такого стану в освіті є дуже пізня участь дітей в обласних та

Всеукраїнських етапах предметних олімпіад і конкурсів. Адже у 8-му класі, коли дитина вирішує там випробувати свої сили, шкільна система запрограмувала стандарт мислення "правильно-неправильно", емоційна сфера підлітка проходить своє активне самоосмислення, вольова - не знаходить достатньо зовнішньої та внутрішньої мотивації. Така ситуація спонукає значну частину обдарованих учнів знизити відповідальність до себе і не встановлювати особистих орієнтирів та майбутнє.

Робота з обдарованими дітьми в малокомплектній школі потребує особливої уваги з боку держави та громадськості. Адже і в "малонаселених" навчальних закладах маємо справжніх вундеркіндів, тобто обдарованих дітей. Багато в чому проблеми обдарованості дітей в таких школах мало чим відрізняються від проблем у гімназіях, ліцеях тощо.

Одна з них - чи є високий бал мірилом рівня обдарованості учня. З цього випливає інша проблема - чи варто заохочувати учнів, нагороджуючи золотою або срібною медалями.

Така ситуація є знуцанням над обдарованістю. Відомо, що всебічно обдарованих дітей не так багато. І тому важко погодитися з тими вимогами, які ставлять перед учнем - претендентом на нагородження медаллю. Адже з ініціативи батьків дитина намагається здобути медаль, втрачаючи вогник творчості до того єдиного, що найближче до душі і що вдається успішно виконувати.

Звичайно, ніхто не проти медалі, але вона - це лише моральний стимул. А врівноважити ситуацію слід, розширивши пільгову базу для школярів, які отримали грамоти МОН "За особливі досягнення у вивченні окремих навчальних дисциплін" та дипломи обласних і Всеукраїнських етапів предметних олімпіад та конкурсу-захисту науково-дослідних робіт МАН. Це давало б значній частині ВНЗ здійснювати професійний відбір абітурієнтів.

На мою думку, у школі профілізація неминуче призведе до того, що під час визначення предмета на здобуття медалі не враховуватимуться бали непрофільних дисциплін. Наприклад, як оцінити учня суспільно-гуманітарного профілю з хімії чи біології, коли на їх вивчення відведено один урок на тиждень. Така ж ситуація і зі світовою літературою, всесвітньою історією в природничому класі.

Бути обдарованим - непроста ноша. А виявити обдаровану дитину - нелегке завдання як для батьків, так і для вчителів.

Робота з обдарованими дітьми в малокомплектній школі проводиться поетапно. Спочатку це спостереження над учнями, які переступили шкільний поріг. Звертаємо увагу на

їх стосунки з однолітками та старшими учнями, проводимо бесіди з батьками, вивчаємо нахили дитини. Першими, хто помічає в дитини завдатки, є батьки. Саме вони починають навчати дитину і допомагають в цьому школі. Зазвичай, обдаровані діти краще навчаються від інших, користуються більшим авторитетом в колективі однолітків.

Школа повинна враховувати підвищені можливості цих дітей, адже в них може виникнути багато проблем, особливо в тих дітей, які навчаються в сільській малокомплектній школі. Обдарованих дітей в таких школах одиниці, і коло спілкування із "собі подібними" обмежене. Багато ровесників не здатні зрозуміти їх.

Наприклад, один з учнів пише вірші, але майже нікому їх не показує, за винятком учителя літератури. Інший - гарно малює, але знають про це лише однокласники та вчитель образотворчого мистецтва.

Обдарованості навчити не можна. Школа повинна допомогти обдарованій дитині самоудосконалитися, створити їй психологічні умови. Адже обдарованість розвивається на основі певної, улюбленої дитиною діяльності.

У нашій школі небагато обдарованих дітей. Та все ж вчителі намагаються працювати з ними додатково. Це стосується, насамперед, дітей з необмеженою здатністю до навчання. Адже тип успішно обдарованих дітей не можна недооцінювати. Саме з них виходять згодом чудові професіонали, справжні майстри своєї справи. Ще в шкільні роки Т.В. Кохно мала здібність до гуманітарних наук, неодноразово доводила свої знання, займаючи призові місця на олімпіадах та конкурсах. Після закінчення школи стала студенткою філологічного факультету Черкаського педагогічного університету ім.Б.Хмельницького, додатково вивчала психологію школярів. Нині це вмілий, знаючий учитель, досвідчений психолог. Тетяна Володимирівна - лауреат Всеукраїнського конкурсу "Учитель року". Це говорить про те, що людина професійно використала наявні в неї здібності, розвинуті ще зі шкільної парти.

У нашій школі спеціально відведених годин для роботи з обдарованими дітьми немає. Проте гуртки (вокальний, туристичний, "Умілі руки", гурток образотворчого мистецтва) сприяють розвитку природного потенціалу учнів.

Показником ефективності роботи з обдарованими дітьми є їхня участь в шкільних та районних олімпіадах, конкурсах, інтернет-олімпіадах та таких всеукраїнських конкурсах як "Кенгуру", "Левенятко", "Колосок", "Кришталева сова", "Олімпус" тощо.

За підтримки вчителів, які формують бажання дитини брати участь у різноманітних конкурсах та змаганнях, і батьків, що забезпечують і підтримують цю ідею, обдаровані учні школи є учасниками МАН (Криворучко І., Усенко Н.), призерами та переможцями змагань зі спортивного орієнтування (Ткаченко Д., Криворучко І., Шмонденко В. та ін.).

Протягом навчального року ми практикуємо організацію виставок, творчі звіти класних колективів, предметні тижні, де вшановуємо не лише обдарованих дітей, а й вчителів, які з ними працюють. Я вважаю, що працювати з обдарованими дітьми повинні й обдаровані

вчителі. Вчителі - ентузіасти, високопрофесіонали здатні підготувати дитину до участі в різних конкурсах, олімпіадах, конференціях. Дякуючи їм, організовуються виставки, тематичні вечори. Саме ці вчителі можуть створити для обдарованих дітей особливе середовище, бо легкі успіхи за низьких вимог загрожують швидкою деградацією.

В учительському ж середовищі потрібно пропагувати досвід учителів, які працюють з обдарованими дітьми. Адже робота з ними - це постійне відкриття. А діти, які позбавлені радості відкриття, поступово можуть втратити інтерес до творчості. Ще Леонардо да Вінчі писав: "Залізо іржавіє, не знаходячи собі застосування, стояча вода гниє або на холоді замерзає, а розум людини, не знаходячи собі застосування, хиріє."

Що стосується громадської думки з проблеми навчання та розвитку обдарованих дітей, то вона представляє думку учнів, учителів, батьків. Створення позитивного ставлення до даної проблеми всіх учасників навчально-виховного процесу та громадськості - це мета, яку необхідно перед собою поставити.

Основою розвитку навчальних закладів є формування творчої особистості, індивідуальна робота з обдарованими дітьми, які вирізняються насамперед високим інтелектом, що є наслідком як природних здібностей, так і сприятливих умов виховання.

Обдаровані діти - дуже цінна, але досить тендітна частина нашого суспільства й у своєму розвитку можуть наражатися на особливий ризик. Тому розвиток і виховання обдарованих дітей у малокомплектній школі - завдання, що потребує узгодження дій багатьох фахівців: директора, завуча, психолога, учителів, батьків.

У кожного є певний досвід організації навчально-виховної роботи з обдарованими дітьми. Але багато що нас ще не задовольняє: і те, що наша система не охоплює всього періоду розвитку дитини; і те, що недостатні умови для її розвитку; і те, що практично неможливо повністю завантажити обдарованих дітей, задіяти увесь потенціал їхньої розумової активності.

Сподіваємося, що недалеко той час, коли обдарована дитина матиме всі потрібні умови для безперешкодного розвитку своєї непростой, але цікавої індивідуальності. А з боку дорослих необхідна віра в обдарованість дітей. Кожен учень має якість обдарування й слід його в цьому підтримати.

Жодна країна не може дозволити собі марнувати таланти, бо це є втратою людських інтелектуальних ресурсів. Пріоритетом держави має бути вчасне виявлення творчо обдарованої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник / І.Д. Бех. - К., 1988. - 365 с.
2. Суботина Л.Ю. Развитие воображения детей / Л.Ю.Суботина. - Ярославль: Академия развития, 1996. - 76 с.
3. Юркевич В. Особливості обдарованої дитини: науково-методичний посібник / В.Юркевич. - М., 2002. - 89с.

Н.М. Пазинич,

учитель трудового навчання Смілянської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Черкаської обласної ради

БАГАТОРІЧНІ КВІТКОВО-ДЕКОРАТИВНІ РОСЛИНИ

РОЗРОБКА УРОКУ З ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ. 5 КЛАС

ТЕМА. Канни - багаторічні не зимуючі квітково-декоративні рослини.

Мета:

- сформувані і удосконалити знання учнів про багаторічні рослини, зокрема не зимуючу рослину канну;
- розвивати:
  - логічне мислення;
  - зв'язне мовлення;
  - спостережливість;
  - пам'ять;
  - естетичні смаки;
  - корекція:
- зорово-моторної координації;
- дрібної моторики руки під час виконання осінніх робіт на квітниках;
- виховувати позитивні риси особистості
- акуратність;
- терпеливість;
- ретельність;
- любов до квітів.

Обладнання: підручники, інструктивні карти, ілюстрації.

Інструменти і матеріали: ножі, секатори, носилки.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. НЕРОВО-ПСИХІЧНА ПІДГОТОВКА УЧНІВ ДО УРОКУ

Організація учнів до уроку.

Психологічна гра "Моделюємо настрої разом!"

Учні:

- Ми - співпраця!
- Ми - єднання!
- Ми - безліч "Я"!
- Ми - веселі!
- Ми - щасливі!
- Ми - одна сім'я!

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ І ВМІНЬ

Прийом "Мікрофон"

Вчитель.

1. Опишіть рослину гладіолуса.
2. Як розмножуються гладіолуси?
3. Як правильно доглядати ці рослини?
4. Де садять гладіолуси?

Гра "Кубики"

На гранях кубика написано шість букв. Учні по черзі кидають кубик і на букву, що випала, називають квітку.

К	КАННА
І	ІРИС
Т	ТЮЛЬПАН
Г	ГЛАДІОЛУС
Ж	ЖОРЖИНА
Ф	ФЛОКСА

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Вчитель. Для того, щоб налаштуватися на роботу, згадаймо народну мудрість.

Проведемо конкурс на знання прислів'їв. Вставте пропущені слова:

Попрацюй влітку, відпочинеш...(взимку).
Без труда нема...(плода).

Праця чоловіка годує, а лень...(марнує).

Хто хліб носить, той їсти не...(просить).

Діло без кінця, як кобила без...(хвоста).

(Повідомлення теми і мети уроку).

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Розповідь учителя. Канни - надзвичайно ефектні, переважно високорослі рослини з великими декоративними листками та квітками. Походять з тропічної Америки. Належать до родини каннових. У культурі поширені гібридні сорти канни індійської. Квітки переважно червоного, рожевого та жовтого кольорів.

Цвітуть канни з липня і до осінніх заморозків. Вони утворюють дуже гарну групу посередній клумб або просто на газонах. Канни потребують поживного ґрунту, достатнього поливання та освітленого сонцем місця.

Розмножуються переважно діленням кореневищ.

Восени кореневища канн викопують і, зрізавши з них стебла, переносять разом із землею у холодну теплицю або в погріб (морозів кореневища канн не витримують).

Взимку їх треба потроху поливати. У березні кореневища виймають із землі і розрізають гострим ножем на стільки частин, скільки є на них бруньок.

Кожну частину кореневища садять в окремий горщик у поживну землю, добре поливають і ставлять на підвіконня в теплій кімнаті (ще краще поставити в теплицю, а можна і в глибокий теплий парник).

До середини травня канни розв'ють по 2-3 листки, і коли мине загроза весняних заморозків (у кінці травня), молоді рослини висаджують у ґрунт.

Фізкультхвилинка

Вправи для тренування зору.

Вправа 1

Відкинутися на спинку стільця, заплющити очі, обертати очними яблуками зліва направо й навпаки по 10 разів.

Вправа 2

Притиснути кінчики пальців до скроні, швидко покліпати очима 15 разів.

(продовження розповіді вчителя)

Можна вирощувати канни з насіння, але оскільки воно має дуже міцну оболонку, його треба перед висіванням обдати окропом. Насіння висівають у лютому. Канни при вирощуванні в добрих умовах мають дуже декоративний вигляд.

V. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Завдання: закладання коренів канн на зимове збереження.

Вчитель. Перед початком практичної роботи слід згадати правила безпечної роботи з ножем.

Якщо ви будете уважними, старанними і наполегливими, то будь-яка робота буде вам під силу.

Правила роботи в групі:

- активність;
- правила "піднятої руки";
- говори "тут і тепер";
- доброзичлива, відкрита атмосфера.

Виконання практичної роботи.

Практичну роботу виконуємо відповідно до пори року:

- 1) обрізання стебел канн ножем;
- 2) складання коренів канн на носилки;

3) складання коренів канн у теплиці.
Роботу учнів увесь час треба контролювати, вчасно поправляючи тих, хто допускає помилки.
Доцільно час від часу нагадувати про прийоми безпечної праці.

VI. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З УЧНЯМИ

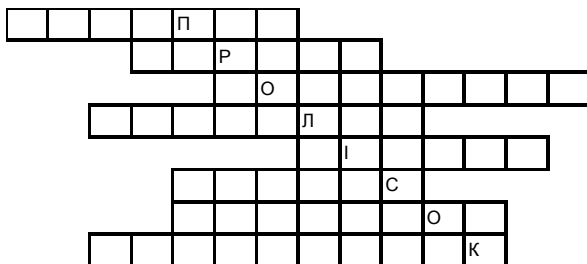
1. Поточний контроль за виконанням учнями роботи.
2. Індивідуальна робота з учнями, які потребують допомоги.

VII. РЕФЛЕКСІЯ.

Приєм "Мозковий штурм".

Завдання: розгадати кросворд.

Учитель швидше клас на дві команди. Учні намагаються швидше його розгадати.

За номером, який стоїть над квіткою, вписати у відповідний рядок клітинок назву кожної з цих квіток.

Відповіді:

1. Тюльпан.
2. Нарцис.
3. Сон-трава.
4. Конвалія.
5. Фіалка.
6. Крокус.
7. Барвінок.
8. Підсніжник.

VIII. ПІДСУМОК УРОКУ.

Підбиття підсумків уроку. Виставлення мотиваційних оцінок.

IX. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прахов М.М. Квітництво в школі: підручник /Прахов М.М. - К.: Видавництво "Радянська школа". - К., 1971. - 43 с.
2. Сорти квіткових і декоративних культур: за редакцією А.В. Пількевича - К.: Урожай. - К., 1986. - 68 с.
3. Українські прислів'я, приказки фразеологічні вирази, крилаті вислови/ авт.тексту В. Колос . - К.: Факт, 2008. - 55 с.
4. Цветы альбом /Коллектив авторов. - К.: Издательство "Урожай", 1973. - 210 с.

С.М. Тесленко,

учитель хімії Черкаської гімназії № 31 Черкаської міської ради

ЛУЖНОЗЕМЕЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ. ФІЗИЧНІ ТА ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРОСТИХ РЕЧОВИН, ОСНОВНИЙ ХАРАКТЕР ЇХ ОКСИДІВ ТА ГІДРОКСИДІВ, БІОЛОГІЧНА РОЛЬ ЕЛЕМЕНТІВ

РОЗРОБКА УРОКУ-ДОСЛІДЖЕННЯ З ХІМІЇ "ХІМІЧНА МИТНИЦЯ". 10 КЛАС

Мета: поглибити й розширити знання про метали на прикладі лужноземельних елементів; дослідити загальні властивості кальцію і магнію; сприяти формуванню досвіду дослідження під час вивчення фізичних та хімічних властивостей лужноземельних металів та їхніх сполук; розвивати спостережливість, вміння порівнювати, узагальнювати, робити висновки; виховувати особистісну позицію учня в освітньому процесі.

Міжпредметні зв'язки: історія, географія.

Форми роботи: дослідження, творче завдання, бесіда, розповідь, порівняльний аналіз, спостереження.

Методи навчання: словесні, наочні, репродуктивні, частково-пошукові, дослідні.

Обладнання та наочність: періодична система хімічних елементів Д.І. Менделєєва, таблиця розчинності, ряд активності металів,

металічний кальцій, зразки магнію, мінерали кальцію та магнію, мушлі, плакати з ілюстраціями, мультимедійні технології (використання комп'ютера).

Реактиви: магнієва стружка, вода, хлоридна кислота (HCl).

Посуд і прилади: щипці, спиртівка або сухий спирт, сірники, пробірки, штатив для пробірок.

Тип уроку: урок - дослідження.

Хід уроку

Епіграф уроку:

"Метали надають міцність і красу важливим речам в суспільстві"

М.В. Ломоносов

I. Організаційний етап.

II. Постановка проблеми.

Учитель. Ми з вами вивчаємо світ металів, кожний метал в ньому має своє певне місце. У цьому нам допоможе Хімічна митниця.

Проходячи її пости, ми вивчимо властивості представників лужноземельних металів, визначимо чому так називається сформована група і чому ці метали так потрібні людині для нормальної життєдіяльності. А результатом нашої спільної роботи буде паспорт цих металів.

Проблемне запитання: Чи володіють типовими властивостями металів саме кальцій та магній?

III. Актуалізація опорних знань учнів.

- **Перший пост митниці "Статистичний".**

Учитель. Давайте згадаємо, якими загальними фізичними і хімічними властивостями володіють метали. Гра "Мікрофон". (Діти називають по черзі ці властивості).

1. Агрегатний стан - твердий.
2. Блик - металічний.
3. Тверді.
4. Легкоплавкі, тугоплавкі.
5. Металічний зв'язок.
6. Колір - сріблясто білий.
7. Електропровідні.
8. Теплопровідні.
9. Пластичні.
10. Ковкі.

IV. Сприйняття та засвоєння учнями нового навчального матеріалу.

Завдання: розглянути запропоновані зразки - магнію та кальцію і записати узагальнену інформацію про фізичні властивості цих металів у таблицю-паспорт металів.

Учитель. Ознайомимось з природними сполуками, які містять Кальцій та Магній.

Демонстрація 1. Сполуки Кальцію - зразки мармуру, гіпсу, вапняку, крейди, мушлі, запаяний у скляній пробірці кальцій.

За поширеністю в природі кальцій займає п'яте місце серед хімічних елементів (3,6% маси земної кори). У зв'язку з високою хімічною активністю у вільному стані він не зустрічається. Найбільш поширеними його сполуками є вапняк, крейда та мрамур, які мають однаковий хімічний склад CaCO_3 , але різну кристалічну будову також $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ - апатит, $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ - гіпс, CaSO_4 - ангідрит, CaF_2 - плавиковий шпат (флюорит).

Демонстрація 2. Сполуки Магнію - порошок, ошурки магнію, MgCO_3 - магнезит, $\text{CaCO}_3 \cdot \text{MgCO}_3$ - доломіт, $\text{KCl} \cdot \text{MgSO}_4 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$ - каїніт, $\text{KCl} \cdot \text{MgCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ - карналіт.

Завдання: Результати спостережень, формули мінералів записати у паспорт металів.

Висновок: порівнюючи зазначені властивості металів з загальними властивостями металів, можемо сказати, що Ca та Mg - типові метали.

V. Осмислення об'єктивних зв'язків і взаємозалежності у вивченому матеріалі.

(Дітям заздалегідь дається завдання щодо історичних відомостей про кальцій і магній)

Учитель. Заслухаємо результати пошукової роботи (повідомлення учнів).

Учень 1. У 1695 р. Н. Гро випаровув мінеральну воду Епсомського джерела (Англія) та отримав сіль, що мала гіркий смак та послаблюючу дію. При взаємодії з содою та поташем ця сіль утворює білий рихлий порошок. Схожий порошок отримали з мінерала, що знайшли біля грецького міста Магнезія, і тому епсонська сіль назвали білою магнезією.

У 1808 р. Хемфрі Деві при електролізі білої магнезії з окисом ртуті отримав амальгаму нового металу, який назвали магній.

Учень 2. Назва елемента "Кальцій" походить від латинського *calx, calcis* - вапно ("м'який камінь"). Вона було запропонована англ. хіміком Г. Деві у 1808 році, який виділив металевий кальцій з допомогою електролізу.

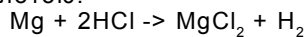
Висновок: назва лужноземельні метали походить від лужно- (гідрооксид кальцію, милкий на дотик, як луги, що має у воді лужне середовище, а земельні - бо великий відсоток мінералів земної кори містять солі цих металів). А ще вони названі так через те, що їхні оксиди алхіміки називали "землі"

- Другий пост митниці "Лабораторні дослідження".

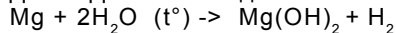
Учитель. Нам необхідно впевнитися, що магній та кальцій володіють типовими властивостями металів. Для цього проведемо досліди.

ДОСЛІД 1. Горіння ошурків магнію. Спостерігаємо! Метал магній спалахує і швидко згорає сліпучим яскравим полум'ям. Це явище відбувається з виділенням великої кількості теплоти. Термохімічне рівняння реакції: $2\text{Mg} + \text{O}_2 \rightarrow 2\text{MgO}$; $\Delta H = +1205 \text{ кДж}$.

ДОСЛІД 2. Взаємодія магнію з хлоридною кислотою.

ДОСЛІД 3. Взаємодія магнію з водою.

Висновок: хімічні властивості магнію підтверджують належність його до металів.

Учитель. Завдяки сильному виділенню світла під час горіння магнію, його застосовують для виготовлення освітлювальних ракет і у фотографії (магнієвий спалах). Оксид MgO (палена магнезія), що утворюється, застосовується в медицині як засіб від печії, як сорбент і як каталізатор у вогнетривких виробках.

VI. Обробка отриманого результату.

Робота в групах. "Знайди пару" Учням необхідно знайти відповідність між реагентами і продуктами у хімічних рівняннях взаємодії Ca та Mg з простими та складними речовинами та записати рівняння у паспорт металів.

$\text{Ca} + \text{O}_2$	$\text{MgCl}_2 + \text{H}_2$
$\text{Ca} + \text{S}$	MgH_2
$\text{Ca} + \text{N}_2$	CaO
$\text{Ca} + \text{Cl}_2$	CaS
$\text{Mg} + \text{P}$	Ca_3N_2
$\text{Mg} + \text{H}_2\text{O}$	CaCl_2
$\text{Mg} + \text{HCl}$	Mg_3N_2
$\text{Mg} + \text{H}_2$	$\text{Mg}(\text{OH})_2 + \text{H}_2$

- Третій митний пост "Експертна робота".

Робота в групах. Учням потрібно опрацювати матеріал підручника та інформацію з демонстраційних карток по напрямках: добова норма Ca та Mg; фізіологічна дія на організм Ca та Mg; проблеми, які виникають у людини зі здоров'ям при недостачі та великій кількості цих елементів в організмі; продукти, які містять Ca та Mg; застосування Ca та Mg в діяльності людини.

(В організмі дорослої людини міститься приблизно 20 г Магнію. Цей елемент сприяє формуванню кісток, нормальному функціонуванню нервової системи і м'язів. Добова потреба організму Магнію становить 0,3- 0,4 г. Він надходить до організму переважно із зеленими овочами.

Кальцій карбонат є неорганічною основою яєчної шкаралупи, черепашок, коралів, а фосфати Кальцію - основою кісток і зубів. Йони Ca^{2+} входять до сироватки крові; за їх нестачі кров погано зсідается. Маса Кальцію в організмі дорослої людини дорівнює майже 1 кг, а добова потреба в цьому елементі становить 1-1,2 г. Вона задовольняється переважно за рахунок молока і молочних продуктів. За нестачі Кальцію лікарі рекомендують вживати солі цього елемента й органічних кислот - глюконат, гліцерофосфат, глутамінат.)

Творче завдання. Як Клеопатра змогла виграти незвичне парі у Марка Антонія?

Доповідь пошукової групи.

Одне з найдавніших парі в історії людства було укладено між Клеопатрою і її римським коханцем, Марком Антонієм. Цариця посперечалася, що зможе за одну вечерю випити вина на 10 мільйонів сестерціїв. Перспективи відкривалися дуже цікаві, і Марк із задоволенням прийняв парі. Однак підступна жінка, природньо, схитрувала. На самому початку вечері перед нею поставили келих з винним оцтом, Клеопатра виїняла із свого вуха величезну чорну перлину, яка була відома своєю надзвичайною вартістю, і кинула в цей келих. Карбонат кальцію вступив в реакцію з оцтовою кислотою, послабив її, і під кінець вечері утворився коктейль, який можна було випити одним ефективним ковтком, що цариця й зробила. Марк Антоній визнав її перемогу.

До речі, вчені зовсім недавно довели реалістичність цього хімічного дослідю. Професор Пруденс Джонс з університету Нью-Джерсі озброївся оцтом і перлами і з'ясував, що потрібно близько 24 годин, щоб розчинити в кислоті середню перлину. Він допускає, що єгипетська цариця заздалегідь замочувала свою сережку в оцті і дістала її з вуха у розм'якшеному вигляді. Або вечеря, як це часто було в той час, тим більше в товаристві Клеопатри, плавно перетекла в сніданок.

"Карбонат кальцію в перлах реагує з оцтовою кислотою, виробляючи ацетат кальцію, воду і вуглекислий газ", - пише Джонс в поточному номері журналу "Класичний Світ", де він детально виклав хід експерименту.

Такий коктейль був би менш апетитним, ніж "Мартіні", але все одно смачним і прийнятним.

Висновок. Солі кальцію - карбонати взаємодіють з кислотами.

Завдання. Результати пошукової роботи презентувати та оформити в паспорт металів.

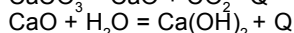
VII. Узагальнення, власні висновки.

Робота з опорними схемами

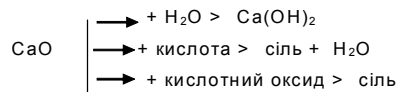
CaO - кальцій оксид, негашене вапно - основний оксид.

Ca(OH)₂ - кальцій гідроксид, гашене вапно, вапняна вода, вапняне молоко - основа, луг.

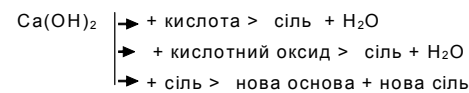
Добувають кальцій гідроксиду із вапняку:

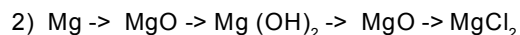
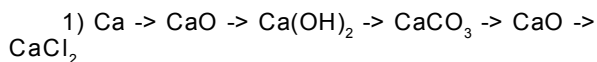
Хімічні властивості кальцій оксиду:

Хімічні властивості кальцій гідроксиду:

Напишіть рівняння хімічних реакцій, щоб здійснити ланцюжок перетворень:

Учитель. Давайте повернемося до нашого проблемного запитання: Чи володіють типовими властивостями металів кальцій та магній? Ми своєю дослідною роботою на уроці довели, що вони є представниками металів, володіють металічними властивостями і належать до лужноземельних металів.

Завдання. Учням продемонструвати заповнені паспорти металів.

Рефлексія. Вправа "Світлофор".

1. Кальцій і Магній знаходиться у різних групах (червоний).
2. Кальцій і Магній мають подібну будову атома (зелений).
3. Магній міститься у пастеризованому молоці (червоний).
4. Кальцій міститься у сири (зелений).
5. При недостатній кількості Магнію в організмі людини виникає захворювання рахіт (червоний).
6. Кальцій є компонентом системи згортання крові (зелений).
7. Недостача Кальцію в організмі спричиняє захворювання кальциноз (червоний).
8. Добова потреба у Магнії - 300мг (зелений).
9. За поширеністю в природі кальцій займає п'яте місце серед хімічних елементів (зелений).
10. Магній знижує збудливість нервової і м'язової системи (зелений).

VIII. Повідомлення домашнього завдання.

Скласти опорну схему для магній оксиду і гідроксиду (за зразком, розглянутим на уроці), опрацювати § 19.

Задача. Добова потреба в Ca для дорослої людини 800 мг, а для підлітка - 1300 мг. Одна склянка коров'ячого молока містить 290 мг Ca, а у сири 225 мг/100 г продукту. Скільки дорослій людині та підлітку потрібно випивати за день молока або з'їдати сиру для отримання достатньої кількості цього елемента організму?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Довідкові матеріали з хімії / І.І. Базелюк, Л.П. Величко, Н.В. Титаренко. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 1998. - 224 с.
2. Справочник по элементарной химии / Пилипенко А.Т., Починок В.Я., Серета И.П., Шевченко Ф.Д. [Под ред. Академика АН УССР А.Т. Пилипенко]. - К.: Наукова думка. - 1985. - 206с.
3. Глинка Н.Л. Общая химия / Н.Л.Глинка. - Л.: Химия, 1975. - 728 с.
4. Полянов Н.Г. Роль хімічних елементів в життєдіяльності людини / Н.Г.Полянов. - К.: Знання, 1977 - 175с.

О.М.Верезуб,

учитель географії Конельськохутірської загальноосвітньої школи I-III ступенів Жашківської районної ради

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

РОЗРОБКА УРОКУ З ГЕОГРАФІЇ, 9 КЛАС

Мета: сформувати уявлення про господарський комплекс Черкаської області; навчити учнів висловлювати судження щодо економічного стану Черкащини; розвивати навички активної діяльності учнів на уроці, вміння пояснювати суть проблем та розкривати шляхи їх вирішення; вмотивувати необхідність пізнання соціально-економічних чинників розвитку господарства з метою виховання почуття патріотизму за малу батьківщину.

Обладнання: карта "Господарство України", карта Черкаської області, атлас Черкащини, ілюстрації промислових підприємств, рекреаційних територій, роздатковий матеріал.

Тип уроку: комбінований

Хід уроку

1. Організація початку уроку.

Налаштування учнів на роботу, ознайомлення з видами діяльності.

2. Мотивація навчальної діяльності.

Учитель. Черкащина славна не лише історичною минувиною, але й сьогоднішнім - передусім, завдяки наявному аграрно-промислому та рекреаційному потенціалу.

З досвіду економічного розвитку нашої країни є проблеми в фінансуванні галузей, реформуванні землі, відсутності енергоносіїв, в зв'язку з цим самостійно розвивати економіку області не під силу, отже потрібно звернутись до питань інвестування області.

На розгляд учням пропонується проблема: У чому ключові причини надходження інвестицій? В які галузі економіки області вигідніше спрямувати інвестиції?

3. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

4. Перевірка домашнього завдання.

Географічний диктант (закінчити речення)

1. Типи природних ресурсів, які розвинені в області...
2. Корисні копалини, що найбільше використовуються в господарстві...
3. Типи ґрунтів на території області...
4. Річна кількість опадів в середньому становить ...
5. Притоками р. Дніпро в межах Черкащини є ...
6. Кількість населення області...
7. Густота населення області...
8. Проблеми демографічної ситуації області...
9. Рівень урбанізації області...
10. Історико-культурні пам'ятки Черкащини...

5. Актualізація опорних знань.

Учитель. Які галузі вигідніше розвивати в Черкаській області з огляду на її природно-ресурсний потенціал, особливості економіко-географічного положення та наявних трудових ресурсів?

6. Вивчення матеріалу, сприймання та осмислення.

Вступне слово вчителя. У сиву давнину у кам'яному віці наш край становив певну природно - соціально - економічну частину сучасної України. Еволюція суспільно - господарської організації населення перейшла від збиральників, мисливців до землеробсько - скотарського господарства, а згодом набули поширення гончарство, прядіння, реміснича справа. Підтримувалися господарські зв'язки з населенням сусідніх територій, та з осередками античної цивілізації Північного Причорномор'я.

Крокуючи в ногу з історією в епоху середньовіччя, відбувалися зміни в економічній сфері, більшого значення у розвитку торгівлі, ремесел набували міста. До кінця XVI ст. відноситься згадка про папірню у Жашкові.

Починаючи з XVIII ст., на черкаській землі відбувалися зрушення в сільському господарстві, промислового виробництва, торгівлі. У 1847 р. на території краю діяло 39 цукроварень. Далеко за межами України була відомою фірма "Рафінадний цукор" братів Яхненків і Симиренків.

На початок XX ст. наш край славиться цукровою промисловістю, помітне місце посідає тютюнова, спиртово-горілчана, борошномельна галузі переробної промисловості. Від часу утворення області набули розвитку нові галузі промисловості: хімічна, приладобудівна, радіоелектронна.

Із приходом XXI ст. в економічній сфері стара система господарювання була підірвана, а нова - фактично не була створена. Внаслідок цього явища відбувається спад виробництва, повільне просування реформ. На даний час господарство Черкаської області відіграє певну роль в економіці України. Провідною ланкою господарства є аграрно-промисловий комплекс, в якому виробляється третина ВВП. Даний комплекс утворений галузями сільського господарства, промисловості в зв'язку з сферою обслуговування.

З сучасними рисами економіки ознайомимося в ході наступного виду роботи - повідомлень учнів.

7. Групова робота учнів. Повідомлення про галузі господарства.

I група характеризує промисловість області, II група - сільське господарство, III група - невикористану сферу.

I група. Промисловість. За структурою господарства область індустріально-аграрна, питома вага промисловості - 42% (300 підприємств). Галузева структура: харчова-39,9%, хімічна-26,9%, машинобудування-8%, легка-1,5%. У харчовій промисловості найбільш розвинуті такі галузі як цукрова, м'ясопереробна, молочна,

борошномельно-круп'яна, лікєро-горілчана, консервна.

Основні види продукції: мінеральні добрива, аміак, хімічне волокно, технологічне та сільськогосподарське обладнання, продукція харчової промисловості. Основні підприємства: ВАТ "Азот", ВАТ "Хімволокно", "Черкаський автобус", "РОСЕ", "Будстарс".

Черкаське відкрите акціонерне товариство "Азот" - одне з найбільших підприємств в Україні з виробництва мінеральних добрив, іонообмінних смол, капролактаму та іншої хімічної продукції.

З 1999 року після реконструкції авторемонтний завод був перетворений на Публічне акціонерне товариство "Черкаський автобус", яке одразу увійшло до складу корпорації "Богдан" і розпочало випуск автобусів марки Богдан.

II група. Сільське господарство. В області налічується 688 агроформувань на засадах приватної власності, 1011 фермерських господарств. Площа сільськогосподарських угідь - 1,5 млн. га, з них 1,3 млн. га - рілля. Галузева структура: рослинництво - 62%, тваринництво - 38%. Провідними культурами серед зернових є озима пшениця, ячмінь, серед технічних - соняшник, соя. Зменшено площу посівів цукрового буряка, який ще кілька десятирічків назад був провідною культурою, відповідно кількість цукрових заводів зменшено.

Валова продукція сільського господарства складає 5% сільськогосподарського виробництва України.

На Черкащині високий рівень виробництва зерна - 1947 тис. т., соняшнику - 85,5 тис. т., м'яса - 127 тис. т., молока - 560 тис. т.

III група. Сфера обслуговування. Представлена переважно банківською справою, освітою, наукою, культурою, торгівлею, фінансовими, туристичними послугами, послугами з ремонту.

Банківську систему Черкаської області формують управління Національного банку України в Черкаській області, філії "Черкаське Центральне відділення Промінвестбанку", Черкаське обласне управління ВАТ "Державний ощадний банк України", Черкаська обласна дирекція АППБ "Аваль", Черкаська обласна та інші.

Освіта області представлена навчальними закладами різних рівнів акредитації, які надають навчальні послуги та здійснюють підготовку спеціалістів різних напрямків суспільної діяльності.

У транспортній сфері значна роль належить Шевченківській дирекції залізничних перевезень, яка забезпечує функціонування транспорту в напрямках: Москва - Одеса, Донбас - Карпати. Довжина залізничних колій - 840 км, автомобільних доріг - 6,2 тис. км.

Туристична галузь нашого краю має природний потенціал, але використовує його обмежено. Відбулись зрушення в цій галузі з моменту запровадження Державної програми "Золота підкова Черкащини" та з часом її реалізація уповільнюється.

Учитель. Проаналізуємо зовнішньоекономічну діяльність Черкаської області. Вона підтримує економічні зв'язки з 34 країнами-інвесторами. Найбільше інвестування здійснюють: США, Ліхтенштейн, Німеччина, Великобританія, Росія, Франція в галузі промисловості - 40%, торгівлю - 40%, АПК - 20%.

Основу експортних надходжень складають добрива, нитки з хімічних волокон, органічні хімічні сполуки, сільськогосподарська продукція, а також слід відмітити продукцію Жашківського кінного

заводу, яка постачається в країни Європи, зокрема в Німеччину.

Найвагоміше місце в імпортних поставках займають енергоносії, продукція хімічної промисловості, папір і вироби з паперової маси, машини та устаткування (18,2%), текстиль та текстильні вироби та інша продукція.

8. Засвоєння знань, навиків і вмінь.

Групова робота учнів. Складання кругових діаграм галузей промисловості, сільськогосподарських угідь, та схему експорту і імпорту продукції Черкаської області.

Завдання I групи: скласти кругову діаграму основних галузей промисловості: харчова-39,9%, хімічна-26,9%, машинобудування-8%, легка-1,5%, добувна-2,2%, виробництво електроенергії-10,9%.

Завдання II групи: скласти кругову діаграму сільськогосподарських угідь: рілля-84,5%,пасовища-4,9%, сіножаті-5,3%, багаторічні насадження-1,8%.

Завдання III групи: скласти схему перелічених видів продукції, розподіливши їх на експортні та імпорتنі: папір, машинне устаткування, мінеральні добрива, текстиль, хімічні сполуки, енергоносії, хімічні волокна, одяг, метал, зерно, м'ясо-молочна продукція.

Творче застосування знань. В ході бесіди та використовуючи роздатковий матеріал, створити на дошці "килим ідей" про ключові причини інвестування нашої області та визначити галузі, які потребують інвестування.

9. Підсумки уроку. Повідомлення домашнього завдання.

Підготувати проект перспективного розвитку області, вивчити історико-культурні, господарські об'єкти Черкащини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Географія. Комплексний довідник / [Байназаров А.М., Височин М.Ю., Жученко М.С., Курносова О.В., Шматько О.Є., Яковчук О.В.]. - Х.: ФОП Снівак В.Л., 2010. - 576 с. - ISBN 978-966-2342-19-2.
2. Мельниченко В.М. Моя Черкащина (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності): навчально-методичний посібник для вчителів та викладачів навчальних закладів усіх типів / В.М. Мельниченко. - Черкаси: "Вертикаль", видавець ПП Канди С.Г., 2006. - 232с. - ISBN 966-8438-47-7
3. Сиротенко А.Й. Економічна і соціальна географія України: пробний підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів/ А.Й.Сиротенко. - К.: Освіта, 2001. - 222с. - ISBN 966-04-0446-8

В.В. Плахута,

методист предмета "Захист Вітчизни" і охорони праці Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради

ІЗ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДОПРИЗОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

В умовах реальної військової агресії та захоплення території України Російською Федерацією проблема захисту Вітчизни, цивільної оборони та захисту населення від надзвичайних ситуацій потребує кардинального покращення та посилення.

Головною метою захисту населення і територій під час надзвичайних ситуацій є запобігання і реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації їх наслідків, зменшення руйнівних наслідків терористичних актів та воєнних дій. Якісна підготовка населення до дій в надзвичайних ситуаціях військового характеру залишається пріоритетним у загальному комплексі заходів в інтересах протидії агресії.

Це питання займає належне місце в науково-дослідницькій практиці як українських, так і іноземних дослідників. Але за період, що минув від закінчення холодної війни й до сьогодні, ними досліджено й висвітлено чимало питань, пов'язаних з організаційними, економічними, соціальними та ідеологічними питаннями підготовки людей до захисту від вражаючих факторів надзвичайних ситуацій.

Разом з тим, у вітчизняних та зарубіжних виданнях майже відсутні публікації, в яких би розглядалася ця проблема під нахилом її значення для суспільства. Враховуючи зазначене, ставимо за мету зробити аналіз дій органів державної влади, сил цивільної оборони УРСР з розширення та удосконалення мережі підготовки населення до дій в надзвичайних ситуаціях, оскільки досвід, набутий в період 60-80-х років, залишається недооціненим.

Визначальними в цьому плані стали праці Басаєва В.Р. [1], Єгорова Л. Т., Шляхова І. А. [2], Завадського В.В. [3], Кириченко О.В. [4] та інших, які вказали на необхідність розвитку системи допризовної підготовки населення, як головного освітнього фактора для підготовки людей до дій під час виникнення надзвичайних ситуацій.

Історичний досвід, накопичений у нашій країні після розпаду СРСР, показує, що економічна дезінтеграція, явне соціальне розшарування суспільства, зміни в його духовних цінностях зробили негативний вплив на свідомість більшості соціальних і вікових груп населення країни. Різко знизився виховний потенціал культури, місцевості і освіти як найважливіших факторів формування, особливо у молоді, почуття готовності встати на захист нашої країни, розуміння необхідності підготовки до військової служби та захисту населення від надзвичайних ситуацій. Ця обставина стала причиною того, що в сучасних умовах на передній план вийшло завдання пошуку нових форм і методів військово-патріотичного виховання та підготовки молоді до дій в надзвичайних ситуаціях. У зв'язку з цим стає закономірною активізація пошуку суспільством відповідей на головні питання сьогодення, - у своєму минулому.

З точки зору історичного досвіду та уроків, вивчення й узагальнення матеріалів з теми дослідження об'єктивно необхідно і корисно, оскільки дозволяє вийти на новий рівень історичного синтезу з актуальних проблем, що становлять сьогодні підвищений науковий інтерес для вчених - істориків.

Допризовна підготовка з працюючою молоддю, як обов'язковий вид навчання, була скасована, оскільки досвід показав, що вона вимагає великих коштів і

приносить мало користі. Учнівська молодь, значна частина якої були піонери і комсомольці, більш свідомо і відповідально ставилася до такого навчання [6, 2-3].

У 1950-1960-х рр. військова доктрина в СРСР в черговий раз змінюється. Відбувається скорочення Збройних Сил. У суспільстві стають домінуючими паціфістські настрої, виникають певні складності соціального характеру, пов'язані з облаштуванням військовослужбовців, звільнених з лав Збройних Сил за скороченням. При цьому авторитет армії був як ніколи високий. У пам'яті людей були свіжі wspomини про Велику Вітчизняну війну, величезну кількість загиблих. Система підготовки молоді до служби у ЗС СРСР була добре налагодженою і давала хороші результати. Відзначався високий морально-психологічний настрій призовників та їх різнобічна готовність до служби. Визнання юнака непридатним до військової служби наносило сильний удар по його самолюбству.

Можливо, ці факти стали приводом для скасування початкової військової підготовки в навчальних закладах, оскільки з'явилася волюнтариське розуміння серед радянських керівників, що готовність до служби в Радянській Армії хлопець набуває в процесі життя, і на початкову військову підготовку просто не варто витрачати навчальний час.

Постановою Ради Міністрів СРСР від 25 січня 1962 року допризовна військова підготовка в школах була скасована. Відбулася ліквідація військових кабінетів, навчально-матеріальної бази, були звільнені зі шкіл військові керівники. Військово-патріотичне виховання перевели в систему позакласної роботи. Прийняття таких рішень було визвано також демографічною кризою, яка призвела до відсутності необхідної кількості призовників, які були "дітьми війни" [2, 4-6].

Однак виключення з системи загальноосвітньої навчальної роботи початкової військової підготовки для старшокласників негативно позначалося на підготовці молоді до служби в Збройних Силах їх вмінно діяти в надзвичайних ситуаціях. Відсутність у навчальних планах військової та санітарної підготовки як обов'язкових навчальних предметів призвело до того, що значна частина старшокласників випадала із загальної системи військової підготовки. У гуртках, клубах, військово-патріотичних школах різної орієнтації навчалася менше половини всіх юнаків (у містах - 35-45 % , у сільській місцевості - 20-25 %), що негативно позначалося на військово- фізичному розвитку молоді, підготовленості її до служби в лавах Радянської Армії і на загальній системі виховної роботи в загальноосвітніх закладах.

12 жовтня 1967 року третя сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон "Про загальний військовий обов'язок" [7, 384-391]. З прийняттям цього документа термін дійсної військової служби скорочувався на один рік, а також запроваджувалася початкова військова підготовка в школах країни. Одним з основних завдань школи стає підготовка учнів до служби в лавах Збройних Сил СРСР. Виходячи з аналізу ситуації з викладачами ПВП, можна виділити такі віхи в її історії.

Перший етап - 1968-1980 рр. Введення і розвиток ПВП в 9-10-х класах середніх шкіл з метою посилення роботи з військово-патріотичного виховання,

формування у школярів необхідних морально-політичних якостей, що дозволяють витримувати суворі випробування війни, здійснення підготовки учнівської молоді до військової служби в армії і на флоті та можливих дій в надзвичайних ситуаціях.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли ряд постанов : "Про заходи у зв'язку з прийняттям нового Закону "Про загальний військовий обов'язок" (1967), "Про строки та порядок введення початкової військової підготовки молоді" (1968). Міністерство оборони СРСР затвердило "Положення про початкову військову підготовку молоді" та "Програму початкової військової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл" (1968). У зазначених документах доводилася необхідність посилення партійного і державного керівництва військово-фізичним навчанням, концентрації уваги на підготовці молоді до служби в Збройних Силах СРСР, на організації ПВП учнівської молоді, створенні навчально - матеріальної бази, підготовці педагогічних кадрів. Була визначена головна мета - забезпечити високий рівень ПВП з тим, щоб молодь в процесі навчання отримала практичні навички обсягом одиначної підготовки солдата, освоїла основи цивільної оборони і, будучи призваною в Збройні Сили СРСР, змогла в короткий термін опанувати сучасну зброю і бойову техніку.

Заняття з ПВП, включаючи підготовку з цивільної оборони, наказувалося проводити в загальноосвітніх школах в IX і X (XI) класах. З дівчатами - учнями - заняття з основ військової справи та цивільної оборони повинні були проводитися в навчальні години, що відводяться на ПВП, спільно з юнаками, а за програмою підготовки санітарних дружинниць - окремо. З цією метою передбачалося поділ класів на групи юнаків і дівчат. На початкову військову підготовку молоді відводилося 140 годин . У зв'язку з введенням ПВП збільшувалась максимальна кількість обов'язкових годин, передбачених у навчальних планах, в IX і X (XI) класах загальноосвітніх шкіл на дві години на тиждень. У штати СШ вводилася посада військового керівника. На зазначену посаду передбачалося призначати, як правило, офіцерів запасу, які мають вищу або середню військову освіту. У міністерствах і відомствах СРСР, у підпорядкуванні яких знаходилися школи, передбачалися посади інспекторів з організації ПВП молоді та контролю за цією підготовкою. Відповідальність за створення необхідної навчально-матеріальної бази ПВП в СШ покладалася на міністерства та відомства, у підпорядкуванні яких знаходилися СШ, спільно з Міністерством оборони СРСР. Начальником цивільної оборони СРСР і ЦК ДТСААФ СРСР. Введення ПВП для молоді у СШ передбачалося поступове протягом 1968-1972 рр. За офіційними даними Міністерства оборони СРСР, в 1972 р. по всій країні "організовано і повсюдно перейшли до загального військового навчання" [8, 234-249]. Аналогічний висновок є і в стенограмі XVII з'їзду ВЛКСМ від 25 квітня 1974 р., де сказано, що "в 1972 р. завершився процес повсюдного і планомірного введення початкового військового навчання" [9, 399].

Аналізуючи перераховані недоліки, можна зробити висновок про те, що постановою уряду щодо введення ПВП молоді протягом 1968-1972 рр. в повному об'ємі виконано не було. Якість навчання школярів військовим знанням, з причини відсутності у військових керівників педагогічного досвіду і слабкістю навчально-матеріальної бази, було вкрай низьким. При складанні звітних документів мали місце приписки і "окозамилування", незважаючи на вимоги керівних документів підвищити якісний рівень призовної підготовки [10, 404].

2 березня 1973 року Міністерство освіти СРСР видає інструктивний лист "Про підвищення кваліфікації військових керівників загальноосвітніх шкіл та педагогічних училищ". В цьому листі, посилаючись на

закон СРСР "Про загальний військовий обов'язок", постанову Ради Міністрів СРСР, постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, наказ міністра освіти СРСР, було визначено одне з головних завдань загальноосвітніх шкіл - забезпечення добрих знань і навичок учнів з основ військової справи. В інструктивному листі вказувалося на необхідність подальшого поліпшення організації навчального процесу ПВП школярів, підвищення ідейно-теоретичного та організаційно-методичного рівня занять. Важливою ланкою у вирішенні цього завдання стає підвищення знань і методичної майстерності військових керівників [11, 22-24].

Наступні роки (1975-1980), не зважаючи на сформовану систему ПВП школярів, видання достатньої кількості навчально-методичної літератури, включення ВНЗ у підготовку студентів за спеціальністю № 2115 "Початкове військове навчання і фізичне виховання", якість призовного контингенту підвищився не суттєво [11, 65-72].

Так, кількість шкіл, в яких ПВП не проводилася через відсутність військового керівника у містах районного значення та сільській місцевості, зменшувалася з року в рік. У великих містах серйозних проблем з підбором військових керівників не було, що пояснювалося наявністю у них військових частин та значною кількістю військових пенсіонерів. І цілком зрозумілим було бажання влаштуватися до школи на посаду військового керівника. На них поширювався порядок пенсійного забезпечення, а також пільги, премії і тривалість чергових відпусток, встановлені відповідно для вчителів і викладачів навчальних закладів. Але й у великих містах протягом навчального року звільнялося від 5 до 20% військових керівників середніх шкіл [10, 407].

Завдяки ПВП підвищувалися якісні показники набору призовників в Армію, було поступальне зростання за всіма основними показниками підготовки школярів до служби в Збройних Силах. Особливої уваги заслуговують такі питання, як ліквідація неписьменності серед призовного контингенту, підвищення рівня фізичної підготовки та орієнтація учнів на вибір професії кадрового військового.

До 1980 р. двічі перевидається програма ПВП (в 1971 і в 1975 р.). У неї включаються такі предмети, як військова топографія і військово-медична підготовка, дається військово-історичний матеріал довідкового характеру і конкретні відомості з військової справи. Уряд СРСР прийняв ще сім керівних документів, спрямованих на вдосконалення ПВП. Найважливіший з них - постанова Ради Міністрів СРСР від 25 серпня 1978 "Про додаткові заходи щодо поліпшення початкової військової підготовки" [15, 159-169].

Другий етап - 1980-ті - початок 1990-х рр. в історії ПВП пов'язаний з прийняттям постановлення Ради міністрів СРСР від 11 вересня 1980 № 785-260 "Про початкову військову підготовку молоді" [15, 172], яке скасувало всі раніше прийняті постанови з даного питання. Загальне керівництво і контроль за ПВП учнівської молоді покладалися на Міністерство оборони (головнокомандуючого сухопутними військами - заступника міністра оборони СРСР через заступника головнокомандувача сухопутними військами - начальника позавійськової підготовки Міністерства оборони). Загальне навчально-методичне керівництво ПВП і військово-патріотичне виховання доручалось Міністерству освіти СРСР.

3 прийняттям 11 вересня 1980 року постанови Ради Міністрів СРСР № 785-260 "Про початкову військову підготовку" розробляється нова "Програма початкової військової підготовки молоді" [8, 12].

Необхідно визнати, що з прийняттям 11 вересня 1980 постанови Ради Міністрів СРСР № 785-260 "Про початкову військову підготовку", розробка нового положення про ПВП і видання нової програми ПВП суттєво стан справ не покращило [8, 13-29].

Таблиця 1
**Порівняння підсумків призову молоді
 До Збройних Силах військоматами Черкаської
 області**

приймається рішення про навчання військових керівників, які не мають офіцерського звання, на тримісячних курсах при ВНЗ МО СРСР. По закінченні навчання їм присвоюється звання лейтенант запасу.

Всього відправлено до війська	1966 р.	1968 р.	1972 р.	1979 р.	1986 р.
	до введення ПВП		після введення ПВП		
з вищою та середньою освітою %	86,78	87,27	44,04	92,7	94,2
з неповною середньою освітою %			42,93	7,3	5,4
з початковою освітою %	13,22	12,7	---	---	0,38
спортсменів-розрядників %	49,68	41,12	67,47	64,4	59,18
членів ВЛКСМ і кандидатів в члени КПРС %	54,78	52,19	51,16	79,75	81,04
наряд на вступ до військових закладів освіти осіб.	---	---	701	760	820
відібрано кандидатів до військових училищ від плану наряду %	---	---	58	47,3	39,7
зараховано курсантами в військові училища осіб.	---	---	97	198	214

За порівняно невеликий період чітко вималювалися проблеми: зростає число випускників, непридатних до строювої служби, зменшується кількість спортсменів-розрядників. Різко збільшується кількість осіб, що повертаються додому із військових навчальних закладів, як не вступивших, визнаних непридатними за станом здоров'я або не бажаних далі продовжувати навчання у військових училищах. Все більша кількість юнаків, які підлягають призову, притягувалися до кримінальної відповідальності і не могли бути призваними до Збройних Сил. У 1982 році в Черкаській області було засуджено 394 юнаки призовного віку.

Високою залишилася плінність фахівців військової справи. На початок 1982-1983 навчального року зі шкіл області звільнилися 128 військових керівників.

Знання, вміння і навички в перевірених середніх школах оцінювалися тільки на оцінку "задовільно". Навчально-матеріальна база по ПВП нарощувалася повільно. Повільно впроваджувалися технічні засоби навчання. Проблемні питання підготовки молоді до служби в армії постійно розглядалися на всіх владних рівнях. Для підвищення престижу військової підготовки в січні 1982 року затверджується положення про Всесоюзну комсомольську військово-спортивну гри "Орлякко". Вона стає обов'язковою і основною формою позакласної роботи з оборонно-масової роботи початкової військової і фізичної підготовки учнівської молоді для кожної середньої школи [12, 224-236].

У зв'язку з необхідністю підвищення якості навчання ПВП і складністю створення у всіх СШ повної навчально-матеріальної бази у січні 1984 р. приймається положення про базу (опорну) СШ з початкової навчальної підготовки [12, 238-243]. У таких школах створюється зразкова навчально-матеріальна база з ПВП, методичний кабінет для військових керівників, в якому зосереджуються методичні розробки за темами програми ПВП. На їх базі проводяться інструктивно-методичні заняття з військовими керівниками та викладачами медико-санітарної підготовки, навчально-методичні семінари з директорами шкіл та інші заходи з питань організації та проведення ПВП.

З урахуванням необхідності підвищення престижності праці військового керівника приймається рішення про видачу їм на пільгових умовах форми одягу офіцерів Радянської Армії - один раз на п'ять років з оплатою 50 % її вартості.

Вжиті кроки з виправлення недоліків у підготовці молоді до служби в армії, зниження плінності кадрів військових керівників дали позитивний результат. У Київській області, у зв'язку з підвищенням уваги до військових керівників, скорочується їх звільнення зі шкіл з 5,5% в 1983/1984 навчальному році до 2,2% в 1984/1985 навчальному році [12, 255-257].

Для вирішення завдання укомплектування сільських шкіл військовими керівниками - офіцерами

Такі курси були організовані при Сумському вищому артилерійському командному Червонопрапорному училищі імені М. В. Фрунзе, Донецькому вищому військово-політичному училищі інженерних військ і військ зв'язку імені генерала армії Єпішева О.О., Львівському вищому військово-політичному Червонопрапорному училищі та інших. Управління ККВО вирішувало цю задачу якісно, з виділенням всіх необхідних матеріальних засобів [10, 305-307].

З 1987 р. вводиться нова програма ПВП для середніх навчальних закладів, в яких за рішенням виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів організуються оборонно-спортивні оздоровчі табори. У даній програмі на ПВП відводилося також 140 навчальних годин, з них 30 годин - на проведення п'ятиденних навчально-польових зборів на завершальному етапі навчання. Крім того, для юнаків відводилося 70 годин на 14-денні навчально-польові збори, що проводяться в період літніх канікул.

В 1987 р. в Україні працювало 153 оборонно - спортивних табори [10, 294-296].

Третій етап - 1990-1991 рр. Його початком послужив наказ "Про поліпшення допризовної підготовки юнаків - учнів" від 12 червня 1990р., виданий міністром оборони СРСР Д. Язовим і головою Державного комітету з народної освіти Г. Ягодином.

З червня 1990 ПВП стала називатися по-іншому - допризовна підготовка. Педагогічним колективам СШ було рекомендовано активно впроваджувати нові форми і методи організації підготовки юнаків до дійсної військової служби. А головне, навчальним закладам надавалася самостійність, ініціативи, можливість ведення пошуку у вирішенні цього державного завдання. При цьому не були визначені джерела фінансування, і в умовах економічної кризи та переходу до господарської самостійності підприємства вкрай неохоче виділяли кошти для вдосконалення навчально - матеріальної бази ПВП в підшефних школах.

У 1991 р. ПВП практично перестала існувати, в першу чергу в зв'язку зі зміною політичного курсу в країні, проблеми матеріального плану, розпад СРСР.

Підбиваючи підсумок, можна відзначити, що ПВП школярів у розглянутий період було основною частиною системи підготовки молоді до служби у ЗС СРСР. Завдяки ПВП і військово-патріотичній роботі, яка проводилася у СШ:

- до ЗС СРСР в більшості своїй приходили молоді люди, які мали елементарні навички з військової справи, дисципліновані, з якісною загальноосвітньою підготовкою, без чого неможливо оволодіти військовим фахом, які вміли самостійно здобувати знання, мислити;
- створювався великий резерв громадян навчених основам військової справи;
- проводилася важлива робота з військово-професійної орієнтації молоді;

- у СШ підвищувалася дисципліна і правопорядок, учні з великою повагою ставилися до старшого покоління, що пройшли війну.

Слід зазначити, що поряд з позитивними тенденціями у проведенні ПВП малося і багато проблем, що були відмічені численними перевірками різних відомств. Органи народної освіти і військові комісаріати не приділяли достатньої уваги підбору найбільш підготовлених і досвідчених військових керівників. У результаті цього якість військових керівників у СШ Української РСР з числа сержантів і солдатів збільшувалася з кожним роком. Значна частина з них не мали необхідної підготовки і досвіду роботи в школі. У щорічних звітах про результатах перевірок ПВП в СШ України писалося про невисоку якість проведених занять. І це не випадково. У 1972-1978 рр. у СШ республіки військовими керівниками були від 48 до 77 % - офіцерів запасу, від 51 до 21% - сержантів і солдатів запасу [8, 23-26]. А до середини 80-х років кількість військових керівників офіцерів збільшується тільки до 95 % тільки в міських школах. При цьому загальну вищу освіту мали 72% військових керівників. Більші труднощі викликав вік військових керівників - 45% яких були старші 55 років [12, 245-246]. Але ж їм ставилося в обов'язок проведення практичних занять за програмою ПВП, розрахованою на солдата. Тому говорити про особистий приклад багатьох з них не доводилося.

В основі багатьох проблем, що заважали підвищенню якості та ефективності ПВП, стала слабка навчально-матеріальна база початкової військової підготовки. Прийняті урядом рішення про необхідність створення в навчальних закладах обов'язкового комплексу ПВП виконані не були, нові школи будувалися без них. За підсумками 1987/1988 н.р. їх кількість становила 58% від необхідного. Загальний стан матеріальної бази за іншими показниками був таким: стрілецькі тири - 51%; військові кабінети - 99,1 %; гімнастичні містечка - 65 %; кімнати для зберігання зброї - 94 %; кімнати для збирання зброї, обладнані охоронною сигналізацією - 92 %; в тому числі з виведенням на пульт центрального спостереження - 28%; автомати Калашникова - 98%; малокаліберні гвинтівки - 99 %; ручні гранати - 72 %; прилади хімічної розвідки - 94 %; прилади дозиметричного контролю - 67 %; захисні костюми - 46% [15, 45-48].

Підбиваючи підсумки, скажемо, що наявність висвітлених проблем не дозволило зробити початкову військову підготовку високоякісною, надати їй необхідну ефективність. При цьому не викликає сумніву той факт, що початкова військова підготовка і військово-патріотичне виховання школярів та молоді мали величезне значення в підготовці молоді до служби в лавах Збройних Сил.

Але за роки незалежності була зруйнована і навіть та недолуга система допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання.

У сучасних суспільно-політичних умовах, коли Україна ціною життя Героїв Небесної Сотні, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває **патріотичне виховання дітей та учнівської молоді і диктує нам напрямки, згідно з якими ми можемо відновити систему навчання і виховання учнів захисту Вітчизни.**

Події останніх місяців дають підстави стверджувати, що переважна більшість громадян України, серед яких є і діти, і молодець, виявили високу патріотичну свідомість та міцну громадянську позицію. Це є свідченням системної виховної роботи педагогічних колективів навчальних закладів. Тому одним із найважливіших завдань педагогів є продовження роботи з формування у дітей та молоді громадянських якостей, розуміння приналежності до Українського народу. Особливу увагу слід приділити дітям та сім'ям, які переїхали із території військових дій, сприяти їх адаптації у нових умовах та

нових колективах, залучати їх до активної діяльності та участі у позаурочних заходах, надавати можливість реалізовувати свій інтелектуальний, творчий, фізичний потенціал на благо України.

Тому сьогодні першочерговим завданням є підвищити рівень військово-патріотичного виховання завдяки проведенню реальних і результативних заходів, спрямованих на якісне вивчення учнями військової справи.

Реалії сьогодення визначили пріоритетні напрями роботи з військово-патріотичного виховання дітей і молоді. Актуальними є Уроки мужності (лист МОН від 13.08.2014 № 1/9-412), зустрічі з учасниками бойових дій на Сході України та волонтерами, відвідання військовослужбовців, які отримали поранення та проходять реабілітацію у медичних закладах, написання листів у рамках Всеукраїнської акції "Лист пораненому", встановлення у навчальних закладах меморіальних дощок (знаків) на вшанування пам'яті загиблих воїнів-героїв.

Важливим є відновлення діяльності пошукових загонів з метою вивчення бойового шляху військових частин, що розміщені на території населеного пункту, військовослужбовців, що є випускниками або працівниками навчального закладу.

В музеях при навчальних закладах бажано створити постійно діючі стенди, що відображають події збройної боротьби Українського народу за територіальну цілісність нашої країни, участь випускників навчальних закладів, односельців в антитерористичній операції. Корисними будуть фотоматеріали, підготовлені Національним військово-історичним музеєм України (для отримання електронних макетів звертатися до заступника директора музею Тинченка Ярослава Юрійовича за тел. (044) 284-62-12, (044) 280-06-00).

Звертаємо увагу, що з метою відновлення, збереження і популяризації у суспільстві здобутків Українського народу у боротьбі за свободу та незалежність; виховання у зростаючого покоління патріотизму, формування національної ідентичності, вшанування подвигу та героїзму захисників української державності Указом Президента України від 14 жовтня 2014 року № 806 **встановлено День захисника України**, що відзначатиметься щорічно 14 жовтня.

При відзначенні національних свят і пам'ятних дат, зокрема Дня захисника України, Дня Гідності і Свободи, Дня Збройних Сил України, Дня Соборності України тощо, бажано керуватися методичними матеріалами Українського інституту національної пам'яті; організувати наукові конференції, семінари, круглі столи; проводити військово-спортивні змагання, фестивалі-конкурси патріотичної пісні, прози та поезії, творів образотворчого мистецтва; відвідувати музеї бойової слави; вшановувати сучасних героїв-захисників України та пам'ять загиблих за свободу, єдність і незалежність Українського народу.

У 2015 році пропонуємо долучитися та організувати перегляд вітчизняних художніх і документальних фільмів, що відображають український вимір Другої світової війни, наприклад: "Між Гітлером і Сталіном. Україна в II Світовій війні", 2002 рік, авт. - Святослав Новицький; "Війна - український рахунок", 2002 рік, авт. - Сергій Буковський; "Війна без переможців" 2003 рік, авт. - Ігор Чижов; "ОУН-УПА: війна на два фронти", 2006 рік, авт. - Андрій Санченко; "УПА. Третя сила", 2007 рік, авт. - Сергій Братішко, Віталій Загоруйко; "УПА. Тактика боротьби", 2007 рік, авт. - Сергій Братішко; "Київ. Місто, що зрадлило", 2008 рік, авт. - Андрій Цаплійко; "1377 спалених заживо", 2009 рік, авт. - Іван Кравчишин; "Чорна піхота", 2010 рік, авт. - Іван Кравчишин; "Рівень секретності "18", 2011 рік, авт. - Іларіон Павлюк; "Служба безпеки ОУН. Зачинені двері", 2011 рік, авт. - Віталій Загоруйко; "Хайтарма", 2013 рік, авт. - Ахтем Сейтаблаєв; "Корюківка. Злочин проти людяності", 2013 рік, авт. - Сніжана

Потапчук; "Хроніка Української повстанської армії 1942-1954", 2014 рік, авт. - Тарас Химич.

Заслуговує на увагу художній фільм "Поводир" (2014 рік, авт. - О. Г. Санін), що перегортає трагічні сторінки української історії, показує незламний дух українського народу та його волю до свободи у драматичні часи Голодомору 30-х років минулого століття, індустріалізації, колективізації та знищення інтелігенції

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Басаев В.Р. Становление и развитие кадетских корпусов в императорской России (XVIII - начало XX века) : Диссертация кандидата исторических наук : 07.00.02 " / В.Р. Басаев. - Омск, 2000. - 175 с.

2. Егоров Л. Т. Гражданская оборона / Егоров Л. Т., Шляхов И. А., Алабин Н. И. М.: Высшая школа, 1977.- 261с.

3. Завадский В.В. Владимирский Киевский кадетский корпус / В.В. Завадский. - К. : Типография Р.К.Лубковского, 1901. - 19 с.

4. Кириченко О.В. Допризовна підготовка молоді / О.В. Кириченко. - Х.: Видавнича група "Основа". - 2008. - 224с.

5. Ворошилов К. Е. О проекте закона о всеобщей воинской обязанности : доклад на внеочередной Четвертой Сессии Верховного Совета СССР / К. Е. Ворошилов // Известия. - 1939. - № 202. - (6972). 1 сентября.

6. Сборник материалов по начальной военной подготовке. - М.: Просвещение. - 1976. - 189с.

7. Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР. - М. : Педагогика. - 1978. - № 9. - 237с.

8. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960-1996 рр. Одиниця зберігання 21.

Н.А.Драбенюк,

учитель Христинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Христинівської районної ради

ВАХТА ПАМ'ЯТІ

РОЗРОБКА ВИХОВНОЇ ГОДИНИ ДЛЯ УЧНІВ 9-11 КЛАСУ

Мета: поглибити знання учнів про героїчне минуле нашого народу, допомогти усвідомити велич подвигу у Вітчизняній війні, виховувати в учнів шану і повагу до тих, хто ціною свого життя здобув перемогу.

Обладнання: святково прибраний клас. Виставка літератури про Вітчизняну війну, стенд "Куди б не йшов, не їхав ти, а при шляху спинись, могилі тихій, дорогій, всім серцем поклонись", презентація.

Вислови:

"Вічна слава солдату - герою і солдатів без нагород, хто загинув хоробро у бою, захищаючи рідний народ".

"І хай як далеко від дому бійця не сховала зима, солдатів нема невідомих, батьків невідомих нема".

"Чиї б серця забуть могли тих, хто у тяжку годину у грізних битвах полягли за рідну Україну".

"За цвіт життя завдячує народ полеглим і посивілим солдатам".

Запрошені: ветерани війни, воїни-афганці.

1 ведучий

*Заголубили перші квіти у лісах,
Квітневе небо аж заголубило,
весняна гілочка на весняних вітрах
Розквітла трішечки і побіліла.*

2 ведучий

*І вже дзвенить весняна пісня свята,
Дитячі усмішки квітами цвітуть.
І всі врочисті, піднесені, завязті
Всі заздують пам'ятний ВАШ ветеранський путь.*

1 ведучий

Сьогодні ми радіємо і пишаємося, водночас згадуємо і поминаємо.

Бо нема в Україні жодної домівки, в яку б не ввійшла та страшна війна...

2 ведучий

Нема в Україні жодної сім'ї, з якої та війна не відібрала рідних та близьких...

Саме тому цей день є особливим для кожного з нас.

1 ведучий

Та є у нашій залі люди, що знають цю війну не з книг та кінофільмів

Зараз ми називасмо їх ветеранами...

2 ведучий

А тоді, понад 68 років тому, вони були юними, сповненими мрій та надій...

Але війна вирішила їх долю на свій лад...

1 ведучий. Сьогодні ми запросили до нас на свято ветеранів Великої Вітчизняної війни, свідків тієї грізної війни, тяжкої окупації, голоду, втрат....

2 ведучий. Представляємо наших гостей, ветеранів війни, людей, які вистояли у ті страшні роки і здобули перемогу.

1 ведучий

Привітаємо наших гостей оплесками.

2 ведучий

Розумію, що згадувати цей жахливий день для вас стає важче з кожним днем, з кожною хвилиною, але давайте згадаємо той час жахливого безумства, що прозвучав на вустах людей одним гірким словом: "ВІЙНА"!!!

2 ведучий

Щиро вам дякуємо за ваші подвиги, які вічно житимуть у нашій пам'яті, житимуть у віках, викликать захоплення і велику шану всіх наступних поколінь і чесних людей світу.

1 ведучий

Ми вдячні вам, що ви до нас прийшли, розповіли про нелегкий шлях до перемоги!

1 ведучий

У людини в усі часи було і є безліч священних понять: Батьківщина, дім, любов. І є одне, що об'єднає ці поняття. Це - мати. Матуся... Це ім'я найдорожче будь-якої святині, тому що з ім'ям цим пов'язане саме поняття життя.

2 ведучий

Можна нескінченно говорити про матерів. Добрі, ніжні, горді, мужні матері! Скільки щастя несете ви світу, скільки життів врятували ви, скільки бід прогнали ваші добрі справи і слова, скільки подвигів скоєно відважними вашими серцями! Де знайти слова, що змогли б повідати про невичерпність материнської любові, передати щедрість материнських сердець?! І складають люди про матерів вірші, пісні, прекрасні легенди і серйозні книги.

1 читець

Свет любви ей издревле завещан,

Так вот и стоит она в веках:

Самая прекрасная из женщин -

Женщина с ребенком на руках!

Пусть ей вечно солнце рукоплещет,

Так она и будет жить в веках,

Самая прекрасная из женщин -

Женщина с ребенком на руках!

Фоном звучить пісня "Священна війна", на екрані демонструються слайди із зображенням плакатів часів війни або уривок з документального фільму.

1 ведучий

Коли війна чорним горем налетіла на нашу країну, материнська любов зрівнялася з подвигом. Скільки сліз було пролито на матерями у війну!

2 ведучий

Скільки крові віддано дітям, скільки було пролито на трудовому фронті поту!

На фоні Шуберта "Аве, Маріє".

2 читець

Мамині очі, журбою стривожені,
Ви ще з дитинства зазнали біди.
Ніби два озера, тільки наповнені
Очі сльозинками замість води.
Мамині руки, літами натружені,
Зморщені старістю... Вас не сплати.
Мов шиї лебедів, пальці покручено.
Це ж від роботи вам болі нести.
Мамине серце, турботами січене,
Щедре на ласку й безмірну любов,
Тепле, як літечко, втіхами вквітчане,
Мамине серце, зірйй мене знов!
Мамині очі, мамині руки,
Мамине серце, зірйй мене знов!

1 ведучий

1941-1945 роки. Україна в огні. Кривава битва з фашизмом забирає життя багатьох людей.

На екрані проєцируються слайди із зображенням образу матері, читці виконують уривок з оповідання О.Довженка "Мати".

1 читець

Два тижні ховала Марія поранених. Стерегла хату, годувала, а коли все вийшло, ходила по селу просити милостині. І ніхто не одмовив їй й не считав нічого, хоч кожний про себе й догадувався про щось: не пішла б же Стояниха отак просить для себе.

Та не судилось Марії вберегти дітей. Одного ранку наблизився раптом гарматний рев. У село ввалилася на відпочинок пошарпана в боях частина. Заметушилась, забігала німота, Марія глянула на хату.

- Діточки! Ідуть! - Німці на порозі.
- Що за люди?
- Сини мої.
- Брешеш.
- Не брешу, а клянуся!
- Обшукати хату!
- Не чіпайте, вони хворі...Поламані!Боже!
- Гальт! Ваша мати?
- Мати, - сказав Рябов.
- Брешеш, комісарє! - та за зброю. Стала мати перед дітьми. Обох затулила.

- Не дам! Бий мене... Не дам, людюди! Голубчики, не чіпайте, не вовчиця ж вас народила, а людина, мати! - заплакала Стояниха.

2 читець

Через дві години зігнали німці на майдані все село на очну ставку. Поставили Пшеницина й Рябова перед селом. Глянули вони на людей, ні одного знайомого обличчя навкруги.

- Процавай, Урал, - прошепотів Пшеницин, поглянувши на друга.
- Процавай...
- Люди добрі, адже це мої діти, Василь та Іван! Погляньте-бо, хіба не визнаєте?

Биласа Стояниха, мов чайка об дорогу.

- Кажть же, що мої! Чого ж мовчите? Чи вам не шкода їх признати? Людоньки! - благала мати німців і людей.

Люди плакали й признали. Навіть староста й поліцаї не посміли сказати "ні". Німецький офіцер ударив її з усієї сили в праву і ліву щоку. Марія впала додолу, як сніг. Упавши ниць додолу від удару по голові, вона нескоро піднялася. Але вона чула, мов крізь сон, як гукали до неї Пшеницин і Рябов:

- Прощайте, мамо! Спасибі! З вами і вмрату не страшно!

Зчинилась стрілянина. Вони лежали на снігу, обнявшись обоє.

Марію взяли під руки і підвели до ґруші.

- Не вішайте, не сраміть мене. Не чіпайте, недолюдки. Не чіпайте моєї шиї.

- І сама наділа.

- Діти...- та й одділилась від землі.

1 читець

Незабаром село відбили наші.

Довго лежав Василь на снігу коло ґруші. Ніхто не чув ні стогону, ні туги, ні скреготу зубів. Під самий уже ранок, коли до морозу скаменіло його серце і грізний гук возвістив зорю, Василь примовк, немов заснув від великої втоми. Потім, підвівшись із землі, він поцілував холодну материну руку.

Прощайте, мамо...

Проходили дорогою на захід бойові загони.

- Боєць Стоян!
- Іду!
- Що за жінка висить?
- Мати!
- Мати?
- Мати, товариші, рідна моя мати!
- Рота, сті-і-й!.. Уперед, ма-а-а-арш!

Перед нею проходило військо без шапок. Шанували материнство, ідучи до бою. Ревіли гармати. Сонце сніги червонило. Од гарматного реву обсипався іній, і казкові сніжинки падали на материнські розплющені очі.

Вічна слава Вашому імені, мамо Маріє, красоті Вашій...

2 ведучий

Мама закладає в душу дитини найважливіші для людини та громадянина якості. Матері радянських воїнів так виховували своїх дітей, що їх не зломали ні жахи, ні лиха війни. Звучить пісня у виконанні Л.Лещенка "Мама Моя".

1 ведучий

Сьогодні хочеться пригадати імена деяких наших співвітчизників, які своєю мужністю і безкорисною любов'ю до Батьківщини, усіма силами, інколи ціною власного життя, наближали день звільнення України від фашистської окупації.

2 ведучий

Це насамперед наші воїни-українці та їх командири, які завжди залишаться в пам'яті поколінь.

Ми не забудем їх, хто бачив
У лице життя і смерть, і славу.
Ми не забудемо наших лицарів, -
На це ми не маємо права.
Слави, хоробрі, вам!
Слави, безсмертні!

Вічну славу співає вам люд.
Що достойно жили, смерть подолали,
Пам'ять про вас ніколи не вмире!

1 ведучий

У цей день ми в скорботі схиляємо голови, шануючи світлу пам'ять героїв, які загинули в роки ВВВ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цимбалюк Н. І ветеранів меншає в строю...: Літературно-музична композиція, присвячена річниці визволення України / Н.І.Цимбалюк// Осінні свята. - К., 2007. - С.108-116.
2. Величчє подвига. К 66-й годовщине освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков: стих // Киевский вестник. - 2010. - 28 октября. - С.10-12.
3. Бессмертний подвиг боевой : [стихотворение ко Дню Победы] : стих. // Киевский вестник. - 2010. - 16 марта. - С.4-8.
4. Фастовець Л. У Берлінським Треттов-парку : [вірш до Дня Перемоги] / Л. Фастовець// Киевский вестник. - 2010. - 18 февраля. - С.3-9.
5. Найбільша колекція україномовних рефератів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.ukreferat.com/index.php?referat=50710&pg=1>. - Назва з екрану.
6. Педагогіка [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://pedagogika.at.ua/publ/3-1-0-94>. - Назва з екрану.

Н.О.Черкащенко,

педагог-організатор Черкаської ЗОШ № 30 Черкаської міської ради

ВОНИ ДЕСЬ ТАМ - НА ВІДСТАНІ ДУШІ...

РОЗРОБКА ВИХОВНОЇ ГОДИНИ ДЛЯ УЧНІВ 8-11 КЛАСІВ

Мета: ушанувати пам'ять героїв Небесної сотні; вчити дітей любити оточуючий світ; прищеплювати любов до Батьківщини, виховувати патріотичну свідомість, розвивати бажання стати гідними громадянами України.

Оформлення: стіна пам'яті Небесної сотні (український рушник, жовті та блакитні ангели, вирізані з паперу), стіл, на якому прапор України з чорною стрічкою, свічки, букет квітів з колосками. Зала прикрашена паперовими ангелами, пучечками калини. Протягом заходу звучать тихі сумні мелодії.

Хід заходу

Інсценізація "Легенда про Україну".

Ведучий. Колись, дуже-дуже давно роздавав Господь землі державам. Але до загальної черги не встигла держава Україна. Важко працювала, втомилася і, втомлена ледве прийшла до Бога.

Бог (за сценою). Ти спізнилася, Україно, поглянь - усі розійшлися зі своїми надіями. Де ти була?

Україна. Працювала.

Ведучий. Опустила очі, з яких рясно посипалися сльози-перли.

Україна. Прости мені, Господи, піду я...

Ведучий. Поглянув Господь на дівчину-Україну, її спрацьовані руки, на її втомлене, але таке гарне обличчя і відповів:

Бог (за сценою). Знаю тебе, Україно, знаю. Знаю серце твоє вразливе та ніжне, знаю душу твою співучу і просту. Як працюєш важко. Знаю, як любиш простір і небо, волю і життя. Знаю, бо Сам сотворив тебе такою. Не йди, зачекай...

Україна. Якщо немає в Тебе, Господи, землі для мене, піду я. Не забирай ні в кого, щоб мені дати. Мені чужого не потрібно...

Бог (за сценою). Не журися, Україно. Посміхнися і радій. І співай пісню гарну! Нову пісню. Тому що вподобав я тебе і не дам тобі сумувати! Є у Мене земля! Моя земля. Залишив її Собі, щоб тішитися, але з радістю віддаю тобі! Пануй, господарю, працюй і радій! Це земля, де перегукуються степи з небом, а зоряний простір криває собою тишу дерев, де гори шепечуться з ріками, а у небі співає жайвір. І сонце там особливе, і люди надзвичайні.

Пісня "Вишиванка".

Ведуча. Подивіться, будь ласка, у вікно: шепоче замріяний вітер слова кохання річці синьоокої, а день стоїть у шелестах золота та яскравих кольорах квітів... Дитинство з дивосвітом-казкою, з материнською ласкою у затишній батьківській оселі... Обнялися блакитне небо і пожовкле колосся безкраїх степів. Такою ми бачимо під яскравим сонцем нашу неньку - Україну.

Вона горда від того, що зуміла виховати людей, здатних об'єднатися на Майдані, здобути волю, вибороти справедливість. Ми заявили про себе, як про велику націю, гідну зайняти достойне місце у світовій спільноті.

Ведучий. Трагічні події в Україні, починаючи з листопада минулого року, тривожать та не залишають байдужими жодного громадянина країни.

Шановні присутні! Сьогодні ми зібралися тут, щоб в скорботі схилити низько голови перед

пам'яттю людей різного віку, яких було вбито у мирний час ХХІ століття.

Вшануймо пам'ять тих, хто віддав своє життя за перемогу добра над злом, правди над несправедливістю, за людську гідність і щасливе майбутнє свого народу.

Учень 1.

Моя хата не скраю,

Тому і вмираю я за Україну,

Її честь та славу.

Пробач мені, мамо, що тебе покидаю,

Бо мушу йти на війну

Проти осатанілої зграї.

Хто зна, чи вдасться мені тебе ще побачить...

Та я сподіваюсь,

Що одного ранку прокинешся

Та й мене пробачиш.

Учень 2. *Пробачиш... та й заплачеш,*

Сліз не жаліючи, обмиєш ти ними усю Україну,

Україну нову, сильну,

В якій брат за брата

Йшов під кулі навпростець,

Не боячись ката.

Ти подивишся навколо -

Все не так, як було.

Хоч мене й немає поруч

Знай, що я, сумую...

Ведуча. Ще три-чотири місяці тому такі вигуки, як "Слава Україні! Героям слава!" були просто вітальними словами... лише словами, якими розпочинали свою промову численні оратори зі сцен Майданів не лише на теренах нашої держави.

Ведучий. "Слава Україні! Героям Слава!" перестало бути просто вітанням, це вже дань шани найкращим, котрі у найважливіший момент не злякалися і пожертвували собою заради кращого життя усіх у цій країні, а також є свідченням справжнього патріотичного подвигу.

Ведуча. Ми віримо, що Небесна сотня стоїть перед Божим Престолом і буде повіки опікуватися долею України. Кожному потрібно пам'ятати про них: хто вони були і за що боролись, у що вірили, задля чого померли.

Ведучий. Герої Небесної сотні йшли за кращу долю України без зброї, боролись і старі, і молоді за воскреслу Україну для нас.

Учениця 1. Під прапором стояли - під прапором й спочили.

Прийми, о Господи, своїх синів!

За України волю їх убили

В шалений жар тривожних днів.

В той час, як небо димом затягнулось,

Як змерзлі руки прагнули вогню,

Упились кров'ю кат і його свита,

Споївши нею й всю свою сім'ю.

Учениця 2.

Та ми усі від Бога люди.

Живем надіючись, не боючись.

Чи ми запам'ятаєм, чи забудем,

Як наш народ топтали, сміючись?

Учень 3.

Мамо, я живий, лиш закриті очі....

І серце не б'ється, не вирує кров...

Ти тільки не плач, знай - всі дні і ночі
Я буду поруч - в грудях, де живе любов!
Ти пробач мене, мамо, за гіркі сльози,
За ту біль, і той жаль, що я наробив.
Я ж хотів лише миру, добра і свободи...
А мене за це ворог безжалісно вбив.

Учень 4.

Не жалій, моя нене, що я не вернуся,
Не кляни ворогіє! Нехай судить їх Бог!
Я для тебе сьогодні з небес посміхнуся,
Ти лишень свої очі зійми до зірок!

Ведуча. Саме тут, сьогодні, скажемо "Люди, бережіть серця свої, щоб не стали каменем! Розбудуйте в душах Божий храм, щоб не повторити великий гріх!"

Ведучий. Ми вшановуємо пам'ять героїв України: Голодомор 1932-33го років, Битва під Крутами, Бабин Яр...

Дорогу ціну заплатили українці й за повалення сучасного режиму - сотня загиблих!

Діалог убитого в Крутах і вірменина Сергія

Учень.

Мені наснилось, що вони зустрілись:
Убитий в Крутах й вірменин Сергій.
В саду едемським на травичці всілись:

Убитий в Крутах.

"За що тебе?"

Вірменин Сергій.

"За Україну, друже мій."

Убитий в Крутах.

Ти знаєш... і мене за неї вбили,
Та це було вже років майже сто.
Тоді померли ми, щоб ви нам жили.
А вас вбивають... Вас тепер за що?"

Вірменин Сергій.

"Ти пам'ятаєш, друже. Звісно, пам'ятаєш,
Як біло-біло в нас цвітуть сади.
І ти цей запах п'єш. І ти його вдихаєш ...
Я б все віддав, щоб хоч на мить туди."

Убитий в Крутах.

"А я ще ввечері узяв дівча за руку
Й тихенько так до серця притулив.
Тоді не знав, що Бог уже розлуку
Навіки на землі нам присудив...
Під Крутами стояли ми стіною.
В очах не страх, а злість до ворогіє.
Більшовики готувались до бою,
Я йшов на смерть... а жити так хотів."

Вірменин Сергій.

"Мені твій попіль стукав, брате, в груди.
Я вірменин, а теж України - син.
Не має у серці й крапельки облуди,
За те й убив мене проклятий поганин."

Учень.

...Мені наснилось, що вони зустрілись.

Убитий в Крутах й бородач Сергій.

В саду едемським на травичці всілись:

Вірменин Сергій. " За Україну нас вбивають, брате мій."

Пісня "Прошу в неба"

Ведуча. Кожен із цієї Небесної сотні, як і ми з вами, мали свою сім'ю, батьків, друзів, захоплення, свої симпатії і свої невідкладні справи.

Але поклик їхньої душі саме в цей час призвав їх до боротьби за вільну, демократичну, чесну Україну. Ось вони перед вами, Герої Небесної сотні.

Відео "Мамо, не плач. Я повернусь весною..."

Учень (на фоні відео). Не плачте, мамо... Я - в Небесній Сотні...

Я за Вітчизну голову поклав...

Я знаю, мамо, гірко Вам сьогодні -

Я ж бо живим вернутись обіцяв...
Не вийшло, мамо... Снайпер вціпив в серце...
Світ почорнів... І зупинився час...
Пробачте, мамо... Мусив я померти,
Бо Україна лиш одна у нас!
Прощайте, мамо... і простіть, благаю,
Що так невчасно світ цей полишив...
Я шлю Вам, мамо, вісточку із раю...
Я дуже, мамо, дуже Вас люблю...(Повільно йде зі сцени)

Учениця (услід учневі, який йде зі сцени).

А сотню вже зустріли небеса...
Летіли легко, хоч Майдан ридав...
І з кров'ю перемішана сльоза...
А батько сина ще не відпускав...
Й заплакав Бог, побачивши загіг:
Спереду - сотник ,молодий, вродливий
І юний хлопчик в касці голубій,
І вчитель літній-сивий-сивий...
І рани їхні вже не їм болять...
Жовто-блакитний стяг покрив їм тіло...
Як крила ангела, злітаючи назад,
Небесна сотня в вирії полетіла...

Ведучий. Ще довго-довго з покоління в покоління будуть передавати батьки синам і дочкам, а ті своїм дітям спогади про тих, хто залишив життя земне у 2013-2014 рр. (Виходить старшокласник, тримаючи за руку учня початкової школи. На проекторі демонструються події Майдану).

Тато.

Колись я приїду до Києва з сином
Колись... Як цвістимуть каштани...
Під небом пройдемось високим і синім
Пройдемось ошатним Майданом...
Торкнусь, припавши на мить на коліно
Гладкого новенького бруку...
Він все ще гарячий! Це так неймовірно!
Давай, приклади свою руку...
Син. То сонце нагріло!
Тато. ...і в сина усмішці
Шукатиму трохи розради...
- Ні, сину, не сонце... На цьому ось місці
Горіли колись барикади...
І люди боролись...

Ось там можна їх імена прочитати...

Я всіх називати не стану...

Син. А що там? Чому стільки квітів там, тату?

Тато. Це стела героїв Майдану...

Син. Цікаво?... Навіщо туди поносили

Ці шини від автомобілів?

Тато. Це замість вінків... Це тепер, ніби символ.

Це знаки для всіх зрозумілі...

Пісня "Мальви"

Ведуча. Ми закликаємо вас сьогодні згадати у ваших молитвах усіх Героїв, які поклали свої голови за наше майбутнє. Хай пам'ять всіх невинно убитих згуртує нас, живих, дасть нам силу та волю, мудрість і насагу для зміцнення власної держави на власній землі. У жалобі схилимо голови. Вони згасли, як зорі.

Ведучий. Нехай кожен з нас торкнеться пам'яттю цього священного вогню-частинки вічного. А світло цієї свічки хай буде даниною тим, хто навічно пішов від нас, хто заради торжества справедливості жертвував собою. Вони повинні жити в нашій пам'яті!

(На фоні мелодії ведучий запалює свічку і передає її ученицям. Свічку передають з рук в руки: п'ять старшокласниць та три учениці початкової школи).

Учениця 1.

У нашій пам'яті Ви назавжди лишилися,
Історія одна, і Ви - її частина.
Ви тільки знайте, браття, ми за Вас молились,
І молимося: за Вами - ненька Україна!
Вже не повернеться додому той хлопчина,
Що його вчора тільки мати відпустила,
Поцілувала, тихо мовивши: "Іди, дитино,
За щастя України, бо вона - єдина".
Казала мати берегти себе. Але даремно,
Бо хлопець був готовий йти безстрашно,
Аби лише країна, котру так кохав
страшенно,
Не стала на коліна, а боролася відважно.

Учениця 2.

Хлопчина вірив, що колись, одного ранку,
Відкривши очі, він відчує повну волю.
Але та куля, в день зимовий, на світанку,
Перехопила подих та змінила долю.
Хлопчина вірив, що колись, одного дня,
Розкаже син йому, як любить Батьківщину.

Учениця 3.

Хіба він знав, що борючись за це щодня,
Все доведеться відпустити в мить єдину.
Так. Той хлопчина, він не знав тоді,
Що нелюд пострілом прицілним забере життя.
І браття хлопця, українці, у біді,
Заплачуть, відпустивши тіло в небуття.

Учениця 4.

Але ж душа, душа Героя вічно лине!
До тебе наші сльози, молитви, зізнання!
Повір, хлопчино, наша пам'ять не загине,
Як і омріяні тобою воля та кохання.
Небесна сотня. Прапор. Чорна стрічка.
І сльози, бо ти, хлопче, словом вже не з нами.
Але в думках ти поруч, і не згасне свічка,
І линуть буде "Слава Україні!" над ланами.

Учениця 5.

Небесна сотня - безневинна жертва...
Бандитам не сховатись за хрестом.
Отим хрестом, де їхня совість мертва
Зрікається і серцем, і чолом...
У прощину неділю впала долу,
Простіть нас браття, миленькі, простіть...
За Україну - зранену і голу...
За Вас не впала і за Вас стоїть!

Учениця 1.

Небесна Сотня -
То в серцях вогонь.
Він гаряче палав за Україну.
Віднині тихим співом заспокої
Ти, земле рідная,
Свою дитину.

Учениця 2.

Пташиним співом,
Шелестом трави.
Блакитним небом,
Золотим колоссям.
Останній раз,
Як мати, пригорни
Чоло високе
В обрамку волосся.

Учениця 3.

Небесній Сотні
Шана й молитви,
За чисті душі,
Що злетіли в небо.
Їм шлях високий,
Боже, освяти.
І в мирі, Господи,
Прийми до себе.

Вірш "Небесна сотня/Співавши гімн холодними
ночами"

(На фоні відео "Небесна Сотня. Герої України.
Майдан 2014")

Ведуча (На фоні гімну Небесної сотні "Пливе
кача"). Героям Майдану, які впали за світле
майбутнє України, присвячується...

Гімн Небесної сотні "Пливе кача".

Ведучий.

...а пам'ять вічна, і народ не забуває,
Хто виборів життям ці перемоги,
Небесна сотня, чиста та жива,
Нам каже з неба: "Доброї дороги...".

Гра на скрипці

Учениця .

Вони десь там - на відстані душі,
Де кращий світ, незвідані простори...

Їх імена у серце, мов ножі,

Встромляє ніч, коли погасли зорі...

Ну, як, скажіть, вгамує весь свій біль

Уже без сліз, убита горем мати?

Чиєсь маленькі доня або син

Не раз спитають, коли прийде тато?..

Ну, як ховатимуть батьки синів?

Чиєсь кохання зариває гірко...

Самотність б'є у скроні, ніби грім -

Телер на небесах у них домівка...

Болить душа, німі думки й слова,

В останню путь проводимо Героїв...

Вони десь там - їх вічність обійма,

Й горять нові українські вільні зорі.

Ведуча. Ми щиро вдячні ГЕРОЯМ, які поклали
своє життя заради майбутнього України, заради її
процвітання та незалежності. Герої не вмирають -
вони назавжди в наших серцях!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Первая газета Днепропетровской области.
Дітям. Легенда про Україну.[Електронний ресурс]. - Режим
доступу до газети: <http://zorya.org.ua/p/53893?lang=uk>.
2. Ерудит.нет. Веб-сайт для учнів, студентів,
вчителів та батьків. Матеріали відзначення подій на
Євромайдані, у зоні АТО. Сценарій, присвячений героям
Небесної Сотні. У нашій пам'яті вони назавжди
залишилися. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до
сайту: <http://erudyt.net/vixovni-zaxodi/materialy-vidznachennya-podij-na-evromajdani/stsenarij-prysvyachenij-heroyam-nebesnoj-sotni-u-nashij-pamyativony-nazavzhdy-zalyshylys.html>.
3. Тіана Роз - Мамо, не плач. СЛАВА ГЕРОЯМ / пісня
2014. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до відео:
4. НЕБЕСНА СОТНЯ: Герої України - Герои Украины.
Майдан 2014 (Фильм) [Електронний ресурс]. - Режим
доступу до відео: <https://www.youtube.com/watch?v=Em39Nlnq28>.
5. Спільнота Центр пам'яті Небесної Сотні
[Електронний ресурс]. - Режим доступу до сторінки:
<https://www.facebook.com/tsentr.nebesna.sotnya/photos/a.593940460700863.1073741828.593924170702492/596397497121826/>.

Валентина Поїзник,

учитель української мови і літератури Черкаської ЗОШ I-III ступенів №4
Черкаської міської ради

ПАМ'ЯТЬ

*Пам'ять нас повертає в літа,
Реставрує житейські подробиці.
І зникає кудись маєта,
Несуттєве і суцце дробиться.
І прожите уже не вигадка,
А сама об'єктивна реальність.
Як же хочеться в кожному випадку
Віднайти свою досконалість.*

РОЗДУМИ

*Без проблем цей дрімотний дубочок,
Кучерявий і свіжолістий,
Сіро-бронзовий холодочок
На дорозі, вузькій, тінистій.
Щоби знять запилжену втому,
У густе шумовиння ховаюсь...
...Ці мурахи спішать додому
І не мають ... потреби каятись?
Як же добре комахам наївним...
Між химер же людських абстракцій,
Щоб не бути простими й дивними,
Ми вигадуєм комбінації.*

СОН

*Притомилась печаль залишена
І блаженно дріма на поручні.
Хоч нахабна бентега стихилась,
Та вже ранок сіріє поруч.*

*І привілля думок сону-плетива
Розлетиться мрійливо-пророче,
Бо звичайній земній, не поетові
Новий день заглядає в очі.*

НЕВЖЕ

*Не зміла тоді наостанок
Хмільного напитись кохання...
Лиш тіло в обіймах горнулось...
Невже, мій коханий, забулось?
В липневім настояне зіллі
Так скоро прийшло похмілля...
Під ноги розсипалось листям
Осіннє терпке намисто...
А з серця снопами болі
Пручаюсь знов на волю.
Сивинки твого волосся
Цілую в німім безголосі.
...І хочу забутись в тривозі
На сніжній зими дорозі,
Бо в шалі чуттів сокровених
Для тебе я - безіменна.*

Т.А.Козій,

учитель початкових класів Кононівської ЗОШ I-III ступенів
Драбівської районної ради

УКРАЇНО!

*Україно, моя Україно!
Скільки горенька винесла ти.
Становили тебе на коліна,
Шлях до світла змогла ти знайти.
Безліч раз тебе, люба, гнобили,
Не злякали твій мужній народ,
Бо в борні цій примножились сили,
І зміцнів українців оплот.
Слово рідне на бій піднімало
Й окриляло також воно.
Воно мужності нам додавало,
До звитяги всіх нас привело.
Україно, моя ти Вітчизно,
Слово Стуса і слово Масла,
Винниченка слово мужнє і грізне,
Та багато в словах і тепла.
Ти велична іменням Шевченка,
Його творами горда повік.
Полум'яні слова Українки
Трудовий твій народ ізберіє.*

*Актуальні на разі їх думи,
Боротьба ще існує в наш час,
Миру хочеться, рідної мови,
І поваги й любові до нас.
Вірить хочеться в нашу державу,
В її велич, красу, в її міць,
Називатись народом по праву,
Щоб раділи і ми, і наш гість.
Україно моя, мій народе,
Уклоняюсь низенько я вам,
Бо я донька батьківського роду
Й гордо йду я назустріч вітрам.
Вірю я, що ти - сильна країна.
Ти здолаєш незгоди часу,
Не поставлять тебе на коліна,
Не зітруть українську красу.
Тільки віра несе нас на крилах,
Тільки віра примножує вік.
Україно, в тобі моя сила
І від тебе в життя мій політ.*

Наталія Олійник,

учитель початкових класів та образотворчого мистецтва
Березняківської ЗОШ I-III ступенів Смілянської районної ради

БАТЬКАМ

До сонця тягнеться трава,
Душа - до матері і тата,
Туди, де у садочку пахне м'ята,
Де чулись колискової слова.

Де теплий вітер донесе весною
Таємний шепіт від весняних гір,
І шпак на вишні цокотить весною,
І яблуні вмиваються росою,
І сивий вечір огортає двір.

Де повилися стежки споришем,
Де відчуваєш захист і спочинок.
Моя родино, ти для мене - все,
А я без Тебе, як сльози краплина.

Що можу, я для Вас усе зроблю,
За те, що змалку виплекали ніжно,
Дали життя і всесвіту красу,
А в душу - тиху і тремтливу пісню.

Любов я Вашу дітям передам,
Нехай несуть через віки жарину
Батьківського безмежного тепла,
І називаються, як Ви -Людина.

Нехай Вам доля стелиться добром,
Хай весни зустрічають Вас у цвіті,
Спасибі Вам за ласку і тепло,
Матусю й тато, найрідніші в світі!

За все, що маєм, дякуємо Вам,
Серця схиляєм у безмежній шані.
І просимо: Ви подаруйте нам
Хвилини радості - побути разом з Вами!

ВЧИТЕЛЯМ

Знов не спалось нині - спогадів
хвилини,
Ледь закрила очі і крізь шелест лип
Хвилею минуле в казку повернуло,
В босоногі ранки, у дитячий світ.

Щось не спалось нині - спогадів
хвилини,
Память незгасима дзвоником бринить.
І здалось мені, що я - іще дитина
І біжу до школи, а вона в ту мить, -

Відкриває двері - світла і привітна,
Посмішка, як сонце, а в очах блакить,
А над нею небо дивно-самоцвітне,
На порозі перша вчителька стоїть.

І душа маленька оживала знову,
Відступала страху й сумнівів імла,
Скільки ж в Вас терпіння! Скільки ж
в Вас любові!
Скільки ж в Вас натхнення! Скільки
ж в Вас тепла!

І дзвенів невтомно, голосно й врочисто
Дзвоник невгамовний (й досі ще
дзвенить),
Назавжди лишилось тут моє дитинство,
Не вернути нині, і не долетить...

Скільки ж літ минуло, а неначе вчора
Бачу: теплий промінь загляда в шибки,
Й ручечка маленька у терпкій долоні
Учиться старанно ставить палички.

Скільки після того вже опало листя!
Сніг збігав струмками від весняних чар...
Скільки ж гарних діток Ви змогли навчити,
Й кожному віддати свого серця дар!

І хочу я недарма вік прожити
Протоптанною стежкою у школу йти
Як, ви я хочу вірити й любити
І мудре слово дітям принести.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану освіти на Україні, бути літературно опрацьованою.

Автор статті відповідає за правильність і достовірність викладеного матеріалу, за належність останнього йому особисто. Обсяг статті - електронний варіант до 10 сторінок (шрифт №12). **Структура статті:** ініціали й прізвище автора, назва статті, текст статті, бібліографія відповідно до вимог ВАКУ. До статті бажано давати ілюстрований матеріал, який виконується чітко і якісно. Посилання на ілюстрації у статті - обов'язкове. Разом із друкованою статтею надається дискета, на якій записана стаття. Схеми, таблиці, малюнки та фотографії записуються на дискеті окремими файлами. Для всіх файлів потрібно вказати назви програм (на звороті останньої сторінки статті, у яких вони створені наприклад, Word 2000, Word XP, Lexicon).

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ

Книги:

Один автор

1. Великий Василій. Гомілії / Василій Великий ; [пер. з давньогрец. Л. Звонська]. - Львів : Свічачо, 2006. - 307 с. - (Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV-V ст. ; № 14).
2. Коренівський Д. Г. Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Д.Г.Коренівський - К. : Ін-т математики, 2006. - 111 с. - (Математика та її застосування) (Праці / Ін-т математики НАН України ; т. 59).
3. Матюх Н. Д. Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. - К. : Асамблея діл. кіл : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. - 311 с. - (Ювеліри України ; т. 1).
4. Шкляр В. Елементал : [роман] / Василь Шкляр. - Львів : Кальварія, 2005. - 196, [1] с. - (Першотвір).

Два автори

1. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України / З. В. Ромовська, Ю. В. Черняк. - К. : Прецедент, 2006. - 93 с. - (Юридична бібліотека. Бібліотека адвоката) (Матеріали до складання кваліфікаційних іспитів для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю ; вип. 11).
2. Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. - Львів : Растр-7, 2007. - 375 с.

Три автори

1. Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущей организации / Акофф Р. Л., Магидсон Д., Эддисон Г. Д. ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. - Днепропетровск Баланс Бизнес Букс, 2007. - XLIII, 265 с.

Без автора

1. Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / [авт. тексту В. Клос]. - К. : Грані-Т, 2007. - 119 с. - (Грані світу).
2. Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / [упорядкув., ст., пер. і прим. В. О. Шевчук]. - К. : Грамота, 2007. - 638, [1] с.
3. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX - початку XX століття : антологія / упоряд.: Л. Таран, О. Лагутенко]. - К. : Грані-Т, 2007. - 190, [1] с.
4. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб. наук. праць / наук. ред. Каліущенко В. та ін.]. - Чернівці : Рута, 2007. - 310 с.

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання (журналу)

1. Козіна Ж. Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. - 2007. - № 6. - С. 15-18, 35-38.
2. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горювий // Бібліотечний вісник. - 2006. - № 6. - С. 14-17.
3. Валькман Ю. Р. Моделирование НЕ-факторов - основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю. Р. Валькман, В. С. Быков, А. Ю. Рыхальский // Системні дослідження та інформаційні технології. - 2007. - № 1. - С. 39-61.
4. Ма Шуїн. Проблеми психологічної підготовки в системі фізкультурної освіти / Ма Шуїн // Теорія та методика фізичного виховання. - 2007. - № 5. - С. 12-14.
5. Регіональні особливості смертності населення України / Л. А. Чепелевська, Р. О. Моїсєнко, Г. І. Баторшина [та ін.] // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. - 2007. - № 1. - С. 25-29.

Електронні ресурси

1. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. мед. вузів III-IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чувєв. - 80 Min / 700 MB. - Одеса : Одес. мед. ун-т, 2003. - (Бібліотека студента-медика) - 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. - Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. - Назва з контейнера.

Режим доступу до журн. : <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm>.

Книжкова палата України імені Івана Федорова.

МАЛЕНЬКА «КРАЇНА ДОБРА» З ВЕЛИКОЮ ЩИРОЮ ДУШЕЮ

Народна мудрість говорить: «Вогонь, запалений на вершині гори, не зігріє тих, хто у її підніжжя». Колектив комунального закладу «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради» на чолі з директором **Іриною Францівною Зганяйко** не говорять про добро, а творять його: своїми справами «розводять свій вогонь» так, щоб діти з вадами слуху могли біля нього «зігрітися». Завдяки саме таким людям народилася і живе наша «Країна добра».

У центрі навчально - виховного процесу закладу стоїть дитина - особлива дитина - та, що надзвичайно гостро вдивляється в порух вчительських вуст, коли він говорить, та, що не може обходитися без слухового апарату і жестової мови.

Із 1 січня 2015 року заклад проводить роботу у новому статусі. Рішенням Обласної ради від 27 листопада 2014 року створено комунальний заклад «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради». З метою покращення умов навчання, реабілітації та цілодобового перебування вихованців Центру у квітні 2015 року розпочалася перебудова приміщень закладу. Сесією обласної ради у березні 2015 року було прийнято рішення про виділення 950 тисяч гривень з бюджету розвитку області для створення спальних осередків та оновлення класних кімнат, за що вихованці Центру щиро вдячні депутатам обласної ради та голові Черкаської обласної державної адміністрації Юрію Олеговичу Ткаченку, який є частим гостем та «хрещеним батьком» закладу.

Всі батьки, педагоги та вихованці Центру вдячні директору Департаменту освіти і науки облдержадміністрації **Валерію Вікторовичу Данилевському** за те, що Департамент знайшов можливість надати вагому матеріальну підтримку на виконання поточних ремонтів, поновленню матеріальної бази та переоснащенню навчальних кабінетів.

На цей час в Центрі працюють 36 педагогічних працівників, серед них 6 спеціалістів вищої категорії, 10 спеціалістів першої категорії, 8 спеціалістів другої категорії, 12 спеціалістів. В закладі багато педагогів мають педагогічне звання «вчитель-методист» та «старший вчитель».

Режим роботи Центру є цілодобовим, тривалість навчального тижня – 5 днів, учні (вихованці) мають можливість перебувати у Центрі у вихідні та святкові дні.

У школі навчається 70 учнів з підготовчого до 12 класу. У дошкільному підрозділі організовано корекційно-розвиткову роботу для 13 вихованців з вадами слуху віком від 2 до 6 років. Це наш постійний контингент. Після закінчення 12 класу випускники Центру отримують атестат про повну середню освіту звичайного зразка.

У закладі функціонує 10 навчальних кабінетів і 11 класних кімнат, 2 майстерні (технічної та обслуговуючої праці), комп'ютерний клас, який підключений до мережі, лінгфонний кабінет, кабінети для корекційно-розвиткової роботи, шкільна бібліотека. Є спортивна і тренажерна зали.

У Центрі налагоджує свою роботу і реабілітаційне відділення, яке передбачає охоплення реабілітаційною та корекційно-відновлювальною роботою змінного контингенту вихованців міста Черкаси та області. За умови застосування сучасних технологій, передбачаються різноманітні форми роботи, а саме:

- перебування дитини в закладі певний період з метою відновлення втраченої функції;
- відвідування Центру сесіями, через певний час, для проведення корекційної роботи;
- консультування педагогів, які працюють в класах з інклюзивною формою навчання;
- дистанційне навчання вихованців або консультування батьків та педагогів;
- проведення он-лайн конференцій, семінарів, тренінгів, майстер-класів з метою поширення досвіду роботи.

Класно-урочна система організації занять органічно поєднується з індивідуальними і позакласними формами роботи.

Найбільш пріоритетним напрямком розвитку закладу є впровадження та використання:

- нових педагогічних технологій, покликаних сприяти активізації та розвитку розумових здібностей дитини з порушеннями психофізичного розвитку, активному і свідомому набуттю знань, умінь, навичок, підвищенню інтересу до навчання, формуванню навичок самоосвіти та культурного спілкування у світовому інформаційному просторі;
- індивідуальних методів корекційно-компенсаторного навчання, що сприяє активізації процесу розвитку словесно-логічної пам'яті, формуванню осмисленого повноцінного сприймання світу.

У практиці роботи педагогічного колективу важливе значення надається авторській модернізації існуючих навчальних планів, програм та методик, завдяки яким вдається здійснювати корекційно-розвиткову роботу, а саме, подолання недоліків у розвитку дитини.

Сьогодні діти сидять у світлих та просторих кімнатах, оснащених сучасними засобами навчання та шкільним обладнанням. Це те інформаційно-предметне середовище, в якому переважно відбувається освіта і виховання.

Працюючи з дітьми, ми визначились, що хочемо бачити нашого випускника як соціально активного, успішного, психологічно стійкого, свідомого тим, що він рівний серед рівних громадян України. Оце і є родзинкою та унікальністю нашого закладу - маленької «Країни добра» з великою щирою душею.

І.Ф. Зганяйко, директор;

Н.М. Рудова, заступник директора з навчально-виховної роботи закладу «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради»